

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

На правах рукопису

ПАНАСЮК ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ

УДК 94(476) “1918/1919”:321.01

**БІЛОРУСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА У 1918–1919 РР.:
ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА**

07.00.02 – всесвітня історія

Дисертація

на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Науковий керівник:

Стрільчук Людмила Василівна,

доктор історичних наук, професор

Луцьк – 2016

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	5
РОДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	11
1.1. Стан наукової розробки теми.....	11
1.2. Джерельна база дослідження	31
1.3. Методологічні засади дослідження	43
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ І СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК БІЛОРУСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.....	52
2.1. Історичні передумови проголошення Білоруської Народної Республіки	52
2.2. Організаційно-правове оформлення БНР	72
2.3. Суспільно-політичне життя у 1918–1919 рр.	88
РОЗДІЛ 3. ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА БНР	105
3.1. Державна політика в соціально-економічній сфері.....	105
3.2. Створення національних військових формувань.....	123
3.3. Культурно-освітня діяльність білоруської влади	139
РОЗДІЛ 4. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ БНР	154
4.1. Становлення дипломатичних взаємин БНР.....	154
4.2. Формування кордонів та спроби міжнародно-правового визнання	168
4.3. «Білоруське питання» в політиці США та урядів європейських держав.....	183
ВИСНОВКИ	203
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	210
ДОДАТКИ.....	262

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ББК** – Бобруйський білоруський комітет
- БВК** – Білоруська військова комісія
- БВО** – Білоруська військова організація
- БКР** – Білоруська крайова рада
- БНГ** – Білоруська народна громада
- БНК** – Білоруський національний комітет
- БНР** – Білоруська Народна Республіка
- БНС** – Білоруський народний союз
- БОК** – Білоруський обласний комітет
- БП** – Білоруський політехнічний інститут
- БПНС** – Білоруська партія народних соціалістів
- БПСФ** – Білоруська партія соціалістів-федералістів
- БПП** – Білоруський піхотний полк
- БПСР** – Білоруська партія соціалістів-революціонерів
- БРГ** – Білоруська Революційна Громада
- БРСР** – Білоруська Радянська Соціалістична Республіка
- БРП** – Білоруська Революційна Партія
- БСГ** – Білоруська соціалістична громада
- БСДП** – Білоруська соціал-демократична партія
- БСДРГ** – Білоруська соціал-демократична робітнича група
- БТДПВ** – Білоруське товариство допомоги постраждалим у війні
- БТП** – Білоруська Торгова Палата
- БУГК** – Білоруська управа гродненського краю
- БЦРВіГ** – Білоруська центральна рада Віленщини і Гродненщини
- БХД** – Білоруська християнська демократія
- БХС** – Білоруський християнський союз
- ВБР** – Велика білоруська рада
- ВП** – Військо Польське
- ГСБД** – Гомельський союз білоруської демократії

МБК – Могильовський білоруський комітет

МінБілКом. – Мінський білоруський комітет

МБП – Мінське білоруське представництво

НС – Народний Секретаріат

ОЄСРП – Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія

ПД – Піхотна дивізія

ПП – Піхотний полк

РБ – Республіка Білорусь

РНМ – Рада Народних Міністрів

РР – Рада Республіки

РСДРП – Російська соціал-демократична робітничка партія

СБД – Союз білоруської демократії

СРРБ – Соціалістична Радянська Республіка Білорусь

ЦБВР – Центральна білоруська військова рада

ЦБРГ – Центральна Білоруська Рада Гродненщини

ЦРБОіП – Центральна рада білоруських організацій і партій

ВСТУП

Актуальність дослідження. Початок ХХ ст. був позначений активізацією національно-визвольних рухів на території Російської імперії. Білоруський національний рух був складовою європейського націєтворчого процесу ХХ ст., але з огляду на історію цього регіону він мав і свою специфіку. Лютнева революція, більшовицький переворот сприяли виникненню нових незалежних держав, утворення яких було складним, тривалим та драматичним процесом.

Історія білоруського національного державотворення не втрачає своєї актуальності і до сьогодні в наукових колах, а дослідження порушеної проблеми є своєчасним, особливо враховуючи можливість доступу до архівних матеріалів, котрі в силу різних причин тривалий час були закриті для широкого загалу. Саме нові документи, сучасна публіцистика дозволяють проаналізувати історію Білоруської Народної Республіки (БНР), виділити ключові моменти та особливості внутрішньої й зовнішньої політики. Проголошення БНР стало першою, хоча й нездійсненою спробою білоруських політичних кіл реалізувати проект незалежної національної держави. Тому важливо з'ясувати причини невдач білоруської незалежницької ідеї.

Становлення і суспільно-політичний розвиток Білоруської Народної Республіки мало досліджена проблема у вітчизняній історіографії, а тому потребує додаткового вивчення. Підсилює актуальність і те, що в білоруській історіографії тема БНР є предметом незгасаючих дискусій. Серед форм новітньої білоруської державності 1918–1920 рр. вона найскладніше піддається інтерпретації та однозначній оцінці. Білоруські історики в національному державотворенні ключову роль відводять Білоруській Радянській Соціалістичній Республіці (БРСР), в той час, як значення БНР з різних причин применшується.

Україна та Білорусь мають усталені двосторонні відносини, а розуміння тенденцій історичного розвитку сусідньої нам держави сприятиме поглибленню українсько-білоруських зв'язків.

Аналіз становлення та місця у міжнародних відносинах Білоруської Народної Республіки дозволить з'ясувати її роль у системі геополітики великих європейських держав та Антанти. Потреба вивчення процесу становлення й трансформації зовнішньополітичних традицій у період білоруського національного державотворення, нові бачення та оцінки цієї політики – актуалізують досліджувану тематику.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконувалося в рамках наукової теми кафедри всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Соціально-економічні та політичні проблеми європейської історії», затвердженої протоколом № 5 від 13 листопада 2014 р.. Робота відповідає основним напрямкам наукових досліджень СНУ ім. Лесі Українки (№ держреєстрації 0108U007317)

Мета представленої дисертації полягає у комплексному дослідженні внутрішньої та зовнішньої політики Білоруської Народної Республіки в 1918–1919 рр..

Для реалізації представленої мети у роботі визначено наступні **завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки теми та джерельну базу дослідження;
- розкрити історичні передумови виникнення Білоруської Народної Республіки;
- з'ясувати нормативно-правове підґрунтя державотворчого процесу;
- охарактеризувати суспільно-політичне становище, яке склалося на той час у країні;
- проаналізувати процес створення білоруських національних військових формувань;
- вивчити соціально-економічну політику та культурно-освітню діяльність урядів БНР;
- визначити основні напрямки та форми зовнішньополітичної діяльності БНР;

Об'єкт дослідження – Білоруська Народна Республіка у процесі державотворення в 1918–1919 рр..

Предмет дослідження – внутрішньо та зовнішньополітична діяльність БНР, соціально-економічна, культурно-освітня політика, дипломатична практика урядів Білоруської Народної Республіки у 1918–1919 рр..

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 9 березня 1918 р.– 13 грудня 1919 р. Нижня хронологічна межа зумовлена прийняттям II Статутної грамоти, яка проголосила Білоруську Народну Республіку. Верхня межа дослідження визначається початком політичної кризи і виникненням Народної та Найвищої Ради БНР з двома паралельними урядами, що унеможливило роботу керівних органів БНР. Це послабило позиції БНР на міжнародній арені. Було втрачено шанс на визнання БНР європейськими державами на Паризькій конференції та реалізацію ідеї незалежної держави.

В окремих епізодах хронологічні межі роботи дещо розширені та містять матеріал початку ХХ ст. Це продиктовано потребою відстежити історичні витоки становлення Білоруської Народної Республіки.

Територіальні межі дисертації охоплюють Віленську, Мінську, Могильовську, Гродненську, Гомельську та Вітебську губернії Російської імперії.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що автором *вперше у вітчизняній історіографії*:

- здійснено комплексне дослідження процесу виникнення та діяльності керівних органів Білоруської Народної Республіки;
- розкрито цілісну картину процесу білоруського державотворення у 1918–1919 рр.;
- введено до наукового обігу частину документальних джерел архівів Білорусі, Литви, Польщі та України;
- визначено основні періоди державотворчої діяльності керівництва БНР у 1918–1919 рр.;
- охарактеризовано стан органів влади в Білоруській Народній Республіці;

- конкретизовано напрями внутрішньої політики;
- з'ясовано роль білоруської культури в популяризації ідеї незалежної національної держави;
- вивчено форми та методи зовнішньої політики Білоруської Народної Республіки в 1918–1919 рр..

У дослідженні *уточнено*:

- питання про роль німецького, російського та польського фактора в державотворчому процесі Білоруської Народної Республіки;
- висновки вітчизняних учених щодо наслідків прийняття трьох Статутних грамот та підписання Брестського договору.

Отримали подальший розвиток питання щодо:

- висвітлення концептуальних підходів до вивчення теми розвитку білоруської державності;
- проблеми історичних передумов виникнення Білоруської Народної Республіки.

Методи дослідження головним чином обґрунтовані науковою доцільністю. В основу дисертаційного дослідження покладено принципи об'єктивності та історизму. Ці підходи знайшли своє відображення у формулюванні мети і завданнях дослідження, в узагальнюючих висновках і положеннях, які запропоновані до захисту. Систематизація нового матеріалу дисертаційного дослідження проводилася із застосуванням загальнонаукових методів, до яких можна віднести узагальнення, аналіз, синтез, порівняння, індукцію і дедукцію. При аналізі архівних матеріалів використовувався метод критичного аналізу. Синхронно-логічний метод дозволив розкрити взаємозв'язок одночасних подій і систематизувати факти білоруського, українського державотворення.

Активно використовувалися спеціально-історичні методи пізнання: історико-генетичний, порівняльно-історичний, історико-типологічний метод. Застосування історико-типологічного методу дозволило вивчити взаємодію

Білоруської та Української республік (БНР–УНР) як аналогічних елементів, політичних, економічних, дипломатичних зв'язків між ними.

У дослідженні був використаний також порівняльно-історичний метод, суть якого полягає в зіставленні історичних об'єктів у просторі та часі, а також у встановленні подібності та відмінності між ними. Використання цього методу дозволило вийти за межі досліджуваних явищ і на основі аналогії прийти до історичних узагальнень і паралелей, а також виділити загальні риси та особливості в діяльності національних громадсько-політичних організацій.

Практичне значення одержаних результатів дисертації полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані для подальшого поглибленого вивчення даної та дотичних історичних проблем. Висновки та зібраний фактичний матеріал стане корисним для подальших наукових досліджень новітньої історії, зокрема узагальнюючих праць з історії Білорусі та міжнародних відносин. На основі відповідних напрацювань можуть бути розроблені спецкурси, як в школах під час проведення факультативних занять, так і гуманітарних вузах при вивченні історії Центрально-Східної Європи. Зібрані матеріали даної дисертації можуть бути корисними у процесі поглибленого вивчення українсько-білоруської співпраці на сучасному етапі.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення та результати дисертації лягли в основу доповідей, оприлюднених на ІХ Буковинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції (25 жовтня 2013 р., м. Чернівці), науково-практичній конференції викладачів, аспірантів і студентів історичного факультету, яка відбувалась в рамках «Днів науки» Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (13 травня 2014 р., м. Луцьк), VIII Міжнародній науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (14–15 травня 2014 р., м. Луцьк), Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритети сучасних суспільних наук у трансформаційних умовах» (26–27 вересня 2014 р., м. Львів); III Міжнародній науково-практичній конференції «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (12–13 лютого 2016 р., м. Одеса).

Публікації. Результати дослідження відображені в 11 публікаціях, шість із яких розміщено у фахових виданнях, одна стаття – у зарубіжному виданні, чотири – в інших наукових збірниках та матеріалах конференцій.

Структура дисертації визначається метою і завданнями дослідження. Дисертаційна робота побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, списку умовних скорочень, чотирьох розділів, поділених на 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Повний обсяг дисертації – 280 сторінок, із них основний текст – 209 сторінок.

РОЗДІ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми

Проблематика історії Білоруської Народної Республіки посідає одне з чільних місць у дослідженнях білоруських істориків. Останніми роками з'явилися праці польських та українських дослідників, присвячені актуальним проблемам становлення білоруської державності на поч. ХХ ст. Однак, серед робіт вітчизняних істориків небагато досліджень, котрі розкривають проблеми державотворення Білоруської Народної Республіки 1918–1919-х рр. В основному увага приділялася вивченню політичного та територіального аспекту становлення БНР. У той час соціально-економічна, культурно-освітня та зовнішньополітична діяльність Народного Секретаріату залишалася поза увагою українських дослідників.

Залежно від суспільно-політичних умов, в яких розвивалась історична наука, змінювались методологічні підходи до вивчення проблеми. Саме тому умовно наукову літературу, яка є базою для проведеного дослідження, можна поділити на дві групи: українська та зарубіжна, куди відносимо й праці білоруських дослідників-істориків. Для класифікації наукової літератури з досліджуваної теми у дисертації використано регіональний, хронологічний та проблемний принципи побудови аналізу історіографії.

Першими дослідниками білоруського державотворення на поч. ХХ ст. були очевидці та учасники тих суспільно-політичних процесів. Зокрема це: В. Кнорін [255–258], Д. Жилунович [237–240], Є. Канчер [251–252], М. Довнар-Запольський [231–232], Я. Купала [307–311], Я. Льосик [329–334], Ф. Турук [459], Ф. Шантирь [476].

Характерними рисами праць організаторів БНР є описовість та спроба теоретично обґрунтувати прагнення білорусів до самостійності. Наголосимо,

що частина учасників державотворчих процесів у 1918–1919 рр. змушена була в силу різних обставин покинути територію Білорусі, а розробкою проблеми змушені були займатись в еміграції. Центрами дослідження проблеми БНР в діаспорі стали Білоруський Інститут Науки та Мистецтва в Нью-Йорку та Інститут з вивчення історії та культури СРСР в Мюнхені. В даному випадку варто виокремити праці представників політичної еміграції 40-х рр. ХХ ст.. Дослідженням цієї проблеми займалися члени відновленої у 1947 р. Ради БНР, зокрема: Є. Калубович [249; 250], С. Станкевич [176], В. Жук-Гришкевич [149]. Так, М. Волоціч, аналізуючи діяльність Ради Білоруської Народної Республіки, писав: «Рада БНР була представником всього Білоруського народу ..., була справжнім самовизначенням білоруського народу, який відкинув іноземну «опіку» й чужинську ідеологію» [216]. В цілому, представники діаспорної історіографії сформулювали тезу про Соціалістичну Радянську Республіку Білорусь, як альтернативну БНР державу.

Загалом, можна виокремити два основних підходи до висвітлення історії БНР в білоруській історіографії: 1) національно-демократичний (немарксистський); 2) марксистський. До кінця 1922 р скоротилася кількість досліджень, пройнятих ідеєю побудови незалежної білоруської державності. В історіографії домінуюче місце зайняли роботи прихильників марксистської методології. Причиною тому було посилення впливу комуністичної ідеології. Учасників та прихильників проголошення БНР діюча комуністична партія розглядала як ідеологічних супротивників.

Важливою працею з досліджуваної проблеми є «Аўтаномія Беларусі», авторства діяча білоруського національного руху Я. Льосика [329; 330]. Концепція, яку обґрунтовував автор, полягала в тому, що білоруський народ зобов'язаний домагатися автономії та мати «свій білоруський парламент, свою Крайову Раду, повністю незалежну від центрального, загальнодержавного уряду». Автор зазначав, що Білорусь має увійти до складу держави, побудованої на «федеративній основі і демократії» [329, с. 15; 330. с. 20]. Змінюються погляди автора після розгону I Всебілоруського з'їзду та

підписання Брестського договору. Відтак, Я. Льосик став прихильником незалежної республіки та виступав за відокремлення Білорусі від Росії.

Прихильником концепції автономії Білорусі у складі демократичної Росії також був Є. Канчер [251; 252]. Зокрема, у роботі «Из истории общественных, национальных и революционных движений белорусов» заперечується ідея незалежності Білорусі. Завдання Білоруського обласного комітету, на думку автора, полягали в «здійсненні широкого народовладдя» [252, с. 143].

Після I Всебілоруського з'їзду зросла кількість праць, в яких обґрунтовувалась необхідність створення національної державності. Брошура Ф. Шантиря «Патребнасць нациянальнага жицця для беларусаў и самаадзначення народу» відображала ідею вільної та суверенної Білорусі [476, с. 18]. Концепцію незалежності також відстоював білоруський політичний діяч О. Цвікевіч у роботі «Краткий очерк возникновения Белорусской народной республики» [468]. Дослідник аналізував події напередодні проголошення Білоруської Народної Республіки. Однак, дана робота О. Цвікевіча не дає уявлення про соціальні верстви, які брали участь у білоруському національному русі. У роботі немає даних про склад з'їзду, нез'ясованими залишилися причини проголошення БНР. Недоліки такого ж плану мали місце і в брошурі «Беларусь: Политический очерк» [467]. У ній автор критикував противників національного руху і визначав дві перепони у побудові білоруської державності в 1919 р.: «з одного боку – це Росія, з іншого – Польща, що намагалися включити Білорусь до свого складу» [467, с. 22]. Представник київської історичної школи М. Довнар-Запольський у брошурі «Асновы дзяржаўнасці Беларусі» [231] окреслив витоки білоруської державності і висловив ряд позицій, які доводять право білоруського народу на незалежність і суверенітет.

Історики-марксисты одностайно ототожнювали проголошення БНР із іноземною інтервенцією, в той час як організація СРРБ, на їхню думку, була відображенням бажання білоруського народу. У роботах Є. Канчера та Ф. Турука відображено поляризацію білоруського суспільства. Є. Канчер,

класифікуючи білоруський національний рух, особливе місце відводив двом напрямкам: «російському і зарубіжному». На думку автора, представників цих напрямків об'єднувало те, що вони хотіли врятувати Білорусь від поділу, відродити білоруську культуру [251, с. 20–24]. У монографії Є. Канчера простежуються негативні оцінки проголошення БНР та діяльності Ради Республіки [251, с. 95]. Серед причин, через які БНР не стала державою, автор виділяє наступні: «по-перше, відносини Росії з Німеччиною, згідно з Брестським мирним договором Білорусь вважалася частиною Росії; по-друге, у БНР була відсутня армія» [251, с. 125]. Білоруський історик Ф. Турук у книзі «Белорусское движение. Очерк истории национального и революционного движения белорусов» [459] охарактеризував розвиток білоруського національного руху і показав участь його діячів у побудові білоруської держави. У праці було проаналізовано роботу I Всебілоруського з'їзду, проте, відсутній детальний аналіз подій, пов'язаних із проголошенням БНР.

В 1940 р. у Вільнюсі було видано нарис з історії Білорусі Я. Найдюка «Беларусь учора і сёння: Кароткі папулярны гістарычны нарыс» [367]. Аналізуючи події білоруського державотворчого процесу, автор робить висновок, що III Статутною грамотою було «створено зародок Білоруської Держави» у формі БНР [367, с. 16]. М. Довнар-Запольський в роботі «Гісторыя Беларусі» [232] обгрунтовував необхідність існування національної державності. В останньому розділі праці значне місце відведено аналізу історії проголошення БНР, необхідність цієї події для автора була очевидною [232, с. 456].

Історія Білоруської Народної Республіки радянськими дослідниками висвітлювалася виключно з класових позицій. БНР розглядалася тільки як маріонеткове утворення німецької окупаційної влади. На XIII з'їзді КП(б)Б, в травні 1930 р., зазначалось, що небезпекою для національної політики Білорусі був націонал-демократизм, визначений як антинародний рух. Згодом трактування було дещо змінено і націонал-демократизм уже пояснювався як рух, метою якого було відновлення капіталізму в БРСР.

Таких поглядів дотримувався О. Гарунович, який у роботі «Супраць нацыянал-дэмакратызма і шавінізмаў» [219] заявляв, що БНР була республікою куркулів та буржуазії, а її програма була ворожа пролетаріату [219, с. 23]. Можна стверджувати, що погляди О. Гаруновича на проблему проголошення БНР та діяльності її органів в основному співпадають із судженнями більшості дослідників 30-х рр. ХХ ст.. Критикували діяльність уряду БНР Л. Майзель [347] та Ю. Майзель [348]. На їхню думку, Народний Секретаріат грав у «народні республіки» тоді, коли більшовики в підпіллі організовували боротьбу з німецькими окупантами [347, с. 17].

У брошурі А. Зюзькова «Кривавы шлях беларускай нацдэмакратыі» Білоруська Народна Республіка характеризувалась, як «типова буржуазно-поміщицька держава» [244]. У свою чергу С. Вальфсон розглядав проголошення БНР, як «реакційне марення» [212, с. 23].

Аналіз політики Польщі на території Білорусі знайшов відображення в роботі В. Щербакова «Кастрычніцкая рэвалюцыя на Беларусі і беларуская акупацыя» [481]. Автор, характеризуючи політику уряду БНР, акцентував увагу на його помилках. В. Щербаков вбачав прорахунки в тому, що уряд «з радістю зустрічав пілсудчиків через те, що вони пообіцяли не перешкоджати скликанню Ради» [481, с. 89].

Після політичних репресій кінця 30-х рр. ХХ ст. та в умовах радянсько-німецької війни питання про діяльність БНР фактично було закрито, а матеріали знаходилися у сховищах архівів. З другої половини 1940-х і до початку 1990-х рр. дослідження проблеми білоруського державотворення здійснювалось в рамках марксистсько-ленінської методології [454, с. 53].

Після ХХ з'їзду КПРС білоруські вчені-історики в дусі радянської ідеології подавали історію проголошення Білоруської Народної Республіки. Діячів Ради БНР звинувачували в співпраці з німецькими окупантами. Доказом «антинародних дій» була представлена грамота, відправлена кайзеру Вільгельму II [370, с. 21]. Прагнення державної незалежності БНР історик

С. Віхарев розглядав як «зрадницьку торгівлю» свободою і незалежністю білоруського народу [215, с. 19].

У 1970–1980-х рр. розробкою проблеми білоруського державотворення займались: В. Круталевич [266–285], І. Ковкель [259; 260; 262], М. Сташкевич [425–438], С. Почанін [397–399]. Зокрема, у монографії «Рождение Белорусской Советской Республики» В. Круталевич розглядав БНР, як неповноправну державу, а її уряд – «маріонетковим» [275, с. 181]. Аналізуючи зміст Статутних грамот автор констатував, що в умовах окупації декларовані принципи «були порожнім звуком», а Рада не мала реальної сили для реалізації своїх рішень [275, с. 195]. М. Сташкевич у роботі «На защите идей Октября. Из истории идейно-политической борьбы в Белоруссии в годы гражданской войны (1918–1920 гг.)» проголошення БНР пов'язував з прагненням зруйнувати «союз Білорусі з Росією» [429, с. 14]. Дослідник критикував прагнення діячів білоруського національного руху піти «третім шляхом», що поєднував у собі як «капіталістичні, так і соціалістичні основи» [429, с. 74].

У роботі «Почему не состоялась БНР?» [260], виданій у 1980 р, автори І. Ковкель та М. Сташкевич створення національної державності пов'язували з утворенням БРСР. Проблему побудови білоруської державності дослідники бачили у зовнішньополітичному факторі і «антирадянській діяльності» [260 с. 80]. Заслуга дослідників полягає у всебічному аналізі роботи уряду БНР, а також і зовнішньополітичній діяльності. У 1988 р. М. Сташкевич у роботі «Страницы истории: истоки образования БССР» [433] звинувачував членів Ради та Народного Секретаріату в намаганні об'єднати всі антирадянські сили для боротьби проти радянської влади [433, с. 34].

Білорусько-польські відносини трактувались істориками-марксистами в світлі співробітництва зі «світовим імперіалізмом» [443]. У колективній праці «Иностранная военная интервенция в Белоруссии, 1917-1920» [247] білорусько-польські зв'язки подавались із позиції сепаратизму керівництва БНР [247, с. 142].

В умовах «перебудови» та політики гласності виникла необхідність переосмислення тих чи інших подій, пов'язаних із державотворенням Білорусі на поч. ХХ ст. Нові бачення в історії БНР, чи не вперше, були озвучені на круглих столах в Інституті історії Білорусі та на історичному факультеті Білоруського державного університету в 1990 р.. Так, на думку М. Сташкевича, Білоруська Народна Республіка була «зародком білоруської державності» [434, с. 60]. Водночас В. Круталевич стверджував, що члени Ради БНР не мали підтримки, а отже не могли створити буржуазну державу. М. Кузнецов заявляв, що БНР «ніяка не республіка, тим більше не народна» [256, с. 201; 282, с. 56]. Як бачимо, наприкінці 1980-х – поч. 1990-х рр. марксистсько-ленінська методологія все ж продовжувала визначати розвиток білоруської історичної науки.

Із розпадом СРСР марксистсько-ленінська методологія перестала розглядатись як єдино правильна. Відтак, історія Білорусі стала окремим науковим полем для досліджень із плюралізмом думок істориків-науковців. Протягом 1990-х рр. білоруські дослідники В. Ладисев [314–321], С. Рудович [401–407] в білоруському національному русі виділяли два напрямки: національно-демократичний і ліворадикальний. Втім, дослідники вказували на наявність третього напрямку, котрий відображав ідеї західнорусизму. Наприклад, В. Ладисев у роботі «Паміж Ўсходам и Захадам: станаўленне дзяржаўнасці и тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі» абгрунтовував значення ідеології західнорусизму, яка, на його думку, була спрямована проти «польськості» і домінувала в суспільно-політичному житті краю, стримуючи «процес утворення держави, роблячи вплив на етнопсихологію населення» [318].

Активно займались дослідженням об'єктивної історії Білорусі М. Сташкевич [425–438] та Р. Платонов [390–395]. У праці «Октябрь 1917 г. и судьбы политической оппозиции» історики зазначали, що III Статутна грамота лише проголошувала бажану незалежність [368]. Серед причин, через які БНР як реальна держава не склалась, науковці виділяли внутрішній та зовнішній

фактори. Внутрішній фактор пов'язували зі ставленням народних мас до БНР, для яких акт від 25 березня 1918 р., на думку дослідників, був неочікуваним. Проаналізувавши зовнішньополітичну ситуацію, М. Сташкевич та Р. Платонов прийшли до висновку, що уряди країн Антанти і США не виявили зацікавленості в існуванні БНР, бо не бажали позбавити себе відкритих воріт для інтервенції в Радянську Росію [368, с. 116].

Досліджували М. Сташкевич та Р. Платонов відносини Білорусі та Польщі. На підставі аналізу польської преси автори виділили дві тенденції щодо Білорусі. Перша відображала прагнення домогтися повного включення земель колишнього Великого Князівства Литовського до складу великої Польщі. Друга розглядала Білорусь, як самостійну державу, пов'язану з Польщею унією [395, с. 134]. Аналізуючи позицію Ю. Пілсудського щодо «білоруського питання», Р. Платонов і М. Сташкевич прийшли до висновку, що «проблему Білорусі він розглядав через призму боротьби з Росією» [395, с. 140]. Ця точка зору була підтримана І. Ковкелем у статті «Беларускае пытанне» ў палітыцы Польшчы» [262].

Вагомий внесок у вивчення історії БНР здійснив В. Круталевич. Аналізуючи політичні позиції ідеологів БНР, вчений вважав, що три Статутні грамоти проголошували традиційні форми суспільного і державного ладу. В. Круталевич зазначав, що в грамотах декларувались ті принципи, котрі зараз визнаються як досягнення світової політичної культури – це «свобода слова, друку, зборів, страйків, спілок, 8-годинний робочий день, навіть рівність всіх мов народів» [280, с. 10]. Разом із тим, В. Круталевич відстоював ідею того, що БНР, як реальна держава, не склалась. Хоча у праці «На путях національного самоопределения (БНР–БССР–РБ)» незалежність Республіки Білорусь автор пов'язував із проголошенням БНР [270, с. 24]. Наступне дослідження В. Круталевича «История Беларуси: становление национальной державности (1917–1922)» [268], видане у 1999 р., применшувало значення БНР в історії Білорусі та зосереджувало увагу на німецькій орієнтації членів Ради та Народного Секретаріату [268, с. 43]. На поч. ХХІ ст. вийшла праця

В. Круталевича «О Белорусской Народной Республике: аналитические заметки и комментарии», в якій зазначалось, що БНР «державою не являлась» [271, с. 205].

Дослідники В. Ладисев та П. Бригадін у роботі «На пераломе эпох: станаўленне беларускай дзяржаўнасці (1917–1920)» [319] проблему проголошення БНР розглядали в контексті геополітичних змін у Європі. Причини падіння БНР вчені вбачали у відступі від рішень I Всебілоруського з'їзду.

Науковий інтерес становить дослідження Т. Тохиян, що підсумовує процеси білоруського державотворення в 1917–1920 рр. Авторка прийшла до висновку, що БНР була початком створення білоруської державності, а БСРР – це найважливіший етап реалізації ідеї національного суверенітету [454].

Проблема проголошення БНР знайшла відображення в дисертаційних дослідженнях. Зокрема, В. Мазец вважав, що проголошення БНР стало наслідком укладення Брестського миру з Німеччиною [342; 366]. Даний висновок знайшов підтвердження і обґрунтування в роботі М. Щавлінського «Беларуская культура ў гады першай сусветнай вайны (1914–1918 гг.)» [482].

Варто відзначити узагальнюючі праці «История Беларуси с древнейших времен до нашего времени» [259]. Автори «Истории Беларуси» І. Ковкель, Є. Ярмусік вважали, що лідери БНР «прагнули відірвати Білорусь від революційної Росії» [259; с. 331].

Іншої точки зору дотримувались В. Герасимов [220], А. Грицкевич [227], С. Дубенецький [235], Е. Калубович [249–280], С. Шарецкий [477]. Дослідники вбачали в БНР риси повноцінної суверенної держави. Ідеалізація минулого БНР стала підґрунтям для висновків С. Шарецького про те, що СРРБ – це маріонеткова держава [477].

У 2010 р. вийшла праця білоруського історика В. Ляховського «Школьная адукацыя ў Беларусі падчас нямецкай акупацыі 1915–1918 гг.» [340]. У монографії автор розглядає політику кайзерівської Німеччини у сфері освіти на захоплених білоруських землях в 1915–1918 рр., аналізує освітні процеси, які

відбувалися на території Білорусі під час Першої світової війни. У підсумку В. Ляховський стверджує, що «сама БНР активізувала націєтворчі процеси в білоруському суспільстві, посприяла розширенню національного усвідомлення серед учительства і шкільництва, підвищенню суспільного статусу білоруської мови» [340, с. 244].

Не оминули увагою білоруські історики й таких важливих аспектів становлення білоруської державності, як взаємодія з німецьким окупаційним командуванням, територіальна проблема та зовнішньополітичні відносини урядів БНР. Так, дослідники В. Мазец [342–346], Д. Мигун [363–365], І. Кулевич [303–306] наголошували, що німецький фактор був одним із визначальних в історії Білорусі 1918 р. Історики В. Голубєв [224], В. Лебедева [327–328], Н. Глушакова [222–223] та Т. Павлова [371–374; 386; 387] досить ґрунтовно розкрили питання становлення кордонів БНР і тактики діяльності білоруських національно-демократичних організацій.

Дослідженням зовнішньополітичних відносин займалися Т. Павлова [371–374; 386; 387] та О. Тихомиров [451–453; 466]. Зокрема, Т. Павлова зазначала, що зовнішньополітична діяльність БНР мала односторонній характер [373]. Дослідниця звертала увагу на те, що низька результативність білоруської дипломатії пояснювалась недостатнім досвідом та професіоналізмом урядовців БНР [374]. О. Тихомиров у роботі «Беларусь у сістэме міжнародных адносін перыяду пасляваеннага уладкавання Еўропы і польска-савецкай вайны» зазначав, що діяльність уряду БНР на міжнародній арені пришвидшила процес проголошення БРСР [472, с. 60]. Водночас В. Снапковський [424], В. Соколовський [409–410], С. Дубік [233–234] та Ю. Литвиновська [336] фіксували намагання засновників БНР перетворити її в суб'єкт міжнародної політики.

Питання білорусько-українських відносин є центральним в дослідженнях О. Кукси [286–302]. На думку дослідника, вибір майбутнього типу державного устрою Білорусі проходив у тісному зв'язку з українським національним рухом [301], а білорусько-український переговорний процес 1918 р. «створив

передумови для встановлення дипломатичних контактів Білорусі та України» [287].

Питання взаємовідносин Білорусі та Польщі було доволі дискусійним і не мало єдиного розуміння. Одні вважали Польську республіку тією країною, яка допоможе здобути незалежність, інші – розглядали її як державу, що посягла на національну державність. Так, з історії взаємовідносин Другої Речі Посполитої та Білорусі в 1918–1919 рр. цікавою є праця К. Єзовітова «Бълорусы и поляки. Документы и факты изъ истории оккупации Белоруссии поляками въ 1918 и 1919 годахъ». У роботі автор прагнув показати «істинні причини польської завойовницької політики» [148, с. 14]. Схожих позицій дотримувався О. Цвікевич. Зокрема, у праці «Адраджэнне Беларусі і Польшча» він наголошував на тому, що Польша прагнула перетворити Білорусь у «сферу свого впливу» [469]. Автор, аналізуючи польсько-білоруські відносини, прихильно ставився до думки про створення унії Білорусі, Польщі та Литви. Втім, на думку О. Цвікевича, реалізація цього проекту була не можливою з огляду на анексійну політику щодо Білорусі.

Протилежної точки зору притримувався А. Луцкевич. В дослідженні «Польская акупацыя ў Беларусі» він переглянув свою позицію відносно Польщі. А. Луцкевич почав розуміти, що польський уряд орієнтований на розділ Білорусі і невизнання її незалежності [166]. Засуджував польську політику в Білорусі також і Й. Воронко. Його нарис «Белорусскій вопросъ къ моменту Версальской Мирной конференции. Историко-политическій очеркъ» пропонував шляхи вирішення питань, що стосувались білорусько-польських і литовських відносин шляхом скликання конференції [217, с. 51]. Й. Воронко, будучи орієнтований на Литву, розглядав її як союзника в боротьбі за білоруську державність, але при цьому виступав проти більшовиків.

Проблема проголошення БНР в історіографії Республіки Білорусь виокремилась у два основні підходи: неорадянський та національний. Представники першого не вважали БНР реальною державою, оскільки для цього не було юридичних основ. В основному це були історики – представники

радянської історіографічної школи, які СРРБ вважали «першим досвідом білоруської державності» [259]. До числа дослідників даного напрямку можна віднести А. Рєзника [400], П. Петрикова [388–389], С. Третьяка [455–456]. Останній зазначав, що «білоруські незалежники не лише підняли гасло національно-державної незалежності Білорусі, але й спробували реалізувати його» [455, с. 58].

Другий підхід представляли національно орієнтовані вчені. В межах цього напрямку сформувалась думка про БНР як незалежну державу. Серед дослідників поширений термін «національна держава титульної нації». Таке визначення використовував З. Шибєка у праці «Новая и новейшая история Беларуси: важнейшие события и основные тенденции» [478]. В свою чергу СРРБ розглядається, як маріонеткова держава в руках більшовиків.

Згідно третього напрямку, білоруські історики-науковці на основі широкої джерельної бази та досвіді історіографії радянського часу розглядають БНР як предтечу СРРБ. Окремі дослідники цього напрямку розглядають БНР як частину державотворчого процесу. Так, П. Корнєв писав: «проголошення БНР сприяло притягненню уваги громадськості до Білорусі й прискорило процес організації білоруської держави на радянській платформі» [261, с. 143]. У роботі Б. Малахова «Да питання аб знешнепалітычным аспекце суверенітэту ССРБ (1918–1922 гг.)» доводиться «народність» БНР, а СРРБ характеризується як «фікція» [349].

У вітчизняній історичній науці питання внутрішньої та зовнішньої політики Білоруської Народної Республіки у 1918–1919 рр. не знайшло комплексного висвітлення, хоча присутні поодинокі дослідження з даної проблеми. Важливими у цьому плані є дослідження В. Мартиненка [354–360], В. Матвієнка [361], І. Стрикун [440–447] та О. Панька [376–380]. Так, В. Мартиненко серед причин проголошення БНР називає розпуск І Всебілоруського з'їзду [355, с. 19], діяльність керівних органів БНР. Дослідник приходять до висновку, що «Народний Секретаріат і Рада Білоруської Народної Республіки в межах своїх повноважень стали своєрідним

громадсько-політичним центром, який об'єднував і організовував національні сили в Білорусі та за її межами». Припинення існування БНР В. Мартиненко пов'язує із залишенням німецькими військами території Білорусі у грудні 1918 р. Водночас зазначає, що внутрішня політика урядів БНР в економічній сфері не мала реального змісту. Були відсутні й дієві важелі впливу білоруських лідерів у політичній площині [356].

Важливого значення має науковий доробок української дослідниці, наукового співробітника Інституту історії України НАН України І. Стрикун, темою наукових розвідок якої стала проблема становлення білоруської державності у 1917–1921 рр.. І. Стрикун зазначає, що національне відродження білорусів розпочалось у ХІХ ст., а завдяки впливу Першої світової війни, революції 1917 р. опинилось на якісно новому рівні [442]. Консолідацію національного руху та створення першого білоруського уряду в березні 1918 р. дослідниця пов'язує із пропагуванням крайової автономії у складі Російської федеративної демократичної республіки. Кульмінацією розвитку білоруського національного руху за відродження став І Всебілоруський з'їзд, який «зафіксував зсув у громадській свідомості» [441]. І. Стрикун вважає, що на створення БНР вплинуло насамперед проголошення незалежності УНР, Литовської держави та підписання Брестського договору [441, с. 17]. Каталізатором виникнення Білоруської Народної Республіки та проголошення її незалежності стала зовнішня політика, яку проводили Німеччина та РСФРР.

І. Стрикун значну увагу приділила значенню білоруського чинника у державних планах Литви, Польщі та Радянської Росії [446]. Зокрема, зазначає, що світова політика держав-переможниць виключала існування самостійної соборної Білорусі. Водночас дослідниця доводить, що БНР не відбулась як держава. Причинами цьому, на її думку, був геополітичний фактор та мала здатність організаторів БНР до копіткої організаційно-адміністративної роботи. При цьому зазначає, що «факт проголошення БНР продемонстрував потенційну можливість білорусів до державного будівництва» [444].

Однак, поза дослідницькою увагою залишились важливі питання внутрішньої політики урядів Білоруської Народної Республіки. В дисертації І. Стрикун оминула увагою спроби Народного Секретаріату забезпечити обороноздатність країни. Торгово-економічна діяльність, соціальне питання, культурно-освітня робота білоруського уряду також не стали об'єктом для досліджень.

Основна увага О. Панька присвячена розгляду територіального аспекту становлення білоруської державності. Досліджуючи проблему, він показав, що формування кордонів Білоруської держави відбувалося в складних умовах, пов'язаних із зовнішніми та внутрішніми факторами. Загалом, автор доходить висновку, що впродовж досліджуваного періоду білоруське питання було об'єктом, а не суб'єктом міжнародної політики [379]. Щодо білорусько-українських відносин, то О. Панько робить висновок, що «український уряд намагався з максимальною вигодою для себе вирішити свої територіальні проблеми» й визначає позицію України у цих взаємовідносинах як корисливу [380].

У 2002 р. вийшла друком монографія В. Матвієнка «Українська дипломатія 1917–1921 рр.: на теренах постімперської Росії» [361], у якій автор дотично досліджував українсько-білоруські взаємини періоду квітня 1918 – листопада 1920 рр. В. Матвієнко зазначає, що білорусько-українські відносини були «схожі на партнерство Польської Республіки і УНР за доби Директорії: об'єктивно із взаємним зацікавленням у співпраці, але на ділі з позиції сили та пріоритетності національно-державних інтересів» [361, с. 152].

Окремих аспектів історії становлення білоруської національної державності на поч. ХХ ст. торкалася у своїх дослідженнях О. Барабаш-Тимофієва [203; 204]. Так, в науковій розвідці «Ідея білоруської державності на початку ХХ ст. (Частина перша. 1915–1918 роки)» дослідниця звертає увагу на формування ідеї білоруської державності у середовищі білоруських суспільно-політичних кіл. Зокрема, зазначає, що підписання Брестського договору прискорило процес політичного самовизначення Білорусі і як наслідок –

проголошення Білоруської Народної Республіки. На думку О. Барабаш-Тимофієвої, «Третя Статутна грамота стала початковим етапом державного будівництва Білорусі в ХХ ст.» [203, с. 500]. Наукова розвідка «Полута Бодунова – лідерка білоруських есерів та студентка Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1885–1938)» присвячена життю та діяльності народного секретаря соціальної опіки БНР. Дослідження оминає значною увагою проблему становлення БНР, однак, відображає ставлення П. Бодунової щодо питання зовнішньополітичного курсу БНР. Так, союз із Україною розглядався, як найкраща політична основа обох суверенних держав [204, с. 13].

Досліджує проблеми дипломатичної історії Першої світової війни, історію міжнародних відносин міжвоєнного періоду професор В. Фісанов [461–465]. Звернемо увагу на працю «Програме суперництво (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни)». У дослідженні показано еволюцію американської зовнішньополітичної стратегії й тактики у Центральній та Східній Європі. Значну увагу приділено ролі президента США В. Вільсона у виробленні політичного курсу в регіоні, проаналізовано його програму – відомі «14 пунктів» [465].

Потрібно звернути увагу на наукові доробки О. Парнети [381–384]. Зазначимо, що дослідниця в основному акцентує свою увагу на проблемі зовнішньої політики Другої Речі Посполитої, однак в даному контексті розглядає і білоруське питання. Важливим для нашого дослідження є аналіз політики польського керівництва щодо сусідніх народів, зокрема білорусів. Аналізуючи проблему становлення кордонів Польської держави, О. Парнета зазначає, що білоруські землі, виходячи із «історичного принципу» формування державних меж, потрапляли в сферу інтересів Другої Речі Посполитої та мали бути включені в її склад [381; 383; 384]. Водночас історик констатує, що в позиція польських керівників стосовно майбутнього Білорусі була різною. Причиною цьому насамперед існування двох політичних концепцій: федералізму (Ю. Пілсудський) та інкорпораціонізму (Р. Дмовський). Так, згідно

концепції Р. Дмовського більша частина Білорусі мала увійти до Польщі без права на самовизначення, водночас відкидалась будь-яка співпраця з білорусами. Федераціоністська програма Ю. Пілсудського передбачала, що відроджена Річ Посполита постане на федеративних засадах. Відтак, до її складу мали б увійти також і білоруські землі [382].

В «Історії Центрально-Східної Європи», за редакцією Л. Зашкільняка, відображено складність процесу становлення білоруської державності 1917–1921 рр. Зокрема, наголошується на нерівномірності розвитку національного руху в 1917 р., підтримці радянською Росією позиції більшовиків Західної області в питанні самовизначення Білорусі, прагненні польського керівництва приєднати до своєї держави значні території Білорусі [248].

Слід відзначити, що історія Білорусі все більше привертає увагу українських істориків. Зокрема, питання українсько-білоруських відносин стало об'єктом досліджень науковців факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Так, було проведено міжнародні наукові конференції: «Україна – Білорусь: політичні, економічні та культурні аспекти взаємин» (2005 р.) і «Україна – Білорусь – Польща та Литва: від колізій минулого до спільних європейських цінностей та перспектив співпраці» (2008 р.) [265]. Потрібно відзначити значущість тематичного збірника наукових праць «Політологічні та соціологічні студії» [396], що вийшов друком у 2007 р. У ньому представлена проблематика становлення білоруського та українського народів, процеси їх трансформації у сучасні нації, конструювання та зміни національної самосвідомості українців і білорусів, аналіз політичних процесів у обох країнах.

Вагомий внесок у вивчення досліджуваного питання зробили також польські історики. Найбільший інтерес темі БНР у своїх працях присвятили А. Деруга [488], К. Гомулка [491–492], Й. Левандовський [502]. Варто відмітити, що зазначена проблематика знаходить своє відображення у роботах наукових співробітників університету в м. Білосток, а саме: Г. Глаговської, Е. Міроновича [509], та О. Латишонека [326, 499–501]

Велике значення має часопис «Białoruskie Zeszyty Historyczne», що виходить друком у Білостоці. На його сторінках публікуються наукові доробки тієї історії Білорусі, яка є до певної міри табу для сучасних білоруських істориків. У 2000 р. членами Ради Білоруського історичного товариства було організувано конференцію присвячену історії Білоруської Народної Республіки, матеріали якої були видані в 15 та 16 томах у 2001 р..

В польській історичній науці інтерес до теми становлення БНР, внутрішньої та зовнішньої політики її керівництва, білоруських військових формувань особливо зріс після утвердження незалежності Республіки Білорусь. Відтак, впродовж 90-х рр. ХХ ст. – на поч. ХХІ ст. тематика досліджуваної проблеми значно розширилася. Це стало можливим завдяки доступу польських істориків до документів, що зберігаються в архівах Білорусі. В цей час вийшли друком монографії О. Латишонека [499], Е. Міроновича [509], Д. Міхалюк [366], А. Деруги [488].

Предметом дослідження О. Латишонека стала генеза та діяльність білоруських військових формувань у 1917–1923 рр. Поряд із військовим питанням, автор розглянув і суспільно-політичну ситуацію в Білорусі досліджуваного періоду. Так, О. Латишонек зазначає, що «спроба отримати незалежність у 1918 р. спираючись на Німеччину була цілком виправданою». Далі історик пише: «нереальність вирішення питання білоруської державності з опорою на Німеччину починаючи з 1919 р. ставила білоруських діячів перед вибором – з Радянською Росією чи з Польщею, бо шукати інший вихід було чистою ілюзією» [326, с. 209].

У спільній праці О. Латишонка та Е. Міроновича «Історія Білорусі: від половини ХVІІІ до кінця ХХ ст.» [501] проаналізовано вплив поляків на внутрішньополітичну боротьбу в середовищі білоруських політичних діячів із червня 1919 р. Питання польсько-білоруських взаємин 1918–1920 рр. також знайшли відображення в дослідженнях Е. Міроновича [509]. Так, науковець аналізував федералістську концепцію Ю. Пілсудського, а невдачу її реалізації пояснював відсутністю партнерів для організації федерації [509]. В свою чергу,

Ю. Туронек звернувся до проблеми державності білорусів через дослідження німецької окупаційної політики.

Найбільш ґрунтовний аналіз виникнення та діяльності урядів БНР зробила Д. Міхалюк [366; 506]. Дослідниця аналізує розвиток білоруської державницької ідеї, суспільно-політичні умови, в яких було проголошено незалежність БНР. Д. Міхалюк акцентує увагу на діяльності урядів Білоруської Республіки в галузі національної політики. Окремо звернуто увагу на зовнішньополітичну діяльність А. Луцкевича. На думку Д. Міхалюк, проголошення БНР було запізнілим протестом проти постанов Брестського договору, а політична орієнтація білоруського уряду на Німеччину та Регентську Раду в Варшаві була політично обґрунтованою [366, с. 437].

Не оминули польські історики питання державної приналежності Віленщини. Серед історичних праць виділимо дослідження політики Польщі на литовських і білоруських землях у 1918–1920 рр. А. Деруги [488] та Е. Левандовського [502]. Зазначені історики розглянули територіальні програми головних політичних таборів Польщі, позначили причини провалу східної політики Ю. Пілсудського. Ю. Юркевич вивчив розвиток польської політичної думки в Литві і Білорусі в 1918–1922 рр. [486].

Частково історіографія проблеми представлена роботами російських дослідників. Вагомий внесок у розвиток російської білорусистики робить Відділ східного слов'янства в Інституті слов'янознавства Російської академії наук. Так, у 2002 та 2003 рр. було проведено «круглі столи», на яких піднімалися і питання формування білоруської нації в дореволюційну добу та становлення національної державності [225; 362]. Зокрема, Л. Щавинська, аналізуючи становлення білоруської державності, писала, що «в процесі роботи I Всебілоруського з'їзду чітко окреслилося два проекти визначення місця й статусу Білорусі у новій Росії – створення на білоруській території «народної республіки» та організації «білоруських рад» – обидва, зрештою, «отримали своє втілення в білоруському державному будівництві» [225, с. 137].

Литовська історіографія, в основному, представлена роботами, що пов'язані з проблемою державної приналежності Віленського краю (території колишньої Віленської губернії Російської імперії) [488]. Так зване «Віленське питання» було ключовим в оцінках історії становлення литовської державності. Після Першої світової війни Віленський край був сферою інтересів Білоруської Народної Республіки, Литви та Польщі. Слід зазначити, що литовські історики акцентують особливу увагу на боротьбі литовської держави з Польщею за незалежність та за спірні території [495]. Литовські еміграційні історики віленську проблему розглядали з позиції польсько-литовського конфлікту, в якому Польща виступала як агресор. Зокрема, в дослідженні «*Współcześni historycy litewscy o sprawie Wilna i stosunkach polsko-litewskich w latach 1918–1940 oraz zmiany w potocznej świadomości Litwinów*» А. Касперавічус оцінює перебування Віленського краю під владою Польщі як «період влади польського терору» [495].

Одним із важливих і раніше недосліджених аспектів віленської проблеми сучасні литовські історики виділяють білорусько-литовські відносини в 1915–1924 рр.. Е. Гімжаускас у своїй монографії «*Baltarusiu veiksnys formuojantis lietuvos walstybej, 1915–1923*» розглядав роль білоруського фактора в процесі формування литовської державності [489]. А. Каспаравічус дослідив спроби Литви використати білоруський національний рух у дипломатичній і збройній боротьбі за Віленський край. За словами історика, така тактика литовського керівництва стала результатом підписання «плебісцитного договору» 11 листопада 1920 р. і таємної угоди навесні 1923 року між представниками БНР і Литвою [495].

У латвійській історіографії питання історії Білоруської Народної Республіки тісно пов'язане із діяльністю білоруської національної меншини на території Латвії. У 90-х рр. ХХ ст. проблему етногенезу та розвитку білоруської меншини досліджувала І. Апіне в праці «*Место белорусов Латвии в ряду других народов*» [486]. Однак, в її роботах питання зовнішньополітичної діяльності керівництва БНР представлено фрагментарно, що не дає змоги

повною мірою простежити взаємозв'язки Латвійської Республіки та Білоруської Народної Республіки. Наукові розвідки професора латвійського університету Е. Екабсона [236] дозволяють проаналізувати взаємовідносини білорусів Латвії з центральними органами БНР. Зокрема Е. Екобсон у дослідженні «Белорусы в Латвии в 1918–1940 годах» зазначає, що представники «ризької білоруської «колонії» не стояли осторонь державотворчих процесів у Білорусі, а прагнули бути її учасниками. Дослідник звертає увагу на активізацію національної діяльності білорусів у Латвії. Причиною цього, на думку Е. Екобсона, стала активна діяльність дипломатичної місії БНР в Ризі, а також робота двох її консульств у 1919 р. [236].

Варто виокремити працю «Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999» відомого американського історика, професора Йельського університету Т. Снайдера. Його книга присвячена дослідженню націєтворення чотирьох націй – Польщі, Білорусі, України, Литви. Хоча у дослідженні не розглянуто ні проблемних аспектів становлення Білоруської Народної Республіки, ні внутрішньої та зовнішньої політики, праця цінна тим, що Т. Снайдер порушив актуальне питання приналежності м. Вільно. Автор наголосив, що Віленщина була сферою інтересів Білорусі, Литви та Польщі. В концепції білоруської політики Віленська губернія була частиною багатонаціональної незалежної держави. Однак, вирішити територіальне питання з вигодою для Білорусі не вдалось. Причиною цього, на думку Т. Снайдера, стала тактика литовських політичних кіл. Невдачі зазнала також ідея білорусько-литовської конфедерації, а з цим «закінчився, на певний час, проект відтворення історичної Литви під іменем Білорусі» [319, с. 88].

Підсумовуючи, слід відзначити, що наявна зарубіжна та вітчизняна історіографія дозволяють здійснити комплексний аналіз процесів державотворення Білоруської Народної Республіки у 1918–1919 рр.. Звернення дослідників до різноманітних аспектів історії БНР дозволяє стверджувати, що тема дисертаційного дослідження залишається актуальною та значущою. В білоруській історіографії проблематика історії БНР залишається дискусійною,

суть якої зводиться до питання: «Чи була Білоруська Народна Республіка державою?». Не вирішене остаточно питання правового статусу БНР та легітимізації білоруської влади. Не вивченим залишається питання економічної політики Народного Секретаріату та ставлення міського та сільського населення Білорусі до владних структур БНР та її внутрішньої політики. В сучасній білоруській історіографії недостатньо чітко визначена дата початку I Всебілоруського з'їзду. Разом із тим, радянофільська течія сучасної білоруської історіографії применшує значення Білоруської Народної Республіки, акцентуючи увагу на ролі БРСР в становленні суверенної Республіки Білорусь. Часто такі твердження формулювались з ідеологічних міркувань, враховуючи сучасну політику Республіки Білорусь.

Українські та польські історики-науковці в основному акцентують свою увагу на політичних аспектах становлення білоруської державності. В українській історичній науці практично не представлено наукових праць, пов'язаних із внутрішньою політикою БНР. Литовські дослідники розглядають історію білорусько-литовських відносин в контексті вирішення територіального питання. Національно-культурна та політична діяльність білоруської меншини Латвії є предметом досліджень латвійських істориків. Мало досліджень, у яких вивчалася б соціально-економічна робота урядів БНР. У відомих нам працях російських істориків питання внутрішньої та зовнішньої політики Білоруської Народної Республіки не було предметом окремих досліджень.

1.2. Джерельна база дослідження

Для досягнення мети та вирішення завдань дисертаційного дослідження було проаналізовано ряд джерел. Узагальнення представлених у дослідженні матеріалів спрямовано на забезпечення репрезентативності та об'єктивності результатів вивчення державотворчого процесу. Основна увага приділялася документам, що характеризують тактику політичних організацій, урядових

структур – як білоруських, так і міжнародних – у сфері національно-державного будівництва Білорусі в 1918–1919 рр.

Залучені до дисертаційного дослідження джерела можна умовно розділити на дві групи: неопубліковані архівні документи; опубліковані матеріали.

Важливою і найбільш значною групою джерел з проблеми є архівні документи. При написанні роботи було використано матеріали шести архівів – Архіву Актів Нових у Варшаві [94–109], Білоруського державного архіву-музею літератури і мистецтва (Мінськ) [1–8], Державного архіву Литви (Вільнюс) [110–124], Національного архіву Республіки Білорусь (Мінськ) [9–62], Національного історичного архіву Білорусі (Мінськ) [63–77], Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (Київ) [78–92], Центрального державного архіву громадських об'єднань (Київ) [93]. Частина використаних архівних матеріалів в українській історичній науці вводиться вперше.

Оснoву дисертаційного дослідження склали документи Національного архіву Республіки Білорусь (НАРБ). В даному архіві до історії виникнення та діяльності Білоруської Народної Республіки безпосередньо чи дотично мають відношення матеріали таких фондів: №№ 4 п «ЦК Коммунистической партии Белоруссии» [9], 60 п «Комиссия (Истпарт) Центрального комитета Коммунистической партии большевиков Белоруссии (ЦК КП(б)Б), г. Минск. 1875–1938, 1946–1963» [10–12], 325 «Рада Народних міністрів» [13–56], 455 «Державний театр Білоруської Народної Республіки (БНР) м. Мінськ» [57–58], 864 «Консульство БНР в Ризі» [61–62].

Основний масив документів, які дають змогу проаналізувати суспільно-політичне становище Білорусі в 1918–1919 рр., міститься у фонді 325 «Рада Народних міністрів». Зокрема, протоколи та резолюції I Всебілоруського з'їзду, з'їздів представників білоруських національних організацій, воїнів-білорусів дозволяють проаналізувати становище національних політичних сил у Білорусі після Лютневої революції в Росії, розглянути наслідки розколу білоруського

національного руху після більшовицького перевороту 1917 р. Документи про виникнення Білоруської Народної Республіки, функції її вищих органів влади дозволяють простежити еволюцію характеру політичної влади в Білорусі у 1918–1919 рр.. Матеріали про створення білоруських військових формувань дають уявлення про спроби білоруських керівників забезпечити обороноздатність країни. Однак, матеріали, вміщені в даному фонді, не дають змоги конкретно визначити національний, конфесійний та кількісний склад білоруських військових формувань. Три Статутні грамоти до народів Білорусії окреслюють основні завдання національно-державного будівництва, пояснюють принципи соціального та національного питання. Проблема ставлення німців та поляків до білорусів порушується керівництвом Народного Секретаріату в офіційних зверненнях до урядів зарубіжних країн про визнання незалежності Білорусії, закликах до народу Білорусії боротися проти гноблення і самоуправства німецьких і польських окупаційних властей, за єдність республіки.

Загалом, матеріали архіву поділяються на дві структурні частини. Перш за все, це документи, які відображають внутрішньополітичну ситуацію в Білорусі у 1917–1918 рр. та перші кроки уряду БНР, спрямовані на побудову незалежної і суверенної республіки.

Інші фонди Національного архіву, які мають відношення до історії БНР, логічно пов'язані з попереднім та доповнюють його. Так, відомості про стан культурного, зокрема, театрального життя містяться у фонді 455 «Державний театр Білоруської Народної Республіки». У справах фонду міститься розпорядження дирекції театру і листування з Мінською міською театральною Комісією щодо фінансових та організаційних питань, із якого дізнаємося про матеріальне та господарське забезпечення Білоруського державного театру.

У фонді 60 п «Комісія (Істпарт) Центрального комітету Комуністичної партії більшовиків Білорусії (ЦК КП (б) Б), м. Мінськ. Науково-дослідний інститут по вивченню історії КП (б) Б і революційного руху в Білорусії при ЦК КП (б) Б, м. Мінськ. Інститут історії партії і революційного руху при ЦК КП (б)

Б, м. Мінськ. Інститут історії партії і Жовтневої революції при ЦК КП (б) Б, м. Мінськ» зберігаються зразки дипломатичних паспортів, зокрема, одного з лідерів білоруського національного руху – Й. Воронка. Дані фонду підтверджують, що основна увага керівників БНР була спрямована на міжнародне визнання республіки, звідси активна зовнішньополітична робота, яка відображалась у роботі надзвичайних місій, делегацій та консульств.

У Національному історичному архіві Білорусі (НІАБ) знаходиться значна частина матеріалів, яка розкриває взаємодію білоруських та українських громадських організацій і політичних структур при вирішенні питань національно-державного будівництва, спільних продовольчих і паливно-енергетичних завдань. Так, у фонді 137 «Мінська губернська продовольча комісія» нами знайдено справи, які підкреслюють важливість і взаємовигідність білорусько-українських економічних контактів [72–73]. Матеріали фонду 24 «Мінська міська дума» досить об'ємні. Справи складаються із протоколів засідань, звітів керівників різних комісій та управлінь, висвітлюють взаємодію між органами місцевого самоврядування і Радою БНР. У них знаходяться відомості про визнання та фінансову підтримку Народного секретаріату БНР з боку органів місцевого самоврядування [67–71]. У фонді 1 «Мінська міська управа» [63–66] наявні документи, що стосуються обігу грошей на території окупованої у 1918 р. Білорусі. Фонд 333, «Мінська казенна палата Міністерства фінансів, м. Мінськ Мінського повіту Мінської губернії» дуже об'ємний і налічує 27 880 од. зб. [75–77]. Так, наприклад, справа 1652 містить Розпорядження головнокомандуючого 10-ї Німецької армії генерала Е. фон Фалькенгейна про сплату податків і зборів на окупованій території. Матеріали даного фонду дають змогу проаналізувати німецьку окупаційну політику в Білорусі, з'ясувати межі повноважень керівництва БНР в податковій сфері [76].

Колекції діячів білоруської культури зберігаються в Білоруському державному архіві-музеї літератури і мистецтва (БДАМЛМ). Цінним у нашому випадку є фонд 3 «Колекція документів відділу рукописів Білоруського музею ім. І. Луцкевича у м. Вільно», який містить документи білоруських видавництв,

газет і журналів (статути, протоколи, фінансові документи, листування, списки книг) [1–8]. Фонд вміщує документальні матеріали культурно-просвітницьких організацій, зокрема: Білоруського музею ім. А. Луцкевича, Білоруського наукового товариства м. Вільно, Віленського народного університету ім. А. Міцкевича, Товариства білоруської школи, Білоруського культурно-просвітницького товариства «Просвіта». Матеріали даного архіву стали цінним доповненням під час аналізу національно-культурної політики білоруського уряду в 1918 р..

Доповнює дані білоруських архівів матеріал, що зберігається в Державному архіві Литви. Важливим є фонд 582 «Рада Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі» [110–124]. У фонді зберігаються документи Народного Секретаріату щодо стосунків з окупаційною владою, документи з організації владних структур БНР, що дає змогу охарактеризувати стан органів білоруської влади [113; 114]. Дослідити процес становлення органів місцевого самоврядування можна проаналізувавши постанови з організації роботи місцевих білоруських рад, різних товариств і гуртків. Важливими є матеріали фонду щодо діяльності Ради Народних Міністрів – оригінали й копії окремих документів Канцелярії РНМ; документація Надзвичайної делегація Ради БНР із закордонних переговорів за березень-червень і вересень-листопад 1918 р.; частина приватного архіву А. Луцкевича [115–120]. Зазначені документи дають змогу простежити тактику керівництва БНР на зовнішньополітичній арені, визначити особистий внесок А. Луцкевича у справу міжнародного визнання Білоруської Народної Республіки. Низка документів Найвищої Ради БНР проливають світло на стан білоруського політикуму, окреслюючи причини та наслідки розколу національного руху в 1919 р. [121]. Протоколи засідань I Всебілоруського з'їзду окреслює настрої делегатів, визначає їх кількісний, партійний та національний склад [110]. Документи фонду № 582 «Рада Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі» можуть бути показником кризи партійно-державного апарату з грудня 1919 р. і ситуації у керівництві БНР в період радянсько-польської війни. Цінні відомості про фінансове становище

уряду та Ради БНР містяться як у звітах кас уряду, так і документах, пов'язаних із українсько-білоруськими зв'язками [124].

Важливою складовою джерельної бази представленої дисертації стали фонди Архіву актів нових у Варшаві (AAN w Warszawie) [94–109]. Зокрема, у фондах І. Падеревського та Л. Василевського вміщується листування між Ю. Пілсудським та І. Падеревським, звіти, депеші та рапорти [94]. Дані матеріали окреслюють тактику польської політичної еліти щодо білоруського питання. Окрім того, матеріали, які дають змогу проаналізувати польсько-білоруські відносини у 1919 р., містяться у фонді 322 «Міністерства закордонних справ 1918–1939 рр.» Там же віднайдено матеріал щодо взаємовідносин А. Луцкевича та Ю. Пілсудського [98–108].

Документи архіву дають змогу визначити умови можливої організації союзу Білоруської Народної Республіки та Другої Речі Посполитої. Такі відомості дізнаємось із проекту договору про «Про організацію союзу суверенних держав – БНР та Польської республіки», що мав бути підписаний між А. Луцкевичем та І. Падаревським у липні 1919 р. в Парижі [97].

Варто наголосити, що виявлені нами матеріали нерідко є фрагментарними, інколи дублюються, а тому не завжди дають можливість простежити ті чи інші аспекти предмету дослідження. Однак, вони є цінними для аналізу білорусько-польських взаємин після Паризької мирної конференції.

Найбільше матеріалів дотичних до досліджуваної проблеми, які містяться в українських архівосховищах, зосереджено в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), а також у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО).

У Центральному державному архіві вищих органів влади й управління України зберігаються документи, які розкривають події 1917–1920 рр. Зокрема, матеріали фонду 1063 «Українська Центральна Рада. Генеральний секретаріат. Протоколи й журнали засідань Генерального Секретаріату Центральної Ради» розкривають зміст Меморандуму чотирьох державних утворень: Білорусі, Дону, Кубані та України з питання їх державного облаштування [78–81].

Важливим є фонд 1118 «Міністерство торгівлі і промисловості Української Держави, м. Київ», зокрема, справи 8–9, які відображають економічну сторону взаємовідносин між Білоруссю та Україною. Тут міститься листування міністерства фінансів про товарообмін з Білоруссю, правління Білоруської Торгової Палати з міністерством продовольчих справ про товарообмін з Білоруссю [80–81]. Фонд 2592 «Народне Міністерство справ закордонних Української Народної Республіки» подає дані про листування з делегацією Білоруської Народної Республіки, її визнання, Статутні грамоти, протоколи спільної комісії по визначенню міждержавних кордонів [82–83]. Цікавий і багатий фактичним матеріалом фонд 3696 «Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки», що охоплює період від 1918 по 1924 рр. Цей фонд присвячений діяльності закордонних представництв, встановленню взаємодії з Радою БНР. Матеріали фонду окреслюють взаємовідносини українських та білоруських державних посадовців. Розкривають зміст білорусько-українських контактів, визначають ставлення українських політичних кіл до Білоруської Народної Республіки. Фонд 3766 «Міністерство закордонних справ Української Держави» присвячений періоду правління П. Скоропадського і охоплює період з березня по грудень 1918 р.. У взаєминах з білоруською стороною виділяються три основні блоки проблем: спільне вирішення питань про кордон, біженців та товарообмін [85–92].

Загалом, фонди 3696 «Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки» та 3766 «Міністерство закордонних справ Української Держави» містять важливу інформацію щодо дипломатичних зносин з Білоруссю, призначення її представників в Україну з метою налагодження дружніх взаємин. Приводиться листування з українськими консулами у Мінську, Білоруським національним комітетом про встановлення кордонів і товарообмін, наголошується на необхідності інтенсифікації економічних взаємин.

Цікавими та корисними для нашого дослідження є матеріали, що зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань

України. Тут варто звернути увагу на фонд 5 «Комісія з історії громадянської війни при ЦК КП(б)У», у якому містяться документи з історії громадянської війни в Україні. Важливим у цьому плані є інформація про відносини Української Держави з Білоруссю з огляду на проблеми визнання та територіального питання [93].

Слід зазначити, що в переважній більшості матеріали українських архівів пов'язані з питанням визначення та закріплення міждержавного кордону. В них відображено перебіг білорусько-українського переговорного процесу, вимоги та пропозиції сторін, проте немає відомостей про підготовку однієї та іншої сторони до переговорів. Отже, матеріали архівних фондів дозволяють відтворити основні напрямки внутрішньої й зовнішньої білоруської політики, дають можливість об'єктивно відобразити процес державотворення БНР та з'ясувати основні форми реалізації національно-державного проекту.

Другою групою джерел є матеріали, які опубліковані у збірниках документів. Значна кількість збірників документів із проблеми свідчать про інформаційну цінність та виключну важливість джерел.

У 1947 р. вийшла підготовлена Ф. Поповим і В. Беляєвою збірка «Крах немецкой оккупации в Белоруссии в 1918 г.» [158]. Документи цього збірника підібрані за принципом «класової доцільності» для закріплення в свідомості білоруського народу легітимності радянської влади, а також реалізації принципу самовизначення націй у формі Радянської Білорусі. Загалом, збірник документів відповідає позиції марксистсько-ленінської ідеології, в якому наголошується на причинах, що призвели до падіння окупаційного режиму на теренах Білорусі. Наголошується на ролі більшовицької партії в розгромі німців. Діяльність представників Білоруської Народної Республіки представлена у антирадянському світлі, а отже антинародному. У 1960 р. у Лондоні вийшла інша збірка документів – «За дзяржаўную незалежнасць Беларусі» [152], яка присвячена діяльності органів виконавчої влади БНР. Цінність вищезгаданого документального збірника полягає насамперед в тому,

що на його сторінках опубліковані маловідомі архівні матеріали, зокрема, протоколи засідань Ради БНР, постанови Народного Секретаріату.

У 1997 р. вийшов перший том матеріалів «Знешняя палітыка Беларусі: Зборнік дакументаў і матэрыялаў» [155]. Він включає значний перелік документів, що розкривають геополітичне становище Білорусі в період від Лютневої революції до кінця 1922 р., а також ставлення сусідніх і європейських держав до проблеми національно-державного самовизначення білоруського народу. Зміст першого тому свідчить про прагнення білоруського національного руху створити незалежну державу. Опубліковані програми білоруських політичних партій дають змогу проаналізувати позицію громадсько-політичних кіл щодо національного самовизначення Білорусі.

Найвагомішим джерелом щодо питання проголошення Білоруської Народної Республіки та діяльності її керівних органів є опубліковане в 1998 р. видання «Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі» [127–128]. У збірку увійшли систематизовані С. Шупою архівні матеріали фонду 582 «Рада Міністрів Білоруської Народної Республіки» Державного архіву Литви. Загальний обсяг праці складає 1720 сторінок, місце видання: Вільнюс – Нью-Йорк–Мінськ–Прага. Вміщено чималий пласт архівних матеріалів, що проливають світло на складні процеси білоруської історії. Зокрема, це закони Ради, постанови Народного Секретаріату, згодом Ради Народних Міністрів, протоколи засідань, інформаційні листи, ноти протестів, листи-скарги населення та ін. Видання подає інформацію про діяльність білоруських посадовців, керівників уряду і активних діячів білоруського національного руху. Разом з тим, архівні матеріали фонду № 582 «Рада Міністрів Білоруської Народної Республіки» не подають вичерпної історичної картини становлення БНР. Лише разом із документами Національного архіву Республіки Білорусь вони складають єдине ціле.

У 2014 р. Національним історичним архівом Білорусі було підготовлено та видано збірник документів «Беларусь в годы Первой мировой войны (1914–1918)» [131]. Цей збірник документів є першим тематичним виданням,

підготовленим з урахуванням наявної археографічної спадщини і з розумінням назрілої необхідності археографічного освоєння Національного архівного фонду. У збірнику задіяний неосвоєний або в недостатній мірі освоєний дослідниками масив неопублікованих першоджерел, що зберігаються у фондах Національного історичного архіву Білорусі та Національного історичного архіву Білорусі у м. Гродно. Опубліковані документи дозволяють висвітлити політичні та економічні події на білоруських землях, дослідити окупаційну політику німецької влади, оцінити наслідки війни для мирного населення Білорусі.

Матеріали архівних фондів суттєво доповнюються за рахунок періодичних видань періоду 1917–1921 рр. Значущість цих джерел пояснюється тим, що вони відображають ставлення сучасників до процесів національно-державного будівництва в Білорусі у 1918–1919 рр. Характерною рисою періодичних видань є комплексний характер: у них представлено багато форм інформації – документальна, поточно-хронікальна, особового характеру. У дисертації використано матеріали з газет «Беларуская рада» [185–186] «Беларускі шлях» [126; 182], «Вольная Беларусь» [130; 143; 154; 168; 173; 174; 190–200], «Всебелорусское эха» [19], «Гоман» [150–151; 178], «Чырвоны шлях» [134; 171].

Особливий інтерес у цьому плані викликає друковане видання Ради та уряду Білоруської Народної Республіки газета «Вольная Беларусь». Завдяки їй можна прослідкувати перебіг подій в окупованій німцями Білорусі. На її сторінках друкувались розпорядження як німецької окупаційної адміністрації, так і білоруських органів влади. У часописі публікувались постанови Народного Секретаріату, закони прийняті Радою БНР. Окрім інформації про найважливіші події суспільно-політичного життя, газета друкувала значну кількість різних оголошень. Вони дають змогу проаналізувати стан білорусько-німецьких взаємин, охарактеризувати становище білоруського уряду, з'ясувати сфери його впливу та повноважень. Окрім матеріалів національного державотворчого процесу в Білорусі, «Вольная Беларусь» подає інформацію,

що відображає ставлення представників білоруських організацій до діяльності керівників України. На сторінках часопису дається оцінка українських універсалів, висвітлюється діяльність Центральної Ради на шляху державного будівництва [130; 143; 154; 168; 173; 174; 190–200].

На сторінках білоруської преси містяться статті-звернення членів партій та організацій до сучасників із закликом розбудови білоруської державності, краєзнавчі й історичні нариси, нотатки з господарського та військового життя краю. Найбільшу увагу білоруська преса приділяла формуванню національної свідомості через популяризацію білоруської літературної мови, театру, музики, фольклору. Так, у білоруській газеті «Гоман», яка виходила в Вільно, існувала постійна рубрика про життя білорусів в еміграції [150–151; 178]. Водночас, при дослідженні тогочасної преси слід пам'ятати, що опис подій відбувався одразу і відображав здебільшого офіційну точку зору певної політичної сили.

Окрім білоруських періодичних видань, було опрацьовано частину української преси, яка стосується теми дослідження. Зокрема, ті журнали, які видавалися органами влади: «Нова Рада» [180], «Вісник Ради Народних Міністрів УНР» [135]. У них досить широко висвітлювалися події, що відбувалися на території Білорусі, а також давалась оцінка контактів, які почали налагоджуватися між білоруськими та українськими суспільно-політичними організаціями. У журналі «Нова Рада» представлені матеріали, що вказують на можливість федеративного зв'язку між Україною та Білоруссю. «Вісник Ради Народних Міністрів УНР» подає відомості, що стосуються Брестського мирного договору від 9 лютого 1918 р., а отже зачіпають територіальну проблему.

Важливою складовою джерельної бази теми є спогади сучасників. Цінність цього джерела полягає в особливостях його походження, оскільки вони належать конкретному автору, відповідно віддзеркалюють особисте сприйняття ним певних історичних подій чи явищ. Окрім того, час написання спогадів підсилює їх значущість. Написані через певний проміжок часу, вони

містять елементи дослідницького характеру, зокрема, аналіз тогочасної епохи, опис тих подій, свідками яких були.

До написання спогадів вдавались також активні діячі білоруського державотворення у 1918–1919 рр., такі як А. Луцкевич [162–165], К. Єзовитов [147]. Їхні спогади зосереджені навколо проблеми проголошення Білоруської Народної Республіки, питання зовнішньополітичних зв'язків, міждержавних відносин. Подані в їх спогадах документальні відомості висвітлювали насамперед внутрішні процеси білоруського національного руху, діяльність білоруських партій і організацій чи окремих лідерів. Такі свідчення не завжди об'єктивно подавали інформацію про характер і результати цієї діяльності та його вплив на події.

Особливої уваги заслуговують спогади «За дваццаць п'яць гадоў (1903–1928)», автором яких є А. Луцкевич. Мемуари не лише відтворюють події білоруського національного руху, діяльність БСГ, але й визначають природу Ради БНР на момент прийняття III Статутної грамоти [165, с. 50] та окреслюють роль автора у її прийнятті [165, с. 47]. У спогадах А. Луцкевича значну увагу приділено білорусько-польським зв'язкам. Автор критично підходить до аналізу політичної сторони цих міждержавних відносин, відзначаючи, що поляки не були зацікавлені у створенні Білоруської держави [165, с. 213].

Цінним історичним джерелом є мемуари найрізноманітніших верств населення. Так, зі спогадів В. Жук-Гришкевича, студента білоруської гімназії, довідуємось про високий рівень підтримки місцевим населенням білоруської національної влади [149].

Про особисті якості лідерів білоруського національного руху дізнаємось із мемуарів Ю. Вітан-Дубейковської [140] та Я. Станкевича [176]. Приміром Ю.Вітан-Дубейковська була свідком становлення й еволюції ідеї самовизначення Білорусі в сім'ї Луцкевичів. У її спогадах А. Луцкевич постає як людина спокійної та м'якої вдачі, яка легко потрапляє під вплив та котра не має здатності до керівництва і передбачення політичної ситуації [141, с. 42]. До

теми взаємовідносин між А. Луцкевичем та В. Ластовським у своїх спогадах звертається Я. Станкевич. Він зазначав, що з самого початку співробітництва цих постатей в них склалися неприємні стосунки. Причиною цьому були «зверхність братів Луцкевичів» та акцентування уваги на «морально-громадському обов'язку, а не на національній повинності» [176, с. 8].

Таким чином, можна підсумувати, що джерельна база, використана для написання дисертаційного дослідження, є широкою та інформаційно насиченою. Використані архівні матеріали, частина яких уводиться до наукового обігу вперше, опубліковані документи та періодика дали змогу проаналізувати ключові питання державотворення БНР у 1918–1919 рр. та виконати поставлені завдання. Отже, джерельна база є достовірною та достатньою для вивчення поставленої проблеми.

1.3. Методологічні засади дослідження

Процес дослідження історії Білоруської Народної Республіки має специфічний характер. Ця тема в білоруській історіографії дещо заполітизована. Офіційна ідеологія Республіки Білорусь розглядає процес становлення національної державності на поч. ХХ ст. з моменту проголошення БСРР, тому тема БНР сприймається в білоруському суспільстві неоднозначно. З огляду на це історики повинні використовувати різноманітні методи і прийоми пізнання, які сприятимуть об'єктивному вирішенню поставлених завдань дослідження.

Вивчення внутрішньої та зовнішньої політики уряду БНР вимагає розуміння процесів білоруського державотворення. Тому, вважаємо, що основним завданням даної частини роботи має бути характеристика концепцій та теоретичних обґрунтувань державотворчих процесів на білоруських землях.

Перш за все варто з'ясувати, що таке «державність» та «державотворення». Державність – це право етнонаціональної спільноти,

потенційна здатність і можливість її національної еліти (політичної, економічної, наукової, культурної) до тривалого самостійного історичного існування та розвитку [221, с. 502]. Державотворення – це комплексний довготривалий процес, спрямований на утворення держави, який включає культурні, політичні та інші чинники. В нашому випадку, термін «білоруське державотворення» означає процес становлення білоруської держави.

Доктор юридичних наук, професор В. Круталевич під поняттям «державотворення», зокрема у 1918–1920 рр., розуміє процес проголошення держави, визначення її територій, створення центральних органів влади, розбудова місцевого державного апарату, встановлення правотворчості та правових відносин з іншими державами [268, с. 9].

В історії розвитку білоруської державності Т. Довнар виділяє ряд важливих етапів: 1) період існування давніх білоруських держав-князівств; 2) період Великого князівства Литовського – держави, політико-економічним центром якої були білоруські землі; 3) період Речі Посполитої; 4) входження білоруських земель до складу Російської імперії; 5) відродження білоруської державності (БНР–БСРР); 6) період входження Радянської Білорусі до складу СРСР [230]. Зауважимо, така науково-концептуальна і методологічна основа історії білоруського державотворення є домінуючою в сучасній білоруській історичній науці.

Дослідник М. Смахович виникнення національної державності пов'язує із формуванням націй, які стали породженням Нового і Новітнього часу. Однак, з ряду історичних причин, білоруси включилися в цей процес дещо пізніше інших народів. Білоруська нація почала складатися в ХІХ ст., а білоруський національний рух визрівав і розвивався еволюційним шляхом в умовах боротьби з самодержавством. Перебуваючи в складі Російської імперії, Білорусь була глибоко інтегрована в загальноімперський державно-політичний організм, що стримувало прояв білоруської самобутності і гальмувало формування національно орієнтованої інтелектуальної та політичної еліти, а відтак – національної державності. Згідно оцінок М. Смаховича, Російська

імперія не була формою білоруської державності, а утворення білоруської народності стало закономірним явищем. Однак, саме в умовах Російської імперії відбулося формування білоруської нації, як об'єктивної передумови для створення державності. Разом із тим, на думку М. Смехновича, проголошення Білоруської Народної Республіки ускладнило вирішення ряду питань, пов'язаних з білоруською державністю [422].

Концепція професора М. Довнар-Запольського визначала неперервність існування білоруської нації ще з часів Полоцького князівства. Відтак, М. Довнар-Запольський обґрунтовував два важливих положення: білоруси із давнини мали свою державність, а отже вони мають право на її відновлення. Проголошення Білоруської Народної Республіки подавалось як закономірним кроком на шляху відродження білоруської держави [231].

Написання дисертації базувалося на апробованих та визнаних наукою принципах. Дана робота побудована на принципах об'єктивності, історизму, всебічності та конкретності. Принцип об'єктивності базується на визнанні дійсності в її реальних закономірностях і загальних формах та передбачає в якості відправної точки практику. Такий принцип вимагає наступних вимог до його застосування: 1) залучення джерел в обсязі, необхідному для отримання сукупності наукових фактів; 2) урахування наявного рівня джерельної бази; 3) неупередженого ставлення до джерела; 4) недопустимості внесення змін у передачу тексту джерела та перекручень його змісту. Таким чином, принцип об'єктивності зумовлює опору на історичні джерела. Відповідний принцип зумовлює висвітлення фактів у їх справжньому змісті, в сукупності позитивних та негативних аспектів. У нашому випадку цей принцип є ключовим при характеристиці внутрішньої та зовнішньополітичної діяльності уряду БНР у 1918–1919 рр.

Одним із визначальних принципів, на які спирався автор під час написання дисертації, є принцип історизму, який потребує розгляду всіх процесів суспільного життя, усіх подій, фактів і явищ у закономірному та логічному розвитку, у їх взаємозв'язку в історичному часі і просторі. Цей

принцип став основою вивчення процесу становлення Білоруської Народної Республіки та діяльності її органів державної влади. Застосування цього принципу дало змогу дослідити виникнення, розгортання й поглиблення процесів, подій і явищ у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей.

Принцип всебічності виражає загальний зв'язок усіх явищ дійсності. Застосування зазначеного принципу дало змогу цілісно й багатогранно розглянути й вивчити кожну зі сторін предмета дослідження; здійснити пізнання в єдності усіх його сторін та вирізнити його сутність.

Принцип конкретності дав змогу відтворити досліджуване явище як ціле, в якому відбивається загальне; врахувати умови місця, часу й інші обставини, що впливали на предмет; виявити специфічний механізм взаємозв'язку загального й одиничного; розглянути виникнення БНР як один з етапів процесу становлення білоруської державності.

Процес дослідження історії становлення, внутрішньо та зовнішньополітичної діяльності уряду Білоруської Народної Республіки в 1918–1919 рр. здійснювався на двох рівнях: емпіричному та теоретичному. Перший, емпіричний, окреслював безпосереднє дослідження різних видів історичних джерел для накопичення інформації та первісної її систематизації відповідно до предмету дослідження і поставлених завдань. Другий, теоретичний рівень, передбачав роботу, спрямовану на аналіз отриманої інформації, розкриття певних зв'язків та закономірностей, що притаманні предмету й об'єкту дослідження, формулювання та обґрунтування узагальнень і висновків.

Вирішення завдань дисертації відбувалося за допомогою поєднання загальнонаукових та спеціальних історичних методів дослідження. Серед них: методи аналізу та синтезу, індукції, дедукції, аналогії, абстракції та систематизації.

Метод аналізу є важливою складовою наукового дослідження, коли дослідник переходить до умовного розділення предмета дослідження на окремі складові частини для подальшого детального дослідження. Метою аналізу є

перехід від вивчення цілого до вивчення його частин. У рамках предмета дослідження було виділено особливості становлення та діяльності вищих органів державної влади БНР; аналізувалися напрями та форми внутрішньої та зовнішньої політики в 1918–1919 рр.

Метод синтезу полягає у поєднанні різних елементів в єдине ціле. Під час застосування методу синтезу відбувається не просте об'єднання, а узагальнення аналітично виділених і вивчених особливостей предмета дослідження. У цьому випадку інформацію, отриману в результаті аналізу, було систематизовано й об'єднано для створення загального уявлення про особливості розвитку Білоруської Народної Республіки в 1918–1919 рр. у різних сферах її життя. Вказані методи сприяли визначенню змісту кожної частини роботи і викладу матеріалу.

Під час написання роботи застосовано методи індукції та дедукції. Метод індукції заснований на основі отримання висновку на основі одиничного, часткового. Ефективність цього методу проявилася під час аналізу програм різних політичних партій, які функціонували на території Білорусі в досліджуваній період. Це дозволило скласти уявлення про те, яким бачилось майбутнє Білорусі: незалежною державою вона буде чи автономією у складі Росії. Даний метод став актуальним під час характеристики окремих аспектів соціально-економічної, національно-культурної політики уряду БНР. Дедукція передбачає рух думки від загального до одиничного, коли загальні висновки, загальноприйняті положення переносяться на конкретну історичну ситуацію. Такий метод був використаний при висвітленні особливостей культурно-освітнього становища Білорусі 1918–1919 рр.

Метод аналогії дозволяє визначити спільні риси явища, причини його виникнення та можливі наслідки. Цей метод використовувався під час побудови доказової бази концептуальних положень роботи. Через порівняння із результатами інших досліджень вдалося визначити повноваження вищих органів влади БНР та їхній юридичний статус.

У роботі використовувався метод наукової абстракції, що дає змогу зосередитися на найважливіших особливостях історичного процесу і виділити вторинні, випадкові сторони. Використання цього методу пов'язано із визначенням загальної характеристики явища і притаманних йому суперечностей та специфічних проявів. У результаті дослідник отримує не випадкове нагромадження фактів, а цілісну картину суспільно-політичного життя. Використання даного методу дозволило показати вплив німецької окупаційної адміністрації на членів Народного Секретаріату, Ради БНР та рядових жителів Білорусі. Окрім того, метод абстракції дозволив прослідкувати характерні риси німецького окупаційного режиму та особливості його функціонування в Білорусі.

Метод систематизації передбачає упорядкування множинних об'єктів шляхом встановлення єдності або відмінності частин, що підлягають систематизації. Даний метод застосовано в процесі вивчення та аналізу історіографії досліджуваної теми, завдяки чому в ній було виділено окремі групи за спільними ознаками. Метод систематизації застосовувався і в роботі з історичними джерелами, які були впорядковані за видовими ознаками.

У ході підготовки дослідження використовувались спеціальні історичні методи, зокрема, хронологічний, історико-типологічний, порівняльно-історичний, історико-генетичний, конкретно-історичний.

Так, застосування хронологічного методу дало змогу викласти історію становлення Білоруської Народної Республіки та діяльність її державних органів у хронологічній послідовності. У нашому випадку застосування зазначеного методу зумовлене хронологічно-проблемним принципом викладення матеріалу основної частини. Окрім того, проблемно-хронологічний метод, що забезпечує поділ предмета дослідження на складові частини та розгляд кожної з них у хронологічній послідовності, дозволив визначити основні періоди суспільно-політичного життя БНР у 1918–1919 рр., головні форми та методи дипломатичної діяльності білоруського уряду.

Застосування порівняльно-історичного методу дозволяє дослідити конкретні історичні події та аналізувати факти з початків виникнення перших білоруських національних військових формувань, їх становлення у період, окреслений в даній роботі. Даний метод надав можливість розглядати події та аналізувати факти історії становлення військових формувань у тісному зв'язку з історичними обставинами, за яких вони виникали.

Застосування історико-типологічного методу дозволило вивчити взаємодію Білоруської та Української республік (БНР–УНР) як аналогічних елементів, політичних, економічних, дипломатичних зв'язків між ними.

Історико-генетичний метод використовувався при з'ясуванні причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей історичних подій. Під час аналізу особливостей прийняття трьох Статутних грамот вдалося визначити їх результати, що відобразилися в історії Білоруської Народної Республіки.

За допомогою конкретно-історичного методу досліджено практичні заходи, що вживалися членами Народного Секретаріату, а згодом Ради Народних Міністрів, для вирішення завдань, спрямованих на досягнення визнання незалежності БНР з боку світового співтовариства.

Результати наукового пошуку, висновки і положення дисертації побудовані на принципах наукового плюралізму, цілісності та всебічності оцінок подій та явищ. Дані методи дослідження були використані відповідно до поставленої мети та завдань дисертаційної роботи. Було здійснено спробу дати комплексну характеристику історії становлення, внутрішньо і зовнішньополітичної діяльності БНР, використовуючи як загальні, так і спеціальні історичні методи дослідження. Отже, у процесі дослідження ми прагнули дотримуватись сучасних методологічних принципів і поєднувати різні методи історичного пізнання, щоб забезпечити належний рівень розкриття теми.

Таким чином, аналіз історіографії проблеми засвідчив наявність наукового доробку різнопланового за проблематикою та обсягами висвітлення тих чи інших аспектів розвитку Білоруської Народної Республіки. Встановлено,

що багато проблем пов'язаних з історією БНР у 1918–1919 рр. не отримали однозначних оцінок в історіографії. Історіографію проблеми можна поділити на три етапи. Перший – 1917–1920-і рр., другий – 30-80-і рр. ХХ ст. і третій, який почався у 1991 р. Перший етап характеризується розмаїтістю позицій. Різні погляди на реалізацію білоруської державності, зокрема, у формі БНР призвело до формування двох підходів: марксистського та націонал-демократичного. На другому етапі в рамках єдиної радянської ідеології спостерігається єдиний підхід до вивчення історії БНР. Білоруська Народна Республіка розглядалась як антинародне явище, а діяльність Ради та Народного Секретаріату як контрреволюційна. З проголошенням у 1991 р. національного суверенітету Білорусі розпочався третій етап, який призвів до нових концептуальних змін у вивченні історії БНР. Питання державотворення БНР у 1918–1919 рр. знаходить часом діаметрально протилежні міркування дослідників.

Серед українських дослідників, що здійснили вагомий внесок у дослідження теми – В. Мартиненко, В. Матвійенко, В. Яровий, І. Стрикун, О. Панько. Серед польських дослідників окремо слід відзначити праці Д. Міхалюк та О. Латишонка, котрі висвітлили суспільно-політичне становище Білорусі після Першої світової війни.

Отже, можна констатувати, що білоруська історіографічна база є досить вагомою. Науковцями опубліковані праці, які відображають основні аспекти становлення білоруської державності, однак, малодослідженим залишається питання соціально-економічного становища БНР. В українській та польській історичній науці узагальнюючих, цілісних праць з історії державотворення Білоруської Народної Республіки, у яких процеси суспільно-політичного, соціально-економічного життя досліджуваного періоду були б представлені в історичному взаємозв'язку на даний момент немає.

Основу джерельної бази дослідження склали матеріали з фондів: Білоруського державного архіву-музею літератури і мистецтва, Національного архіву Республіки Білорусь, Національного історичного архіву Білорусі (Республіка Білорусь), Литовського центрального державного архіву

(Литовська Республіка), Архіву нових актів у Варшаві (Республіка Польща), а також Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України. До наукового обігу введено низку архівних джерел, які не були належно висвітлені в українській історіографії.

Методологія дослідження теми дисертації визначила її структуру, логіку викладу матеріалу. Поміж загальнонаукових методів, які були використані при написанні дисертації – методи синтезу та аналізу, індукції та дедукції, порівняння, систематизації; спеціальні історичні методи: історико-ситуаційний, історико-генетичний, проблемно-хронологічний. Завдяки широкому використанню у процесі дослідження низки методів і принципів наукового пізнання становлення, внутрішня та зовнішня політика стали предметом комплексного історичного аналізу.

РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ І СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК БІЛОРУСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

2.1. Історичні передумови проголошення Білоруської Народної Республіки

З кінця XVIII ст. розпочався новий етап білоруської історії, пов'язаний з історією Росії. Білоруські землі увійшли до складу північно-західного регіону Російської імперії. У зв'язку із трьома поділами Речі Посполитої 1772, 1793, 1795 років адміністративно-територіальний поділ на землях Білорусі зазнав істотних змін. На приєднаних до складу Російської держави територіях запроваджувався новий адміністративно-територіальний поділ – замість воєводств створювалися губернії. В результаті адміністративної реформи 1796 р. територія Білорусі була поділена на три губернії: Білоруську з губернським містом Вітебськом, Мінську та Литовську з губернським містом у Вільно. У 1801–1802 рр. в Російській імперії було проведено нову адміністративну реформу. Її результатом став поділ Білоруської губернії на Могильовську та Вітебську, а Литовської – на Гродненську та Віленську. Окрім того, на території Білорусі створюються генерал-губернаторства: Білоруське (існувало до 1856 р.) у складі Могильовської і Вітебської губерній та Литовське (Віленське), що існувало до 1912 р. у складі Гродненської, Віленської та Мінської губерній. Після польського повстання 1830–1831 рр. Мінська губернія також отримала статус генерал-губернаторства, котре проіснувало до 1834 р. Остаточо адміністративно-територіальний поділ Білорусі у складі п'яти губерній (Могильовської, Вітебської, Гродненської, Віленської і Мінської) закріпився у 1843 р. і залишався таким до Першої світової війни [246, с. 231].

На межі XIX–XX ст. білоруси були доволі чисельним народом. Дані першого загальноросійського перепису 1897 р. зафіксували 5 711 000 осіб, для яких рідною була білоруська мова. Згідно мовного критерію білоруси складали більшість населення в Могильовській губернії – 82,4%, у Мінській – 76%, у

Вітебській – 52,9%, у Віленській – 56%, у Гродненській – 44%. Загалом, за даними перепису, білоруси склали 63,5% усього населення п'яти західних губерній.

У 1897 р. 5,8% (492 921) жителів п'яти західних губерній назвали російську мову своєю рідною – головним чином у великих містах: Мінську, Вітебську, Гродно, Бресті, Бобруйську, Гомелі та Могильові. Водночас, 5% (424 236) від загальної кількості жителів білоруських земель назвали своєю рідною мовою польську. Українську мову визнали рідною 4,4% (377 487) осіб, серед яких більшість жителів Брестського та Кобринського повітів. Україномовне населення також проживало у південній частині Більського повіту, у Пінському та Пружанському повітах [366, 50]. Євреїв на території Білорусі налічувалось понад один мільйон, що складало 14,1% від загальної кількості населення.

Конфесійна структура білоруських губерній Північно-Західного краю у 1897 р. виглядала наступним чином: 70,4% населення були православними, 14% – юдеями, 13,5% – католиками, 2,1% належали до інших віросповідань. На думку білоруського дослідника М. Бича, конфесійний поділ білоруського етносу на православних та католиків перешкоджав його консолідації, сповільнював його перетворення в націю [207, с. 410].

Формування білоруської національної ідеї та перші прояви національно-культурного відродження білоруського народу відносять до першої половини XIX ст.. Вивчення історії Білорусі, фольклору, мови дають підстави зробити висновок про існування самостійного білоруського етносу. Відтак, почався процес формування білоруського національно-культурного руху. При цьому, на менталітет національної інтелігенції впливало те, звідки вона походила та виховувалась. Так, вихідці із православного середовища, виховані на традиціях російської культури, тривалий час не відходили з позицій «західнорусизму». Їх ідеологія полягала в тому, що білоруси, малоруси та великоруси створюють триєдину російську націю. У той же час, на етнічну самоідентифікацію вихідців із католицької шляхти Білорусі впливала польська національна ідея. Майбутнє

білоруського народу вони пов'язували з відновленням Речі Посполитої. Під впливом цих двох ідеологій відбувалось формування білоруської національної самосвідомості. Д. Міхалюк стверджує, що ідеологія «західнорусизму» набула домінуючого поширення і переважала в білоруській громадській думці [366, с. 35].

Ідеологія «західнорусизму» знайшла своє відображення у створенні на початку 1880-х рр.. «білоруської місцевої фракції» російської партії «Народна воля». З моменту її створення білоруські діячі обговорювали питання національної проблеми та майбутнього Білорусі. У 1881 р. був опублікований короткий текст «До білоруської молоді», в якому лунав заклик до спротиву проти колонізації та русифікації. В майбутньому дана група бачила Білорусь рівноправним учасником федеративної слов'янської держави. В кінці XIX – поч. XX ст. діячі білоруської фракції остаточно відкинули концепцію автономії Білорусі у складі відновленої Речі Посполитої. Натомість, білоруську державність вони пов'язували з Росією. Такі погляди були поширеними серед білоруської громадськості до початку 1918 р., коли політична думка стала самостійною і зайняла незалежницьку позицію.

У 1902 р. одним із лідерів білоруського національного руху В. Івановським створено першу політичну партію – Білоруську Революційну партію (БРП). Вже у 1903 р. серед членів цієї партії відбувся розкол: В. Івановський заснував «Гурток білоруської народної просвіти та культури», а братами Антоном та Іваном Луцкевичами було створено Білоруську Революційну Громаду (БРГ) [208, с. 108]. У питаннях білоруської державності БРГ не вимагала політичної автономії Білорусі, однак акцентувалась увага на національних правах та свободі. У 1904 р. БРГ була перейменована в Білоруську соціалістичну громаду (БСГ). За своїм соціальним складом БСГ, як і її попередниця, була політичним об'єднанням різних прошарків білоруської нації, серед яких переважали вихідці зі шляхти, заможного селянства, інтелігенції. Національні вимоги в програмі БСГ зводилися до того, щоб всі народи мали якомога більше свободи. У 1906 р. з'їзд партії затвердив нову

програму, в якій вперше піднімалось питання національної автономії Білорусі і скликання Сейму в м. Вільно, адже саме тут у 1905–1906 рр. знаходився центр білоруського руху [395, с. 130]. У місті активізувалася видавнича діяльність БСГ, видавались білоруські політичні листівки й брошури, заборонені цензурою. У вересні 1906 р. у Вільно було видано першу легальну білоруську газету «Наша Доля». З другої половини 1907 р. керівництво БСГ зосередило увагу на виданні щотижневика «Наша Нива», що популяризував білоруську національну ідею. «Наша Нива» стала виразником, ідеологом культурно-національного руху, спрямованого проти великодержавного шовінізму, за відродження білоруського народу, його мови й культури.

У 1907–1910 рр. суспільно-політичне життя в Білорусі затихло. Політичних форм білоруський національно-визвольний рух знову набув тільки під час Першої світової війни [356]. У роки війни територія Білорусі стала ареною бойових дій та була розділена лінією фронту. У 1915 р. під німецький контроль потрапили Віленська, Гродненська та частина Мінської губернії. Інша частина білоруських територій – Вітебська, Могильовська та частина Мінської губернії залишалися під юрисдикцією Російської імперії.

В таких умовах білоруський національний рух проводив свою роботу з урахуванням окупаційно-фронтових обставин. При цьому, з початку війни в керівних колах білоруського руху відбувся розкол: частина національних діячів вважала, що об'єднання всіх народів Російської імперії для оборони держави стане запорукою реформування її державного устрою на основі федералізму. Інша – стверджувала, що після перемоги Росії у війні самодержавство зміцнить свої позиції та почне проводити жорсткішу політику національного пригноблення. Тому вони бажали розгрому Росії у війні, що повинно було викликати підйом народних мас на боротьбу проти царської влади.

Після початку війни в західних губерніях Російської імперії вводиться надзвичайний стан. Було заборонено політичну діяльність, страйки, демонстрації та зібрання, запроваджувалася військова цензура, створювалися

військово-польові суди, опозиційний царизму рух придушувався. Припинила свою діяльність і «Наша Нива».

Хоча політична діяльність також була заборонена і окупаційною владою, у 1915 р. виник Білоруський Народний Комітет (БНК), котрий координував діяльність білоруських організацій. До його складу входили представники Білоруської соціал-демократичної робітничої групи (БСДРГ), Віленського комітету БСГ. Брати Іван та Антон Луцкевичі виступили з ідеєю створення Великого Князівства Литовського у формі конфедерації литовських та білоруських земель [223, с. 26]. Однак, ця ідея не викликала зацікавлення в німецької влади, тому створити конфедерацію не вдалось. Варто наголосити, що не всі білоруські ідеологи-лідери підтримували ідею конфедерації. Відтак, в середовищі білоруського національного руху відбувся розкол: група діячів на чолі з В. Ластовським створила організацію «Товариство незалежності та неподільності Білорусі». Дана організація відстоювала вимогу незалежності Білорусі в її етнографічних кордонах.

На зайнятій німцями території були відкриті білоруські школи та створено видавництва білоруською мовою. Зокрема, значну роль в пропаганді ідеї національної держави відігравала заснована у 1916 р. суспільно-політична газета «Гоман». У 1916 р. в м. Вільно створюються «Білоруський клуб», об'єднання «Золак», «Наукове товариство», «Білоруський вчительський союз». Представники комітету взяли участь у роботі конференції народів Росії, що проходила 27–29 червня 1916 р. у Лозанні [150, с. 3]. Білорусів там представляли І. Луцкевич та В. Ластовський. Майбутнє Східної Європи вони вбачали у якості федерації незалежних держав – Білорусі, Литви, Латвії та України [163, с. 121–124].

Наприкінці 1916 р. Білоруський народний комітет розпочав спроби домовитись із Литовським національним комітетом про створення спільної литовсько-білоруської держави. Однак, Литовський національний комітет відмовлявся від переговорів та у вересні 1917 р. створив у Вільно Литовську державну раду (Тарибу), як верховний державний орган Литви. До складу цієї

держави передбачалось включити окуповані Німеччиною білоруські землі. Вже наприкінці 1917 р. білоруси в якості рівноправної державотворчої сили литовцями не розглядались [356, с. 75].

Таким чином, на поч. ХХ ст. національне питання посідало ключове місце в білоруському національному русі. Дана проблема була предметом обговорень різних суспільно-політичних організацій та політиків, котрі по-різному дивились на її вирішення. Водночас, у середовищі білоруських громадських та політичних діячів домінувала ідея крайової автономії, яка знайшла своє відображення у програмах Білоруської Соціалістичної Громади.

Лютнева революція 1917 р. в Росії змінила політичну ситуацію в усій імперії. Здобуті під час революції політичні свободи, ослаблення центральної загальноросійської влади сприяли організаційному оформленню національних рухів народів Російської імперії. Революція внесла новий зміст у білоруську національну ідею, у якій ключовим стало питання державного самовизначення. Національно-державна ідея змушувала лідерів національного руху до організаційної консолідації білоруських суспільно-політичних сил, різних за соціально-класовою сутністю та політичною орієнтацією. Розпочався процес формування мережі білоруських національних партій.

Загалом, у березні-жовтні 1917 р. на території Білорусі діяло близько 20 політичних партій, в тому числі: білоруські національні – Білоруський національний комітет, Союз білоруської демократії, Білоруський Народний Союз, Білоруський народний комітет, Християнсько-демократичний союз, Білоруська партія народних соціалістів, Білоруська партія автономістів, Білоруська Соціалістична Громада; єврейські – Поалей-Ціон, Об'єднана єврейська соціалістична партія, Бунд і загальноросійські – Конституційно-демократична партія («Партія Народної свободи»), Партія соціалістів-революціонерів, Російська соціал-демократична партія (більшовики, меншовики) [208, с. 107].

Позиція Білоруського Народного Союзу щодо державного будівництва зводилась до наступного: «В інтересах самовизначення білоруси мають право

домагатися, щоб управління життям і господарством їхньої батьківщини було в білоруських руках». При цьому, домагатися національної незалежності або автономії не планувалося: «...що стосується автономії, то Білоруський народний союз зовсім і не прагне до сепаратизму, не передбачає домагатися автономії і бачить майбуття Білорусії в широкому обласному самоврядуванні, в тісному єднанні з центральною Росією» [141, с. 2].

Аналіз програми показує, що БНС бачилася в майбутньому, як ліберальна організація. Майбутнє Білорусі його лідери бачили в широкому обласному самоврядуванні. У програмі союзу наголошувалося: «вся Білорусь, завдяки своєму історичному минулому і культурно-економічним особливостям сьогодення, є в побутовому відношенні цілком самостійною національною територіальною величиною, і тому Союз вважає, що вона може досягти свого процвітання лише за умови виділення її в самостійну адміністративно-господарську одиницю з наданням їй прав широкого провінційного самоврядування, яке повинне знаходитися переважно в руках самих же білорусів» [313, с. 132].

З ініціативи БНС 5–26 червня 1917 р. у Вітебську відбувся з'їзд представників білоруських організацій «західноруської» спрямованості, який висловився за обласне самоврядування для Білорусі, а принцип національно-територіальної автономії визнали, як «сепаратистський» [29, арк. 100]. Тим самим делегати висловилися за збереження єдності Росії, проти її перетворення у федерацію національних республік.

У руслі ідеології західнорусизму діяв Союз білоруської демократії, утворений 23 квітня 1917 р. Метою союзу оголошувався «повний зв'язок Білорусі з рештою Росії, з широким самоврядуванням на демократичних засадах», «збереження цілісності Білорусі з містом Вільно, як головним його культурним центром» [318, с. 14]. Союз виступав проти автономії Білорусі.

Більш послідовні ліберально-демократичні позиції в білоруському національному русі займав Могильовський білоруський комітет (МБК), який сформувався в кінці березня 1917 р. Головне завдання комітету полягало у

підтримці Тимчасового уряду в боротьбі із зовнішнім ворогом; розбудови Росії на засадах демократичної республіки; економічне та культурне облаштування Білорусі [189, с. 4]. Інших поглядів у національно-державному питанні дотримувались представники Білоруської партії народних соціалістів (БПНС). Білоруська партія народних соціалістів (БПНС) була створена в травні 1917 р. До неї входили: І. Сушинський, О. Левицький, С. Плавець, П. Алексюк. Програма БПНС вимагала надання Білорусі національно-територіальної автономії у складі російської федеративної демократичної республіки із законодавчим органом – Білоруською крайовою радою (БКР) [28, арк. 11].

Порівнюючи програми білоруських партій ліберального спрямування можна зробити висновок, що вони головним чином були запозичені в конституційно-демократичної партії. Проте, були розбіжності, насамперед в національному питанні, які зводилися до того, що кадети виступали за збереження унітарної держави і були проти перетворення Росії у федерацію народів. Заперечуючи національно-територіальну автономію, їх програма пропонувала національно-культурну автономію. Однак, окреслений план не відповідав тогочасним реаліям, позаяк національні регіони Росії прагнули політичного самовизначення. Відтак, національна програма кадетів не знайшла підтримки в білоруських політичних колах.

Найбільш послідовні та обґрунтовані питання майбутнього державного облаштування білоруського краю обговорювались в програмних документах Білоруської партії автономістів. Програма партії передбачала збереження єдності та неподільності Білорусі з Росією. Вищим законодавчим органом у Білорусі мала стати Рада, обрана на основі загального виборчого права і пропорційного представництва національних меншин краю [245, с. 32]. Рада повинна була обрати Генеральний секретаріат, якому належала б вища місцева виконавча влада в Білорусі. Програма передбачала збереження у загальнодержавній компетенції зовнішнього представництва, військової організації, грошей, митниці, шляхів сполучення, пошти і телеграфу [173, с. 2].

19 жовтня 1917 р. газета «Вольная Беларусь» надрукувала поправки до проекту програми білоруських автономістів. Головним пунктом цих поправок була вимога «видання тимчасовим урядом акту про автономію Білорусі в рамках Російської федеративної демократичної республіки із кінцевим приєднанням до автономної Білорусі всіх вилучених земель та міст, що лежать в межах етнографічного розселення білоруського народу» [194, с. 2].

Отже, програма білоруських автономістів включала вимогу політичного самовизначення, не обмежуючись лише питаннями культурно-національної автономії. Партія автономістів виступала за самостійне політичне життя. Причому представники цієї партії не тільки підготували проекти, а й намагалися їх реалізувати, подаючи петиції Тимчасовому уряду [213, с. 15].

Білоруська Соціалістична Громада вимагала автономії Білорусі в складі федеративної Російської республіки [207, с. 411]. Програма передбачала перетворення Росії в федеративну республіку та встановлення ряду демократичних прав та свобод, зокрема, слова, совісті, друку, недоторканості особи. В національному питанні БСГ вимагала повного самоврядування Білорусі із власним законодавчим органом – Крайовою Радою [17, арк. 4–7]. Таким чином, БСГ виступала за перетворення Білорусі в демократичний край із широкою автономією під загальною юрисдикцією Росії. Кінцевою метою проголошувалося «введення соціалістичного ладу через розвиток міжнародної класової боротьби і соціалістичної революції» [438, с. 8].

Такі ж позиції в національному питанні займала і Білоруська народна громада. В основу політичної платформи було покладено вимогу автономії Білорусі в складі Росії. На їхню думку, Білорусь має бути оголошена федеративною республікою з однопалатним парламентом, обраним на основі загального, рівного і прямого виборчого права, при таємному голосуванні. БНГ висловлювалася за право всіх користуватися рідною мовою у сфері освіти [407, с. 383].

Таким чином, у суспільно-політичній думці, представленій білоруськими національно-демократичними партіями, переважала ідея національної

державності у формі широкої крайової автономії в складі Російської федеративної демократичної республіки. На її основі проходив процес консолідації білоруського національного руху.

На території Білорусі поряд із білоруськими партіями та організаціями діяли загальноросійські, які мали значний вплив на розстановку політичних сил у Білорусі. Головною партією правого ліберального табору стала партія кадетів. Демократичний табір представляли соціалісти-революціонери, меншовики та бундівці, які в основному дотримувалися соціалістичних ідей західного зразка. До лівого соціалістичного табору належали більшовики, есери-максималісти і анархісти. Формування зазначених трьох таборів відбулося через різне бачення головних завдань революції: питання влади і побудови нового суспільства, виходу з війни, вирішення аграрного та національного питань.

Важливу роль у суспільно-політичному житті Білорусії в березні – жовтні 1917 р. відігравали загальноросійські організації революційно-демократичної орієнтації, в першу чергу, меншовики та есери. Національна програма меншовиків була доволі невизначена. Так, у проекті платформи з національного питання, надрукованому меншовиками 29 липня 1917 р., було оголошено про прагнення домагатися введення обласного самоврядування «аж до автономії», підкреслювалося бажання захистити цілісність і неподільність держави. Для неросійських народів висувався принцип культурно-національної автономії [186, с. 3]. Право нації на самовизначення обмежувалося правом на самоврядування і автономію

Більш демократичну позицію з питання майбутньої національно-державної перебудови Росії займали есери. Есерівські теоретики вважали, що майбутнє Росії за федеративною демократичною республікою. Федерацію вони розуміли і як союз окремих автономних націй, і як союз окремих автономних областей. Тут варто зазначити, що есери надавали перевагу саме федерації національностей. Програма есерів включала надання повного права національностям Росії на самовизначення, форму якого мали визначити

Установчі збори кожної нації. До уваги бралися тільки великі нації Росії, компактно розселені на певних територіях. Для екстериторіальних націй або національних меншин пропонувалася національно-персональна автономія, яка передбачала можливість створення персонально-автономних союзів зі своїми представницькими органами. До компетенції таких союзів входило вирішення лише культурно-національних завдань [177, с. 3].

Таким чином, національна програма есерів ґрунтувалася на двох основних принципах: праві на самовизначення народів для великих націй та праві національно-персональної автономії для екстериторіальних націй. Есери та меншовики національну проблему розраховували вирішити за допомогою федералістських ідей.

Основні опоненти білоруських національних партій і організацій – більшовики – розглядали їх як конкурента в боротьбі за вплив на селянство, робітників і білоруську інтелігенцію. Більшовики являли собою табір найбільш радикальних сил і опирались, в першу чергу, на революційно налаштованих солдатів Західного фронту та незаможну частину селянства. У своїй діяльності більшовицькі організації в Білорусі керувалися загальнопартійними програмними документами, рішеннями конференцій та з'їздів РСДРП (б). Найбільш відомими серед лідерів РСДРП(б) в Білорусі були М. Фрунзе, В. Кнорін, К. Ландер. У березні 1917 газета «Правда» опублікувала резолюцію з національного питання, у якій декларувалося право нації на самовизначення аж до відокремлення та створення самостійних держав [160, с. 9].

Поруч із загальноросійськими у Білорусі в цей час діяв і ряд інших національних партій. Із них найбільш активними і впливовими були єврейські партії. У 1917 р. в Білорусії активну роботу вели такі єврейські національні партії: Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія (ОЄСРП), Поалей Ціон, Бунд, Єврейська народна партія, Сіоністська організація, «Союз Ізраеля» («Agudas Jisroel») [439].

Сутність програми бундівців з національного питання зводилася до того, що кожна нація повинна була мати власні місцеві органи, обрані на основі

загального виборчого права. Компетенція цих органів повинна була обмежуватись лише питаннями культури. При цьому підкреслювалося, що нація – екстериторіальна одиниця, і приналежність до тієї чи іншої нації не залежить від тієї території, яку вона займає. Щодо вирішення питання про самовизначення Білорусії, то в даному випадку бундівці були прихильниками автономії краю у складі неподільної Росії. При цьому мова йшла не про політичні права білоруської нації, а окреслювалась можливість самостійного вирішення питання розвитку білоруської національної культури. [208, с. 109]

Формування широкої мережі політичних партій та організацій сприяло перетворенню Мінська на політичний центр Білорусі [440]. Упродовж 1917 р. відновила свою діяльність БСГ, оформились Білоруська народна партія соціалістів, Білоруська партія автономістів, Християнсько-демократичний союз, що мали філіали в інших містах Білорусі. Фактично з цього часу Мінськ перетворюється на своєрідний магніт для прогресивної білоруської інтелігенції.

Тим не менш, до падіння Російської імперії в Мінську діяла тільки одна білоруська національна організація – Мінський відділ Білоруського товариства допомоги постраждалим від війни. До складу входили В. Голуб, В. Фальські, Л. Сівіцька-Войцик, М. Богданович [253, с. 38]. Очолив товариство Р. Скірмунт, колишній делегат Державної думи [449, с. 13].

Впродовж березня 1917 р. на основі даного товариства в Мінську було утворено Мінський білоруський комітет, який почав досить енергійну організаційну та пропагандистську роботу [440]. Його представник П. Алексюк увійшов до складу Виконавчого комітету громадської безпеки Мінська, який разом з комендантом міста брав на себе ініціативу скасування старої адміністрації та встановлення нового порядку [252, с. 138]. Комітет фактично перебував у центрі політичного життя Білорусі, здійснюючи активну пропагандистську та організаційну роботу [449, с. 156].

Комітет претендував на роль консолідуючого центру національних сил суспільства, білоруських організацій та громад краю. Мінський білоруський комітет був ініціатором скликання з'їзду білоруських організацій [406, с. 36].

Для цього були розіслані телеграми-запрошення різним білоруським громадам. Враховуючи значення та важливість з'їзду, комітет наполягав на прибутті якомога більшої кількості делегатів. У телеграмі білоруським активістам Петрограду підкреслювалося: «Необхідно прийти всім» [21, арк. 32 зв.]. З'їзд білоруських організацій проходив в Мінську у період з 25 по 27 березня 1917 р.. У роботі взяли участь близько 150 делегатів з різних білоруських громад [108, арк. 48]. Зокрема, представники від Бобруйського білоруського комітету (ББК) Білоруської соціалістичної громади, Білоруської партії народних соціалістів, Білоруського народного союзу та Білоруської народної громади. Окрім того, на з'їзді були представлені білоруські організації не лише з території Білорусі, а й з інших регіонів Росії [14, арк. 1].

Така організованість підготовки з'їзду свідчила про серйозність намірів та демонструвала прагнення білоруських політичних та громадських кіл бути не пасивним спостерігачем національно-демократичних змін в Росії, а стати активним учасником національних перетворень у своєму краї.

Під час роботи з'їзду було прийнято постанову, у якій висловлювалася необхідність створення Білоруської Крайової Ради, як вищого представницького і законодавчого органу автономної Білорусі [110, арк. 49]. До такої ради мали увійти представники всіх національностей краю. Майбутнє Білорусі представники бачили у складі російської федеративно-демократичної республіки. Відповідно білоруські політичні кола мали тісно співпрацювати з Тимчасовим урядом.

З метою організації управління краєм, підготовки виборів до Білоруської Крайової ради з'їзд 26 березня 1917 р. на основі Мінського білоруського комітету сформував виконавчий орган – Білоруський національний комітет (БНК). Головою був обраний білоруський політичний діяч, депутат першої Державної Думи Росії та лідер БПНС Р. Скірмунт. Тут важливо відмітити, що обрання Р. Скірмунта не всіма білорусами було сприйнято позитивно. Так, на думку Т. Гриба, обрання головою поміщика Р. Скірмунта стало «Помилкою

білоруського національного руху, чим скористалися його противники» [48, арк. 113].

БНК виступив за культурно-національне і політичне відродження білоруського народу. У зверненні до населення комітет підкреслив свою проросійську спрямованість і застерігав від ведення пропаганди за приєднання до Польщі, або до якої-небудь іншої держави. Намагаючись реалізувати ідею державності Білорусі, БНК у середині квітня направив делегацію до Петрограда для переговорів із Тимчасовим урядом. У поданій доповідній записці князю Г. Львову вказувалося на необхідності проголошення Росії федеративною республікою та проведенні демократизації органів місцевого самоврядування. Тимчасовий уряд погодився налагодити з БНК постійний контакт, однак, конкретні пропозиції з боку білоруської делегації не знайшли підтримки в російських урядових колах.

Головним результатом березневого з'їзду білоруських організацій стало оформлення політичного осередку, навколо якого мала відбутися консолідація тієї частини білоруського народу, яка вбачала майбутнє Білорусі під юрисдикцією демократичної Росії. Важливим у цьому плані стало формування тимчасових крайових органів влади, які мали забезпечити становлення Білорусі, як автономної національної державно-політичної одиниці у складі Російської федеративної демократичної республіки [403, с. 32].

З метою підвищення ефективності роботи в липні 1917 р. керівники БНК пішли на структурну реорганізацію. Так, 8–10 липня 1917 р. в Мінську проходив з'їзд делегатів від білоруських партійних і громадських організацій, на якому замість Білоруського національного комітету, була створена Центральна Рада білоруських організацій і партій (ЦРБОіП). Її основне ядро склали представники правого крила БСГ. У виконком Центральної Ради були обрані Я. Льосик, В. Фальський, В. Левицький, В. Голубчик. Головою Центральної Ради став А. Смолич. Варто звернути увагу на цікаву деталь: новостворений орган отримав назву аналогічну Українській Центральній Раді. Також з'їздом було прийнято рішення відправити вітальну телеграму

Українській Центральній Раді. У зв'язку з цим, від участі в роботі з'їзду відмовилися представники Білоруського народного союзу, які вважали, що дії УЦР мають сепаратистський характер. У свою чергу УЦР також привітала створення Центральної Ради білоруських організацій, висловлюючи впевненість у тому, «що згуртованими виступами вони доб'ються того ладу, в якому буде забезпечена можливість матеріального і культурного добробуту білоруського та українського народів» [193, с. 2].

Таким чином, липневі події 1917 р. показали, що боротьба за національно-територіальну автономію призведе до протистояння з загальноросійськими партіями і розколу національного білоруського руху.

Делегати з'їзду ухвалили рішення, згідно з яким всі організації, які визнали право Білорусі на автономію, можуть делегувати своїх представників на першу сесію Ради. Перше засідання Ради відбулось у Мінську 5–6 серпня 1917 р.. У роботі з правом вирішального голосу брали участь представники 23 білоруських організацій [3, арк. 12–14]. Центральна Рада білоруських організацій і партій була визнана єдиним керівним і представницьким органом «всієї білоруської справи».

Згідно рішень липневого з'їзду білоруських партійних і громадських організацій, Рада складалась з депутатів, які делегувалися усіма білоруськими організаціями, містами, повітами, біженськими організаціями та військовими частинами, що «визнають необхідність автономії Білорусі, рідної мови і розвитку білоруської національної культури». ЦРБОіП продовжувала політику підтримки Тимчасового уряду [252, с. 91].

Дану політику підтримав з'їзд народів Росії, що проходив у Києві 8–15 вересня 1917 р.. На ньому були представники Центральної Ради білоруських організацій. У спеціальній резолюції «Про білорусів», делегати з'їзду вказали на необхідність «Надання автономії Білорусії з кінцевим приєднанням захоплених ворогом місцевостей в етнографічних межах розселення білоруського народу» [79, арк. 60]. З'їзд закликав провести місцеві національні

установчі збори з метою «перебудувати державу на зовсім нових засадах, які не залишили б жодної можливості централізації» [460, с. 246].

Спільна платформа національних рухів Росії вперше була озвучена на Петроградській Всеросійській Демократичній нараді, яка проходила 14–22 вересня 1917 р.. Від білоруських солдатських організацій виступав Д. Соболевський, який заявив про необхідність «встановлення федеративних зв'язків, проголошення автономії та скликання Білоруських установчих зборів» [15, арк. 6]. У той же час один із лідерів Білоруської соціалістичної громади Й. Воронко закликав білорусів взяти ініціативу у свої руки, тому що «потрібно дати свободу прилеглим до фронту національностям, щоб питання не вирішувалися тоді, коли ворог вже захопить Білорусь» [15, арк. 14].

Однак, Петроградська нарада не вирішила окреслених проблем. За заявою І. Красковського, «ідея широкого самоврядування тільки згадувалася, і мова не велася про наповнення її реальним змістом» [226, с. 27]. Тому, перед представниками білоруських громадських і політичних організацій постало питання про проведення більш активної діяльності. Якщо раніше лідери національного руху розраховували на введення автономії з санкції Всеросійських Установчих зборів, то тепер було заявлено про готовність приступити до створення в краї автономної системи управління «знизу», самостійним шляхом.

15–25 жовтня 1917 р. відбулася друга сесія Центральної ради білоруських організацій і був утворений новий крайовий орган – Велика Білоруська Рада (ВБР). У її склад увійшли представники політичних, військових, культурно-освітніх та громадських організацій. Більшість склали члени БСГ. До Виконавчого комітету ВБР увійшли 24 особи, серед яких були: В. Адамович (голова), О. Прушинський, А. Смолич, С. Рак-Михайловський, І. Дварчаніна, М. Шило, П. Алексюк, А. Левицький та інші [406, с. 201]. У прийнятих рішеннях підкреслювалося, що ВБР повинна «захищати весь білоруський народ». Це означало, що реорганізація Ради відбулась на основі ідеї єдності всіх верств білоруського населення у відстоюванні загальнонаціональних інтересів.

Жовтневий переворот в Петрограді вніс свої корективи в білоруський національний рух. 26 жовтня 1917 р. у Мінську було створено Військово-революційний комітет, що поставив собі завданням не допустити відправки військ в Петроград і залучити всіх солдатів на сторону революції [10, арк. 52]. До кінця листопада Рада робітничих депутатів встановила свою владу на всій території Білорусі та створила свої органи влади: Обласний виконавчий комітет Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів Західної області і фронту, а також Раду Народних Комісарів області та фронту.

У тактиці керівників Радянської Росії була збережена ідея проведення Всеросійських установчих зборів. У «Декларації про право націй на самовизначення» від 2 листопада 1917 р. кожному народу надавалося право на відокремлення від Росії «аж до утворення самостійних держав» [157, с. 368].

Відповідно 15 листопада 1917 р. було видано заклик «До всього народу білоруського», яким ВБР, ЦБВР і Білоруський виконком Західної області і фронту закликали «взяти в свої руки управління своїм краєм, щоб виконати невідкладні історичні завдання» [459, с. 97–100]. З ініціативою скликати Всебілоруський з'їзд виступив також і Білоруський Обласний Комітет (БОК), що був створений у листопаді 1918 р. у Петрограді з делегатів від білоруських губерній на Загальноросійському з'їзді селянських депутатів та представників армії і флоту. В інструкції комітет змалював загрозу територіального характеру: «Знесилена і розчавлена Росія, давши можливість народам України, Литви та іншим виділитися в самостійні республіки і зазнавши невдачі у війні, не в силах захистити історичні межі Білорусі» [47, арк. 11].

У світлі вище викладених фактів важливо зазначити, що для ВБР Білорусь уявлялась окремою республікою, яка на рівних засадах з іншими республіками утворює загальноросійський федеративний союз. Для керівництва БОК Білорусь була автономною частиною у складі реформованої на федеративних засадах Російської держави. Між ВБР та БОК розгорнулась боротьба з питання проведення з'їзду. Так, БОК вирішив скликати з'їзд в період між 10 та 15 грудня 1917 р. в м. Рогачів. В свою чергу ВБР пропонувала

направити делегатів на 5 грудня 1917 р. в м. Мінськ [318, с. 54–55]. 24 листопада після узгодження позицій з представником ВБР, БОК прийняло рішення: спільними зусиллями БОК, ВБР, ЦБВР і Білоруського виконавчого комітету Західного фронту скликати з'їзд 5 грудня 1917 р. в Мінську.

5 грудня 1917 р. в приміщені Мінського міського театру розпочав роботу Всебілоруський з'їзд. Щоправда першого дня кількість делегатів складала близького 300 осіб. У зв'язку із цим офіційне відкриття першого Всебілоруського з'їзду було перенесено на 7 грудня. Головою був обраний лідер ЦБВР С. Рак-Михайловський. Варто зауважити, що в перші дні роботи з'їзду делегати працювали здебільшого в сформованих секціях, зокрема: політично-національній, економічно-фінансовій, аграрній, культурно-освітницькій.

14 грудня, після приїзду на з'їзд представників БОК, відбулись вибори нової президії Ради. Головою якої став І. Середа – представник БСГ. Днем раніше – 13 грудня делегати обрали Раду з'їзду в складі близько шістдесяти осіб. До її складу увійшла президія та представники різних організацій та професійних груп: по два селянина від кожної білоруської губернії, представники від фронту та флоту, представник від виконкому ВБР, три залізничники, представник земсько-міської групи, кооперативно-харчової групи, поштово-телеграфних службовців та вчителів.

Загалом, на з'їзд прибуло 1872 делегати, 1167 з них мали право вирішального голосу і 705 – дорадчого [15, арк. 1]. На з'їзд прибули представники губернських, повітових і волосних земств, губернського і повітового самоврядування, губернських і повітових земельних комітетів, губернських організацій телеграфних службовців, дорожніх комітетів, губернських і повітових вчительських організацій, спілки земських службовців [318, с. 56].

15–17 грудня 1917 р. на Всебілоруському з'їзді розгорнулася дискусія між прихильниками повної незалежності Білорусі та «автономістами». 17 грудня 1917 р. делегати з'їзду розпочали обговорення та прийняття резолюції. Вони

встигли прийняти тільки перший пункт резолюції про тимчасову крайову владу з постановою: «виділити зі свого складу орган крайової влади в особі Всебілоруської Ради селянських, солдатських і робітничих депутатів, якому вручає управління Білоруссю аж до скликання Білоруських установчих зборів» [426, с. 273].

В ніч з 17 на 18 грудня 1917 р з'їзд без законних підстав був розігнаний, причому, під керівництвом не зовсім тверезого начальника Мінського гарнізону Кривошеїна [16, арк. 17]. Вранці 18 грудня 1917 р. на зборах президії з'їзду, за головування І. Середи, було прийнято постанову: «вважати з'їзд насильно розігнаним», а Раду з'їзду «визнати виконавчим органом з'їзду, обов'язком якого є проведення в життя всіх рішень і постанов з'їзду» [16, арк. 18]. Згодом М. Кравцов, член Ради першого Всебілоруського з'їзду, так описував події в ніч на 18 грудня: «В душі не було жалю, що так сталось. Відчувалась енергія, бажання боротьби, відчувалась твердість правди, безсмертність ідеї Великого Зібрання!» [263, с. 125].. Згодом М. Кравцов додав: «...гинула народна воля, ..., овіявши серця Білорусі тінями рабства...» [263, с. 127].

В той час, коли в Мінську проходило засідання Всебілоруського з'їзду, в Бресті йшли більшовицько-німецькі мирні переговори. Проблема білоруської державності, на відміну від українського питання, під час брестських переговорів не розглядалося. У зв'язку із цим, 19 січня 1918 р. Виконком Ради Всебілоруського з'їзду видав «Декларацію білоруської мирної делегації», в якій вказувалося, що Білорусь була у своїх етнографічних межах автономною частиною Російської федерації, тому вимагали возз'єднання етнічних частин Білорусі, розділених лінією фронту [11, арк. 13]. Вже 25 січня 1918 р. члени Ради О. Цвікевіч і С. Рак-Михайловський вирушили до Бреста. За розпорядженням керівника радянської делегації в Бресті Л. Троцького члени білоруської делегації не були пропущені через лінію фронту. Тільки в якості радників української делегації, білоруси потрапили на переговори в Брест. Втім, прибувши пізно і не маючи мандатів органів державної влади, делегація не змогла вплинути на хід переговорів [371, с. 83].

27 січня (9 лютого) 1918 р. був підписаний Брестський договір між Україною та Четвертим союзом. Вже 3 березня 1918 р. Радянська Росія підписала у Бресті мирний договір, яким визнавалася незалежність Української Народної Республіки, а також закріплювалося юридичне становище білоруських земель, як областей Радянської Росії, тимчасово окупованих німецькими військами.

На той час територія Білорусі була розділена на частини, а її майбутнє залежало від становища на Західному фронті. Я. Льосик, член БСГ, редактор газети «Вольная Беларусь», з цього приводу писав: «Тільки в незалежності наш порятунок від національного, соціального і політичного полону» [190, с. 8]. Газета «Вольная Беларусь» тоді писала: «тепер справа в тому, щоб за той час, який відділяє нас від загального миру, зміцнилась на Білорусі національна незалежність» [195, с. 2].

Таким чином, Лютнева та Жовтнева революції активізували процес білоруського національного відродження. Суспільно-політичні зміни сприяли пошуку шляхів національно-державного самовизначення Білорусі, проте, єдиного підходу не було. Підтвердження даної тези обумовлюється наявністю двох політичних напрямків з якісно іншими, протилежними політичними ідеями та програмами. Лютнева революція сколихнула громадську думку, стала чинником, що консолідував білоруський національний рух і окреслив дії, спрямовані на реалізацію національного проекту. Жовтневий переворот вніс у суспільно-політичне життя принцип самовизначення народів, яким не могли не скористатись білоруські політичні кола. На його основі було проведено перший білоруський конгрес – Всебілоруський з'їзд, який окреслив майбутнє Білорусі. Він зафіксував зміну в громадській свідомості та думці. Білорусь бачилась самостійним суб'єктом федерації. Разом із тим, насильний розгін Всебілоруського з'їзду, підписання не вигідного для Білорусі Брестського договору стали факторами, котрі змінили позицію більшості учасників білоруського національного руху на користь проголошення Білоруської Народної Республіки і оформлення її як незалежної держави.

2.2 Організаційно-правове оформлення БНР

18 лютого 1918 р., після зриву переговорів в Бресті більшовицькою делегацією, Німеччина розпочала наступ на Східному фронті. Більшовицьке командування не могло стримати відступ своїх військ, ослаблених демобілізацією і деморалізованих пацифістською агітацією самих більшовиків. В цих умовах у ніч з 18 на 19 лютого РНК Західної області і фронту вирішив не чинити опору німцям та здати Мінськ [326, с. 58]. Наступного дня більшовицькі комісари спішно залишили місто та евакуювались до Смоленська. Керівник РНК Західної області і фронту К. Ландер так описував той день: «У місті розпочався рух білорусів, які готували виступ проти нас. На вулицях почались сутички, лунали постріли. Коли товариш Петров увечері вивозив мене з Ради чорним ходом, через парадний вже увірвалися банди, що шукали мене та товаришів. На станції нас всілякими способами хотіли затримати, підбурюючи проти залізничників, і врешті влаштували аварію нашого поїзда – два вагони перевернулись, а мій зійшов з рейок. Це робилось з метою виграти час для приходу німців або поляків» [368, с. 93].

З відходом більшовиків Виконавчий комітет Ради Всебілоруського з'їзду проголосив себе вищим органом влади на Білорусі – білоруським крайовим представництвом. 19 лютого 1918 р. за розпорядженням Виконкому К. Єзовітов був призначений комендантом Мінська [13, с. 92]. Вже до кінця дня білоруські відділи ЦБВР контролювали найважливіші об'єкти Мінська. Вони зайняли арсенал на Московській вулиці, Будинок губернатора і готель «Європа», де раніше був осередок більшовицької влади разом зі штабом Червоної гвардії та ЧК [366, с. 192].

Тим часом, у Мінську 21 лютого 1918 р. Виконавчий комітет Ради І Всебілоруського з'їзду прийняв І Статутну грамоту, якою оголосив себе вищою владою Білорусі аж до моменту скликання Всебілоруських Установчих зборів, обраних шляхом загальних, прямих, рівних, таємних і пропорційних виборів. Виборче право мало бути надане всьому населенню Білорусі з урахуванням

віку і не залежно від статі, національності та віросповідання. Виборче право надавалось тим, хто до цього був його позбавлений: жінкам, євреям та селянам. Органом виконавчої влади повинен був стати Народний Секретаріат (НС) – тимчасовий урядовий орган до скликання Установчого сейму [183, с. 70–72]. Складався НС із дванадцяти секретарів і двох уповноважених [113, арк. 56].

Статутна грамота закликала білоруський народ організовуватись, щоб перед загрозою німецької окупації «узяти свою долю у власні руки» та «здійснити своє невід’ємне право на повне самовизначення» [183, с. 70–72]. Документ містив положення щодо всіх націй, які населяли Білорусь. Їм гарантувалось право національно-персональної автономії, яке передбачало використання рідної мови, свободу віросповідання і політичної діяльності, однак не давало можливості створення в державі автономних утворень. Представники євреїв, поляків і росіян мали увійти в склад Виконкому Ради.

Як бачимо, автори Першої Статутної грамоти нічого не говорили ні про автономію Білорусі, ні про її державну незалежність. Акцентувалась увага лише на реалізації здобутків революції та вирішенні соціальних питань [128, 46–47; 366, с. 197]. Виконком дотримувався резолюції Всебілоруського з’їзду, за якою Білорусь повинна була увійти до складу Російської Демократичної Республіки, як автономна одиниця із республіканським устроєм.

Після проголошення Статутної грамоти, Народний Секретаріат підтримала Мінська міська дума. Її члени висловили переконання, що демократичний лад гарантуватиме всі права і можливості вільного розвитку всіх націй, що населяють Білорусь, «в тісному союзі з демократичною Росією» [128, с. 47].

Тим часом, 21 лютого 1918 р. до Мінська увійшли німецькі комісари. Місто опинилось під німецькою окупацією. З поновленням наступу німецьких військ більш ніж 2/3 території Білорусі було окуповано. На півночі і в центрі Білорусі німецькі війська вийшли на лінію Россони–Полоцьк–Орша–Жлобин. Від Жлобина лінія фронту повертала на південний схід до Новозибкова та

Гомеля [277, с. 17]. На решті території Білорусі у складі шести повітів Вітебської та Могильовської губерній зберігалась радянська влада [459, с. 41].

Через два тижні після оголошення Статутної грамоти Радянська Росія підписала з Німеччиною та її союзниками договір, за яким Білорусь фактично ділилась на три частини між Німеччиною, Радянською Росією та Україною. Це викликало пошвавлення з боку Виконкому Ради Всебілоруського з'їзду, члени якого були готові до проголошення Білоруської Народної Республіки. Про її утворення було оголошено 9 березня 1918 р. у Другій Статутній грамоті, скерованій до всіх національностей, що населяли Білорусь [20, арк. 243 зв.].

Територія Білоруської Народної Республіки окреслювалась «у межах розселення і кількісної переваги білоруського народу» [128, с. 52]. Друга Статутна грамота, крім загальнополітичної преамбули, містила вісім пунктів, які стосувалися прав і свобод громадян. Так, автори документу формулюючи демократичні принципи виборів Установчих зборів, не визначали дати їх скликання. До часу першого засідання Зборів законодавчу владу повинна була здійснювати Рада Всебілоруського з'їзду, перейменована в Раду БНР та збільшена до 71 особи за рахунок делегування представників земств і міського самоврядування, національних меншин, політичних партій, профспілок та інших громадських організацій. Органом виконавчої влади БНР визначався Народний Секретаріат, який призначався Радою і був відповідальний перед нею. Державний лад мав ґрунтуватися на демократичних принципах.

У межах БНР проголошувалася свобода слова, друку, зборів, страйків, союзів, свобода совісті, недоторканості особи і житла. Представникам усіх національних меншин гарантувалася національно-персональна автономія та рівні права для всіх мов народів Білорусі. Останні два пункти стосувалися соціальних питань та показували, від яких соціальних верств очікувалася підтримка для Білоруської Народної Республіки. Білоруські політики наважились скасувати приватну власність на землю і передати її без викупу всім, хто сам на ній працює. Ліси, озера і корисні копалини визначались

державною власністю. В республіці запроваджувався восьмигодинний робочий день» [459, с. 112–113].

Таким чином, Друга Статутна грамота окреслювала Білорусь демократичною державою з правом національних меншин на національно-персональну автономію. Статутні грамоти стали першими законодавчими актами, котрі визначали основні принципи національно-державного будівництва в Білорусі на найближчий період. Так було покладено початок нового етапу в історії Білорусі – руху до створення незалежної держави.

18 березня відбулось засідання Мінської міської думи, на якому член Ради БНР О. Цвікевіч доводив необхідність побудови власної держави з огляду зовнішньополітичної кон'юнктури. Він переконував, що створення білоруської держави необхідне, адже білоруські землі можуть бути розірвані між сусідніми країнами. Виступ О. Цвікевіча був результативним, оскільки проголошення БНР підтримали фракції Мінської думи. Утворення білоруської державності підтримав і представник польської фракції К. Демідецькі-Демидович [113, с. 53–54; 366, с. 200]. В результаті Другу Статутну грамоту підтримав 41 гласний, 7 було проти, а 17 – утрималися. 18 березня 1918 р. Рада збільшилася за рахунок членів Віленської Білоруської ради (ВБР) та представників Мінської думи [316, с. 36]. Меншовики та есери, які раніше ігнорували проблему національної державності Білорусі, також підтримали грамоту від 9 березня 1918 р. Фактично Статутні грамоти стали консолідуючим фактором між політичними противниками в Мінську. Це були компромісні документи, в яких Білорусь проголошувалась республікою, проте мова не йшла про її суверенітет. Окрім того, меншовикам та есерам імпонували основні положення документу, які суперечили ідеям більшовицької диктатури.

19 березня 1918 р. Рада Всебілоруського з'їзду була перейменована в Раду БНР. Пропозицію прийняти назву «Всебілоруська Рада селянських, солдатських та робітничих депутатів» було відкинуто. Цього ж дня було прийнято статут Ради Республіки (РР) та визначено її склад у кількості 71 особи. До Ради увійшли: 27 членів Ради з'їзду, 9 членів від провінційних

білоруських рад, 10 – від міського самоврядування, 10 – від мінського земства, 15 – від національних меншин (1 українець, 1 литовець, 2 росіянина, 4 поляка та 7 євреїв). 23 березня 1918 р. у Мінськ прибула делегація Віленської білоруської ради, шість членів якої було кооптовано у склад ради БНР [326, с. 62]. Вхідження до складу Ради представників віленського осередку змінило співвідношення серед керівництва білоруського національного руху, де підтримку здобули прихильники незалежності.

24–25 березня 1918 р. відбулась урочиста сесія Ради БНР за участі членів Віленської білоруської ради. Й. Воронко, член Ради Республіки, представник БСГ, зачитав доповідь про значення Вільно в білоруському русі. Завершив свою промову такими словами: «Білоруси, у нас сьогодні Великдень. Сьогодні знову духовно об'єднались Вільно та Мінськ – душа і тіло. Сьогодні білорус воскрес» [30, арк. 118] Далі А. Смолич, один із лідерів фракції БСГ, обґрунтував та вніс пропозицію про необхідність проголошення незалежності Білорусі [128, с. 67]. Його доповідь викликала довгі та тривалі дискусії, зокрема, виступило 26 членів Ради БНР. У протоколі третього урочистого засідання II сесії Ради БНР від 24 березня зазначалось: «Атмосфера наелектризувалася. Надійшов вирішальний момент. Резолюція, запропонована незалежницьким табором, проголошувала: «Рада білоруської Народної Республіки оголошує Республіку незалежною, про що заявляє у відповідній Статутній грамоті» [30, арк. 118–19]. 25 березня 1918 р. о шостій годині ранку Рада прийняла запропонований документ. Його одногосно підтримали члени колишньої ради I Всебілоруського з'їзду і Віленської білоруської ради. Проти відокремлення Білорусі від Росії голосували депутати Бунду і російської партії соціалістів-революціонерів. Проти незалежності голосували представники земського і міського самоврядування мінської губернії. Від голосування утрималися представники Об'єднаної єврейської соціалістичної партії (соціалісти-сіоністи, єврейські соціалісти), а також Єврейська соціал-демократична робітничка партія «Поалей-Ціон» [128, с. 67].

Третя Статутна грамота стала актом проголошення незалежності Білорусі: «Рік назад народи Білорусі разом із народами Росії скинули ярмо Російського царизму, який найважче притиснув був Білорусь; не питаючи народ, він кинув наш край у полум'я війни, яке зруйнувало міста і села білоруські. Тепер ми, Рада Білоруської Народної Республіки, скидаємо з рідного краю останнє ярмо державної залежності, яке гвалтом накинули нам російські царі на вільний і незалежний край. Від цього часу Білоруська Народна Республіка проголошується Незалежною і Вільною Державою». Далі в документі говорилось: «Самі народи Білорусі в особі свого Установчого Сейму постановлять про майбутні державні зв'язки Білорусі. На основі цього втрачають силу всі старі державні зв'язки, які дали можливість чужому урядові підписати і за Білорусь трактат у Бересті, що забиває на смерть білоруський народ, ділячи землю його на частини. На основі цього уряд Білоруської Народної Республіки має увійти у відносини із зацікавленими сторонами, пропонуючи їм переглянути ту частину Берестейського Трактату, яка стосується Білорусі, і підписати мирну угоду з усіма воюючими сторонами» [128, с. 62–63]. Статутною грамотою Рада БНР розривала всі зв'язки з Росією, а також негативно оцінювала постанови Брестського договору щодо Білорусі. У сфері громадянських свобод вона відтворювала положення грамоти від 9 березня 1918 р. У документі висловлювалася надія, що «всі люблячі волю народи допоможуть білоруському народу повною мірою здійснити його політично-державні ідеали» [152, с. 87].

Окрім того, документ окреслював територію Білоруської Народної Республіки: «БНР повинна охопити всі землі, де проживає і переважає білоруське населення: Могильовщину, білоруські частини Мінщини, Гродненщини, Віленщину, Вітебщину, Смоленщину Чернігівщину і прикордонні частини сусідніх губерній, заселених білорусами» [156, с. 303–304]. Так було окреслено територію, на яку претендувала влада БНР (Додаток А).

Проголошення БНР незалежною республікою було вкрай необхідним кроком, що стало юридичною спробою оформити можливість виступати за перегляд положень Брестського договору, які суперечили національним інтересам. А. Луцкевич так писав з цього приводу: «Акт 25 березня 1918 р. хоча й не був приведений у життя в тій мірі, як міркували його творці, проте має безперечне історичне значення. ... так було кинуте лозунг, за яким пішли всі національно-свідомі елементи, змагаючись за цілісність та незалежність своєї території» [165, с. 49].

Проголошення незалежності Білоруської Народної Республіки створило проблему розбудови елементів національної державності. Потрібно було реалізувати основні принципи національного, політичного, соціального укладу білоруського державного організму, розроблені ще I Всебілоруським з'їздом. Потрібно було крок за кроком вибудувати основні засади Білоруської держави. Першим таким кроком стало прийняття трьох статутних грамот.

Варто зауважити, що становлення Білоруської Народної Республіки у 1918 р. проходило в умовах німецької окупації. Окрім того, проголошення незалежності БНР відбулось без згоди німецької влади, тому, дізнавшись про прийняття Третьої статутної грамоти, вони розігнали Раду та Народний Секретаріат. Проте, через декілька днів німецька влада визнала Раду БНР у якості національного представництва. Однак, Народному Секретаріату було дозволено керувати освітою, культурою та соціальною опікою.

Важливою ознакою будь-якої держави є державний апарат – система органів державної влади, через які здійснюється влада, реалізуються функції держави та забезпечується захист її інтересів. У розбудові держави дотримувались принципу розподілу влади на законодавчу та виконавчу. Це положення було закріплене у спеціальному законі Ради БНР «Про верховну владу Білоруської Народної Республіки» [24, арк. 40].

Згідно закону верховна влада належала «народу білоруському та іншим народам, які населяють територію БНР». Ст. 2 визначала створення Сейму Республіки, який здійснював би верховну владу. Сейм належало обрати на

основі загального, рівного, поіменного, пропорційного виборчого права. Проте, наступна стаття зазначала, що до виборів Сейму законодавча влада належала Раді Республіки – Вищому Тимчасовому Законодавчому органу державної влади. Жоден закон не набирав сили без затвердження Ради БНР. Передбачалось, що Рада буде збиратись на щомісячні сесії кожного 20 числа або на надзвичайні засідання, скликані по ініціативі Президії, Народного Секретаріату або членів Ради (не менше ніж 25). Ст. 8 закону визначала склад Президії Ради: голова, два заступники, три секретарі. Діяльність Ради вважалась чинною, якщо її кворум складав третину всіх членів Ради [30, арк. 122].

Рада Республіки мала відображати соціальний, національний і професійний пласт білоруського суспільства. До її складу, крім усіх членів Ради І Всебілоруського з'їзду, повинні були увійти також по десять представників від територіальних білоруських рад, земського та міського самоврядування. Ради вищих шкіл, білоруських релігійних і культурницьких організацій, православного духовенства отримували 4 мандати; католицьке духовенство – по 1 представнику від кожної капітули на території Білорусі. Національні меншини делегували по 1 представнику. Польській Раді Мінської землі було надано 4 мандати, а єврейському представництву – 7. По 3 мандати отримували представники землевласників і селянських організацій, союз залізничників, чиновників пошти та телеграфу. Водночас союз кооперативів, представники білоруського вчительського союзу отримували по 5 мандатів в Раду Республіки, а Білоруський християнський союз – 4. До моменту проведення правомірних виборів вказані організації мали бути репрезентовані в Раді БНР представниками з Мінської губернії. До скликання Всебілоруського земського з'їзду і проведення виборів земське самоврядування повинні були репрезентувати представники функціонуючих структур земського самоврядування, а міське – по 5 представників від Мінської та Могильовської міських дум [30, арк. 118–123]. На той час планувалося, що склад Ради БНР буде складатись з 71 особи [128, с. 63].

29 квітня 1918 р. Рада БНР прийняла постанову щодо початку роботи по організації створення комісій (комітетів) Ради, Президії Ради Республіки та Сеньйорен-Конвенту. Згідно прийнятого рішення, Президія Ради мала складатись із семи чоловік: одного голови (білоруса), трьох заступників (білоруса, поляка та єврея), одного секретаря (білоруса) та його двох заступників (білоруса та великоруса) [128, с. 66]. Цим підкреслювалось прагнення Ради Республіки відстоювати національні інтереси всіх жителів Білорусі. Обирати Президію мали таємним голосуванням [24, арк. 49]. Окрім того, було створено наступні комісії: внутрішніх справ, фінансову, просвітництва, народного господарства, зв'язку та видавництва.

Постанова передбачала, що Сеньйорен-Конвент (Рада Старійшин) обирається зі складу Ради Республіки та відображає її політичний склад. Рада Старійшин обиралась відповідно до чисельності фракцій, що входили до неї. Так, групи до п'яти чоловік визначали одного представника, групи від п'яти до десяти осіб – двох, десяти-двадцяти – по три, а фракції більші за двадцять осіб – чотири [128, с. 67]. 7 травня 1918 р. відбулось перше засідання Сеньйорен-Конвенту. До його складу увійшло дванадцять чоловік: Й. Воронко, І. Середа та А. Овсянник від Президії Ради; А. Смолич, Й. Льосик, як представники фракції білоруських соціалістів; Т. Гриб, М. Пашкович, які представляли фракцію соціалістів-революціонерів; також чотири представники центру Ради – Р. Скірмунт, А. Власов, П. Алексюк і ксьондз В. Годлевський [20, арк. 3]. Вони були найактивнішими діячами білоруського національного руху та завжди перебували в Мінську.

Створення такого органу влади давало змогу налагодити роботу Ради Республіки у період, коли її скликання в повному складі могло б бути складним, насамперед через німецьку окупацію Білорусі. Окрім того, невелика кількість Сеньйорен-Конвенту давала надію на швидке прийняття рішень і одностайність позицій. Перше засідання Сеньйорен-Конвенту відбулось 7 квітня 1918 р. [128, с. 74].

Таким чином, згідно закону «Про верховну владу Білоруської Народної Республіки» можна окреслити наступні функції Ради БНР:

Установча – встановлення системи органів влади, зокрема, затвердження складу Народного Секретаріату, а також формування структури Ради Республіки (утворення комісій, вибори Президії, призначення канцелярії Ради Республіки, створення Сеньйорен-Конвенту)

Законодавча – підготовка та прийняття законопроектів.

Контрольна – контроль за виконавчим органом–урядом, окремими міністрами та урядовцями; право розпуску уряду БНР чи відправлення у відставку будь-якого міністра.

Фінансова – асигнування коштів на різні потреби уряду БНР та на вирішення різних, зокрема, соціальних питань.

Представницька – представництво волі та інтересів політичних партій та громадсько-політичних організацій Білорусі.

Згідно закону «Про верховну владу» виконавча влада у Білорусі належала уряду – Народному Секретаріату [24, арк. 40]. Народний Секретаріат складався з Секретаріатів внутрішніх та закордонних справ, освіти, юстиції, народного господарства, фінансів, опіки, землеробства, а також пошти та телеграфу. Кожен склад Народного Секретаріату оприлюднював урядову програму, яка окреслювала основні аспекти суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного життя білоруської республіки.

27 березня 1918 р. НС видав постанову, якою підпорядкував собі всі урядові установи краю і фактично оголосив себе єдиною вищою виконавчою владою на теренах Білорусі: «... всі без винятку Урядові установи краю з 9 березня 1918 р. є Установами Білоруської Народної Республіки і лише її іменем повинні виявляти свою працю» [128, с. 66]. Такий крок білоруського керівництва був логічним, однак, в умовах окупації неминуче призводив до конфронтації з німецькою військовою адміністрацією.

11 листопада 1918 р. Рада БНР ухвалює закон «Про правові обов'язки Ради Народних Міністрів». Згідно нього виконавча влада БНР належала Раді

Народних Міністрів, яка здійснювалась під контролем Ради Білоруської Народної Республіки. Голову РНМ обирала Рада Республіки з числа своїх членів та доручала йому створити урядовий кабінет. Стаття 3 закону проголошувала: «Здійснюючи в повному обсязі урядову владу, Рада Народних Міністрів: 1) призначає та управляє окремими Народними Міністерствами; 2) видає розпорядження та укази, необхідні для виконання законів; 3) розпоряджається засобами оборони Республіки і укладає від її імені різного роду міжнародні договори, які вступають у силу після затвердження їх Радою Республіки; 4) у невідкладних випадках видає розпорядження, що мають силу закону, і негайно повідомляє про це Президію Ради Республіки, котра зобов'язана внести їх на розгляд найближчої сесії Ради Республіки. Розпорядження ці, у випадку не затвердження їх Радою Республіки, втрачають силу; 5) вносить на розгляд Ради через її Президію всі урядові законопроекти; 6) за згодою Президії Ради Республіки скликає надзвичайні сесії Ради Республіки і відтерміновує в тому ж порядку не більш як на два місяці чергові сесії Ради Республіки». Таким чином, зі створенням Ради Народних Міністрів коло суб'єктів законодавчої ініціативи розширилося. Законопроект, ухвалений РНМ та затверджений Радою Республіки, вважався чинним законом.

Рада Народних Міністрів складалась з таких міністерств: Закордонних та Внутрішніх справ; Оборони; Фінансів; Торгівлі та промисловості; Шляхів сполучення; Пошти та телеграфу; Землеробства та майна Республіки; Народної освіти; Праці; Юстиції; Постачання та Продовольства. Окрім того, до Ради Народних Міністрів входили чотири міністри без портфелів (один з них затверджувався на посаді Державного Секретаря) і державний Контролер. У своїй діяльності Рада Народних Міністрів, Державний контролер мали керуватись законами Тимчасового Уряду Російської держави до того часу, поки не відбудеться їх заміна законами Білоруської Народної Республіки [128, с. 295–296].

Урядові програми НС, а згодом РНМ закладали основи судової системи БНР. Так, у декларації урядового кабінету Р. Скірмунта, прийнятій 9 липня

1918 р., в сфері юстиції передбачалось: «Створення судів від нижчих до вищих – касаційних». Таким чином, система судоустрою передбачала створення судів всіх рівнів: від місцевих до верховного. Крім того, пункт 14 урядової програми визначав за необхідне здійснити «Вибірку прав (норм) з Російського зводу законів і поповнити їх законами, що відповідають інтересам білоруського народу» [20, арк. 77]. Тобто, було передбачено створення білоруського органу юстиції та організацію білоруського державного суду, напрацювання білоруського кодексу правосуддя на основі російського зводу законів, доповненого таким чином, щоб відповідати «духу білоруського народу» [20, арк. 77 зв.].

Перед урядом БНР постали складні завдання державного будівництва. До числа найголовніших належала організація місцевих рад – територіальних структур Білоруської Республіки. Газета «Беларускі шлях» так писала з цього приводу: «Без місцевого самоврядування не може функціонувати жодна влада... потрібний суд, міліція, адміністрація всього повіту. Необхідно регулювати відносини людей між собою, ставлення до влади, до краю. Все це привести в систему, створити центр вищої влади, хоча б у справах місцевого самоврядування. ... Рада Республіки повинна зайнятись цими життєво невідкладними справами якомога скоріше» [138, с. 2; 139, с. 4].

Німецькою адміністрацією відтворювалась дореволюційна система місцевого самоврядування. Згідно постанови головнокомандуючого 10-ї армії Е. фон Фалькенгайна від 9 квітня 1918 р. «Про адміністративно-територіальний устрій окупованих земель», територія, зайнята окремим німецьким корпусом, утворює вище командування (Округ) замість губернії. У складі Округу залишались повіти, що складались з волостей у їх нинішніх межах [69, арк. 100–102]. Відтак, уряд змушений був вирішувати проблему побудови ефективною та дієздатною системи органів влади БНР на місцях та налагодженні чіткої взаємодії між ланками відповідно до їх обов'язків в рамках діючого розпорядження. Заснування територіальних структур і організація мережі білоруських рад відбувалось з дозволу німецьких окупаційних влад.

29 квітня 1918 р. на засіданні Народного Секретаріату був затверджений «Тимчасовий наказ місцевим білоруським радам», у якому визначалися функції місцевих органів БНР. Їм належало реалізувати наступні завдання: представляти Білоруську Народну Республіку, охороняти права та інтереси білорусів, що проживають у даному окрузі, поширювати білоруську національну та державну ідею, інформувати громадськість про діяльність білоруського уряду, наглядати за виконанням постанов державних органів Білорусі, організовувати білоруське культурне, шкільне і наукове життя.

Наказ визначав, що систему державних територіальних структур складала: волосні, містечкові, міські та повітові білоруські ради. Чисельність ради визначалась залежно від кількості будинків чи вулиць. Так, кількість членів волосної ради залежала від числа будинків населеного пункту: села, що мали 10-20 хат, обирали одного радного (члена ради); села, з кількістю 20-50 будинків, призначали двох радних; якщо в селі 50-100 будинків, то воно представляло трьох, а коли більше 100 – чотирьох радних.

У міські та містечкові ради радних посилали по одному кожна вулиця або їх вибирали по одному на 10 будинків. В повітові ради повинні були входити по дві-три особи від волості, залежно від її величини. Зібравшись на перше засідання, Рада мала обрати Управу з п'яти осіб – голови, заступника, двох писарів і скарбника. Склад кожної місцевої ради, особовий склад Управи мав затверджувати Народний Секретаріат або Рада Республіки і видати відповідну грамоту, без якої вона не була політичним органом Білоруської Республіки. У випадку відмови затвердження місцевої ради Народним Секретаріатом чи Радою Республіки можна було провести нові вибори. Державні органи влади мали право розпустити місцеву раду за діяльність шкідливу національній білоруській справі [28, арк. 26].

Тимчасовий наказ для повітових білоруських національних рад теж регулював їх склад та діяльність. Так, повітова білоруська рада визначалась представником волі білоруського повіту та захисником його інтересів. Завдання повітової ради полягало в згуртуванні свідомих сил білоруського народу,

розвитку рідної культури, участі у покращенні сільського господарства, поширенні споживчої та виробничої кооперації, посилаючи своїх представників у білоруські установи. Загальні збори ради повинні були відбуватись не менше одного разу на місяць. Кворум ради – одна друга від загальної кількості всіх радних. Виконавчим органом ради було визначено Президію або Управу ради, засідання якої мало проходити не менше одного разу на тиждень.

У своїй діяльності повітова рада поділялась на три відділи: громадсько-організаційний, культурно-освітній або шкільний та кооперативно-організаційний. Кожен із відділів знаходився під керівництвом одного із членів Президії ради або колегії трьох радних. Діловодство ради мало вестись виключно білоруською мовою, а всі документи мали бути підписані головою ради чи його заступником та скріплені печаткою [128, с. 264–267].

Реалізацію створення територіальних місцевих рад Рада Республіки мала здійснювати через комісарів, яких відправляла на місця. Наприклад, комісару С. Зайцю 8 червня 1918 р. було доручено організувати містечкові вибори білоруської ради в Вілейському повіті [128, с. 171]. Обговорювалось питання призначення білоруських комісарів у ті білоруські повіти, які знаходились у складі України та Росії [128, с. 95]. Окрім того, планувалось видати інструкції щодо створення місцевих рад. Так, проект інструкції повітовим начальникам БНР, затверджений 29 квітня 1918 р., визначав дії, алгоритм реалізації створення місцевих рад.

Для початку потрібно було організувати канцелярію та оповістити населення. Потім вступити в контакти з суспільно-політичними діячами, католицьким та православним духовенством, добитись їхнього сприяння в поширенні ідей білоруської державності. Комісари мали проводити реєстрацію населення та слідкувати за дотриманням порядку, причому не допускати агітації на користь інших держав та повідомляти органи БНР про поведінку місцевого населення. Передбачалось, що комісар доставлятиме в кожен населений пункт газети, журнали та брошури, які популяризують ідею БНР та висвітлюють роботу її органів. Перед німецькою окупаційною владою повітові

комісари повинні були відстоювати інтереси місцевих жителів, зокрема при ревізіях, арештах, винесенні вироків. При цьому комісари зобов'язані бути присутніми на волосних зборах та повідомляти центральну владу про їх роботу. Начальники повітів та їх підлеглі несли відповідальність перед урядом Республіки [28, арк. 33].

До вказаного вище потрібно додати, що німецьке командування 21 червня 1918 р. дало згоду на призначення по всій Білорусі білоруських комісарів при німецьких повітових комендантах з метою «регулювання взаємовідносин народу та німецьких військ». Такі радники призначались Народним Секретаріатом згідно національного принципу та ідей БНР [128, с. 183].

Таким чином, владна вертикаль БНР уявлялась як система губернських, повітових, волосних, міських, містечкових та сільських рад. До складу місцевих рад мали входити свідомі з точки зору національної справи білоруси, освічені люди, представники духовенства. До складу рад входили відповідно губернські та повітові комісари.

Державотворчий процес передбачав напрацювання у тому числі й атрибутивних ознак державності. Після проголошення незалежності, спроби юридичного оформлення білоруської державності постала потреба у власних державних атрибутах і символіці. Заходи на державному рівні – візити, прийоми, підписання міждержавних угод – треба було проводити, маючи власні прапор, гімн, герб і печатку. Тому вже 3 квітня 1918 р. Народний Секретаріат БНР відправив граверній майстерні Ізакова лист, у якому просив «виготовити круглу велику каучукову печатку з круговими написами двома шрифтами: «RADA BIEŁARUSKAJ NARODNAJ RESPUBLIKI» (перше коло), «РАДА БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ РЕСПУБЛІКІ» (друге коло), а в середині сніп, граблі та коса» [128, с. 72–73]. 28 квітня 1918 р. печатку було затверджено. Печатку також мав Народний Секретаріат, а пізніше Рада Народних Міністрів та її структури, щоправда вже у видозміненому вигляді з гербом «пагоня». (Додаток Б)

30 квітня 1918 р. газета «Беларускі шлях» повідомляла: «особлива комісія зі встановлення емблем і зовнішніх ознак при Народному Секретаріаті опрацьовує державний штандарт Республіки» [132, с. 4]. В. Ластовський писав: «Національний білоруський колір – біло-червоний. З цих кольорів укладений і білоруський прапор, який складається із трьох горизонтальних смуг – білої, червоної, білої» [324, с. 18, 21]. 9 липня 1918 р. Рада Республіки та Народний Секретаріат прийняли постанову про державні символи, визначаючи, що гербом Білорусі є «Пагоня» [20, арк. 77 зв.]. А офіційне прийняття біло-червоно-білих кольорів, як державних, було затверджено Народним Секретаріатом 5 серпня 1918 р. Національним гімном Білорусі став «Ваяці марш», текст якого написаний 30 жовтня 1919 р. М. Кравцовим. Музику до пісні написав В. Теравскі (Додаток В).

Доволі цікавим є інформаційний лист № 25 від 24 травня 1918 р.. Так, проект перейменування білоруської держави та державних установ пропонував: «Через історичні традиції перейменувати: Білоруську Народну Республіку в Річ Посполиту Білоруську (РПБ), Раду БНР – у Вальний Сейм РПБ, Голову БНР – в Головного Маршалка, Народний Секретаріат – в Раду РПБ, членів Ради БНР – послів Вального Сейму, провінційні Ради – в Сеймики, міського голову – на вїйта, гласних – в лавників» [28, арк. 208]. Проте, вказаний проект прийнятий не був, оскільки в подальших офіційних документах подібні назви не згадуються.

Зазначимо, згадані нормативно-правові акти так і не стали повноцінними джерелами права незалежної Білоруської Народної Республіки та юридичною основою діяльності її уряду. Прийняті Радою документи свідчили швидше про наміри й спроби білоруських політиків поширити свою владу, окреслити повноваження державних органів та зробити уряд дієздатним.

Таким чином, виникнення Білоруської Народної Республіки відбувалось в умовах німецької окупації та було явищем закономірним. Статутні грамоти нормативно визначили найважливіші положення про державний і суспільний устрій Білорусі, механізм розподілу влади, права і свободи громадян, статус

національних меншин. Грамоти та інші нормативні документи БНР у своєму поєднанні дають уявлення про політичну позицію білоруського руху. Розробка концепції незалежної Білоруської Народної Республіки та спроба її реалізації мали велике значення. Білоруські організації, які проголосили БНР, надали ідеї незалежності офіційне звучання. Вперше питання про право білоруської нації на самовизначення було поставлене у площину реалізації. Однак, рішення про те, якою повинна бути Білоруська республіка, що має бути закладено в основу державного будівництва, та на яких принципах будувати взаємини з сусідами – були досить невизначеними.

2.3. Суспільно-політичне життя у 1918–1919 рр.

Брестський договір фактично ділив Білорусь на три частини між Німеччиною, Радянською Росією та Україною. Західні території Білорусі – Гродненська губернія і частина Віленської з Вільно – відійшли до Німеччини і отримали назву Нова Східна Пруссія; Центральна частина – Мінська губернія, частина Вітебської і Могилевської губерній – вважались тимчасово окупованою територією і з часом мали бути передані Радянській Росії. Частина Могильовщини і Вітебщини залишались у руках більшовиків. Білоруське Підляшся, Берестейщина, частина Полісся визнавалися за Україною (Додаток Т). Фактично лише на зайнятих німцями білоруських землях міг розгорнути свою діяльність Народний Секретаріат, до того ж не на усій задекларованій території БНР, а лише в рамках зони окупації. В таких несприятливих політичних реаліях проходило становлення Білоруської Народної Республіки та реалізація її внутрішньої та зовнішньої політики.

У березні 1918 р. активному учаснику національного руху за незалежність, члену БСГ, публіцисту Й. Воронку було доручено сформувати уряд БНР. Народний Секретаріат складався з секретаріатів внутрішніх та закордонних справ, освіти, юстиції, народного господарства, фінансів, опіки,

землеробства, а також пошти та телеграфу. Так, керівником Секретаріату юстиції був діяч БЦВР Я. Білевич. Секретаріат народного господарства очолив І. Середа, який входив до БСГ та БЦВР. Т. Гриб очолив Секретаріат землеробства, а П. Крачевський – Секретаріат фінансів. Вони обоє були членами БЦВР [366, с. 241]. Секретаріат внутрішніх справ очолив К. Єзовитов. За освіту відповідав А. Смолич, а Секретарем опіки стала П. Бадунова. Народним Секретарем пошти та телеграфу був призначений О. Карач [128, с. 185].

В умовах територіального розділення та німецької окупації діячам БНР важливо було налагодити відносини з Німеччиною, яка б визнала білоруські центральні установи і в майбутньому передала їм усю владу. Взаємини з німецькою адміністрацією почали складатися з 28 лютого 1918 р., коли Й.Воронко висловив лояльність до нової влади. Саме з Німеччиною Народний Секретаріат пов'язував надії реалізації планів відродження незалежності Білорусі. Білоруський дослідник Г. Далідович з цього приводу писав: «німці є німці: продуманість в усьому, контроль, режим і головне – обережність. Вислухавши білоруську делегацію, вони посилались на те, що немає відповідних вказівок із Берліну. Іншими словами, німці ухилилися від будь-якої конкретики» [229, с. 36].

Звістка про створення Народного Секретаріату не залишилась без реакції з боку громадськості. Так, газета «Минские новости» повідомляла, що одразу після створення, на ім'я Народного Секретаріату поступали заяви про визнання його влади. У містах, селах за ініціативи білоруської місцевої інтелігенції виникали міські та повітові білоруські ради. Зокрема, 31 березня 1918 р. відбулось надзвичайне засідання Могильовської крайової ради, на якому було прийнято рішення визнати Центральну Білоруську Раду та делегувати у Мінськ свого представника. Водночас, було наголошено на створенні єдиної неподільної Білорусі у формі БНР. Бобруйська повітова рада 2 квітня 1918 р. прийняла резолюцію про визнання повної незалежності БНР [366, с. 244]. Отже, уряд БНР цілком підтримували Бобруйська та Могильовська повітові ради.

Варто звернути увагу на те, що ці території були контрольовані І Польським корпусом генерала Довбор-Мусницького. Тому можна припустити, що прихильність цих рад до Народного Секретаріату БНР була посилена присутністю польських військових.

Газета «Гоман» повідомляла, що з Мінська приходять вісті про визнання влади Народного Секретаріату «мало не щогодини» [128, с. 78; 184, с. 2]. Наприкінці березня – початку квітня 1918 р. у Мінську відбувались зустрічі членів уряду Й. Воронко з делегатами Борисова, Бобруйська, Слуцька, Несвіжа, Кайданова та Новогрудського повіту, які просили інструкцій про те, як можна представляти центральну владу на місцях [128, с.74]. Метою таких делегацій було встановлення контакту й інформування провінцій про роботу вищих органів республіки. У нотатці від 6 червня 1918 р «Сфера впливу Народного Секретаріату» підкреслювалось, що в Народний Секретаріат прибули делегації з Могильовської і Вітебської губерній, з Гомельщини, Полісся [10, 251].

Варто наголосити, що білоруське населення також визнавало уряд БНР. Так, на імя керівника Народного Секретаріату Й. Воронка неодноразово надходили прохання про допомогу в отриманні посвідчення про місце проживання. Також до керівництва БНР адресувались листи від селян, в яких вони просили Раду сприяти у справі зменшення податків, реквізицій та арештів з боку німецької влади [38, арк.17]. Отже, в Народному Секретаріаті БНР населення Білорусі шукало підтримки та допомоги.

Із захопленням німецькими військами Мінська в місті заборонялася діяльність партій і громадських організацій, які стояли на платформі радянської влади, але дозволялася діяльність Союзу землевласників, клерикальних організацій та різних партій ліберальної орієнтації. На окупованій території запроваджувався військовий стан та відтворювалася дореволюційна система місцевого самоврядування [76, арк. 12]. Окупаційна влада проголосила про свій намір працювати в цілковитому контакті із органами земського і міського самоуправління. Відповідно до розпорядження Головнокомандуючого 10-ї німецької армії генерала Фон Фалькенгайна, містом мала керувати Управа під

регулярним наглядом з боку військової влади [44, арк. 48]. Відтак, німецька окупаційна влада трактувала Народний Секретаріат та Раду БНР, як національне представництво.

Політична ситуація в окупованій Білорусі вимагала від Й. Воронка контактів із німецькою адміністрацією. Окупація Гродненщини та Віленщини у 1915 р. дозволяла закласти тут певне підґрунтя білорусько-німецьких відносин. Іншою була ситуація на білоруських землях, зайнятих німецькими військами у лютому 1918 р.. Населення центральної Білорусі з недовірою ставилося до Німеччини, а симпатії скеровували в бік Росії. Окрім того, гасла більшовиків знаходили підтримку, бо люди чекали миру та соціальних змін. Відтак, Й. Воронко потрапив у складну політичну ситуацію. З однієї сторони уряд змушений був розбудовувати власні владні структури, чого не можна було зробити без контактів з німцями. З іншого боку, така співпраця не завжди сприймалась населенням і це змушувало Й. Воронка знаходити компроміс.

25 лютого 1918 р. Р. Скірмунт ініціював створення Мінського Білоруського Представництва (МБП). Головною метою МБП проголошувалось створення білоруської держави. Проект складу Ради БНР від 9 березня 1918 р. визначав для членів Мінського білоруського представництва дев'ять місць, однак, протягом місяця їх не запрошували на засідання. Так, одночасна діяльність МБП і Народного Секретаріату створила в білоруському осередку відчуття двовладдя [366, с. 252]. До того ж, помірковані у політичних поглядах представники МБП користувались більшою довірою німців, ніж «революційний» Народний Секретаріат. Й. Воронко розумів, що подальші виразні соціальні зміни можуть додати уряду популярності серед народних мас, проте, можуть розбити спроби державного будівництва [453, с. 39].

12 квітня 1918 р. Рада кооптувала до свого складу десять представників МБП [128, с. 98]. Відтак, Рада збільшилась до кількості 80 чоловік. Найбільше делегатів представляли I Всебілоруський з'їзд, зокрема це були: О. Прушинський, А. Смолич, Й. Воронко, Т. Гриб, П. Бадунова, С. Рак-Михаловський, О. Цвікевеч, Л. Заяц, І. Середа, І. Мокреєв. У роботі Ради брали

участь військові білоруської служби та представники від Білоруської військової ради: М. Шило, М. Пашкович, Й. Красковський, К. Єзовитов.

У склад Ради увійшли також і представники нацменшин: євреї А. Гутман, М. Айзенштад, О. Літвак, С. Мац; поляк О. Пристор; українець К. Навохоцький та литовець П. Мачуліс. Білоруська Соціалістична Громада делегувала В. Лявіцку та Л. Сівіцку, а білоруські провінційні ради – А. Овсянника. Своїх представників в Раді мали деякі професійні групи. Інтереси білоруських кооперативів відображали О. Раткевич, С. Турчинович, С. Кузьмицький, ксьондз В. Корольчик. М. Акуліч, Т. Каренко представляли білоруських залізничників; В. Пупко – білоруських міських чиновників, а П. Барташ, О. Карач – білоруських чиновників пошти та телеграфу. Від Товариства білоруської культури в Раді засідали С. Лянковський, Т. Верніковський [128, с. 97–99].

Включення представників МБП з поміркованими громадськими поглядами фактично ліквідувало стан двовладдя. Разом з тим, велись перемовини змінити керівництво, як Народного Секретаріату, так і Ради Республіки [128, с. 115–165]. Проте, такі кардинальні зміни не відбулись. Після реконструкції Народного Секретаріату його головою залишився Й. Воронко, а І. Середа – керівником Ради Республіки.

Постанови Брестського договору Рада БНР визнала недійсними. Інформацію про утворення БНР і бажання переглянути умови договору Народний Секретаріат представив німецькому урядові. У відповідь канцлер Георг фон Гертлінг засвідчив, що ставиться до Білорусі, як до частини Радянської Росії. Іншу політику спробувала проводити німецька військова влада, яка дозволила діяльність Народного Секретаріату у якості національного представництва. З цього приводу польська дослідниця Д. Міхалюк пише так: «Німецька окупаційна влада так міцно непокоїлась про ймовірність зростання революційних настроїв на Білорусі, що почала шукати можливості співпраці з більш поміркованими білоруськими діячами. На уряд Й. Воронка почали

дивитись із пересторогою» [366, с. 252]. На той час в уряді Й. Воронка були виключно соціалісти з радикальними соціальними переконаннями.

Окрім того, білоруський національний політикум непокоїла позиція Німеччини щодо Білорусі та її сусідів. Так, підтримуючи державотворчі процеси в Литві та Україні, німці відкидали ідею білоруської державності. Для білорусів вкрай необхідним було увійти в сферу інтересів Берліну. Враховуючи неприязне ставлення до Німеччини громадськості в Білорусі, Рада робила вкрай ризиковані кроки. Таким було рішення відправити телеграму імператору Німеччини Вільгельму II з подякою за визволення Білорусі і проханням підтримати БНР у союзі з Німеччиною [128, с. 128–130].

Постанову відправити телеграму прийняли вночі з 25 на 26 квітня 1918 р.. Телеграму підписали: голова Ради БНР І. Серeda, голова Народного Секретаріату Й. Воронко, а також члени НС Р. Скірмунт, Я. Льосік та П. Аляксюк. Визначалось, що саме Німеччина переможе у війні і вона вирішуватиме долю повоєнної Європи, тому, з політичної точки зору, прийняте Радою рішення було обґрунтованим.

Згодом, всю відповідальність за вибрану прони́мецьку політику білоруські політики поклали на Р. Скірмунта, звинувативши його в бажанні створити «Скірмунтовщину за прикладом Скоропадщини в Україні» [54, арк. 44]. Такі звинувачення були суб'єктивними, адже налагодити контакти з німцями Народний Секретаріат прагнув ще до співпраці з Р. Скірмунтом. Мало того, Й. Воронко у листі від 27 квітня 1918 р. до А. Луцкевича згадував, що існували дві версії телеграми імператору Вільгельму II. Варіант, підготовлений Р. Скірмунтом, не був прийнятий членами Ради – вони прийняли пропозицію Й. Воронка [128, с. 132].

Прийнята Радою БНР постанова відправити листа до кайзера Вільгельма II викликало обурення в міського та земського самоврядування, які через проросійські настрої і так з недовірою ставились до Народного Секретаріату. Відповідно, вже 29 квітня 1918 р. Мінська міська дума припинила фінансування НС та перестала підтримувати Раду БНР, з якої відкликала своїх представників

[128, с. 137]. Разом із проголошенням вотуму недовіри до уряду та Ради БНР було ініційовано створення нового національного представництва. До скликання Установчих зборів ці функції мав виконувати з'їзд представників земського та міського самоврядування Білоруського краю [30, арк. 162]. 20 травня 1918 р. земські збори Мінської губернії розкритикували діяльність Народного Секретаріату і зазначили: «Білоруська Рада та її Секретаріат виразниками волі білоруського народу визнані не можуть бути» [128, с. 157].

Отже, відправка телеграми до кайзера Вільгельма II спричинила гостру політичну кризу в білоруському русі. Відсутність компромісу, внутрішньополітичні конфлікти призвели до того, що в Раді БНР спочатку з'явилась п'ятиособова фракція білоруських есерів, а згодом відбувся розкол Білоруської Соціалістичної Громади. На основі БСГ утворились три нові партії: Білоруська партія соціалістів-революціонерів (БПСР) на чолі з І. Мамонько, П. Бодуновою та Т. Грибом; Білоруська соціал-демократична партія (БСДП), лідерами якої були А. Смолич, Б. Тарашкевич, І. Льосик, С. Рак-Михайловський, брати Луцкевичі, і Білоруська партія соціал-федералістів (БПСФ) під керівництвом Й. Воронка, О. Цвікевича, І. Середи, К. Єзовітова.

БПСР виникла шляхом об'єднання лівого крила БСГ з часткою російських есерів, а також білоруських більшовиків. Програма партії була представлена у брошурі «Чого домагається БПСР?». Основні завдання партії – створення незалежної Білорусі й скликання Всебілоруського законодавчого сейму. Для реалізації цих завдань проголошувався шлях без підтримки «німецьких та більшовицьких окупантів» [54, арк. 44].

Білоруська соціал-демократична партія виникла в результаті об'єднання центру БСГ з Білоруською соціал-демократичною робітничою групою, що діяла у Вільно. Це була партія реформістського типу, що виступала за державну незалежність Білорусі у формі демократичної республіки. Центральне місце в білоруському політичному житті займала Білоруська партія соціалістів-федералістів. Члени партії виступали за створення незалежної Білорусі у тісній співпраці з демократичною Росією. При цьому вони виключали можливість

співпраці з більшовиками. Прагнучи незалежності Білорусі соціалісти-федералісти проголошували ідеї світової федерації націй на рівних правах. Таким чином, БПСФ зайняла позицію середню між БПСР і БСДП. Три партії прагнули незалежності БНР, проте, у зовнішній політиці керівництво БСДП і БПСФ виступала за союз із Німеччиною. Лідери БПСР розглядали Німеччину та Росію, як окупантів, а отже – ворогів БНР.

Криза в середовищі білоруського національного руху, розкол БСГ спричинили зміни керівництва Ради. Новим керівником у травні 1918 р. було обрано Я. Льосика. У складі Ради Республіки відбулись структурні зміни: виокремились нові фракції. Крайнє ліве крило зайняла фракція соціалістів-революціонерів. До неї входили Т. Гриб, А. Карач, Л. Сівіцька, П. Бадунова. Найчисленнішу фракцію утворив Об'єднаний соціалістичний блок, об'єднуючи БСГ, соціал-демократів та незалежних соціалістів. В квітні-липні 1918 р. фракцію Блоку утворювали О. Прушинський, А. Смолич, Й. Воронко, Л. Заяц, П. Крачевський, О. Цвікевич. Після виходу з БСГ соціалістів-революціонерів і утворення в Раді їх окремої фракції, Соціалістичний блок змістився в бік центру. МБП та кооперативи утворили Фракцію Центру, в її склад зокрема входили К. Кондратович, Р. Скірмунт, В. Гадлевський та Й. Воронко. Окремою фракцією була група безпартійних: М. Акуліч, Т. Каренка, Я. Зямкевич, І. Яворський та П. Мачуліс [8, арк. 39–40; 30, арк. 252]. У травні 1918 р. в Раді діяли такі мандатні комісії: з міжнародних справ, фінансова та господарська. [25, арк. 24]. Функції мандатної комісії з міжнародних справ передбачали контроль за діяльністю НС у сфері міжнародного визнання БНР, налагодження консульств та дипломатичних представництв. Фінансова комісія контролювала дії білоруського уряду у справі становлення власної валютно-грошової системи, системи оподаткування та грошового забезпечення Білорусі. Повноваження господарської мандатної комісії передбачали контроль за діяльністю НС у сфері економічної політики.

Зміни відбулись і в складі президії Сеньйорен-Конвенту. 17 травня було прийнято постанову про те, що цей орган будуть створювати члени нової

президії Ради Республіки. До Ради Старійшин увійшли представники Соціалістичного блоку Й. Воронко, І. Середа, а також представники Центру Р. Скірмунт та П. Алексюк [18, арк. 41].

На початку травня 1918 р. Рада БНР прийняла рішення реорганізувати Народний Секретаріат [30, арк. 120]. 14 травня на 10-му засіданні II сесії Ради було підсумовано трьохмісячну роботу Й. Воронка і доручено створення нового уряду Р. Скірмунту. Позиція нового прем'єра не викликала довіри в лівого крила Ради. Р. Скірмунт не знайшов підтримки серед представників БПСР та БПРСФ. У такій ситуації 23 травня 1918 р. він наважився скласти мандат на створення Народного Секретаріату [21, арк. 164]. Відставка прийнята не була, а Рада Республіки продовжила час формування уряду на один місяць. У період організації кабінету Р. Скірмунта виконавча влада залишалась в руках Й. Воронка [25, арк. 54; 30, арк. 76–78].

Склад нового уряду та його програму Р. Скірмунт представив 9 липня 1918 р. [30, арк. 77–77зв.]. Прем'єр намагався перетворити Народний Секретаріат у повноправний орган центральної влади, навколо якого могли б об'єднатись вже наявні й створені інститути, а також земське і міське самоврядування. Тому, з огляду на політичний прагматизм, Р. Скірмунт наголошував на важливості співпраці з німецькою окупаційною адміністрацією. Уряд був затверджений того ж дня з незначною перевагою голосів. Проти виступили есери та білоруські соціалісти-федералісти. Підтримали нового керівника уряду члени МБП та двоє членів католицької БХД [18, арк. 84].

11 липня 1918 р. фракції Соціалістів-революціонерів та Соціалістичного блоку покинули засідання Ради і тим самим зірвали сесію. Після їх відходу Радою було прийнято рішення поточну сесію закрити, а наступну відкрити 15 вересня 1918 р. [30, арк. 224–225]. 12 липня 1918 р. есери видали Універсал до всіх громадян Білорусі, в якому членів уряду зобразили представниками інтересів польських землевласників, а не власного народу. Це спровокувало політичну кризу Ради Білоруської Народної Республіки.

Члени фракції Соціалістичного Блоку переконували, що лише соціалісти-федералісти йшли шляхом, визначеним на Всебілоруському з'їзді та працювали у згоді з німецьким командуванням [30, арк. 226–227]. Тому, 12 липня 1918 р. на противагу Р. Скірмунту оголосили про створення Білоруського тимчасового уряду, а всі постанови, прийняті у період 9–11 липня, визнали анульованими. Це означало повернення до попереднього Народного Секретаріату. Й. Воронко для того, щоб унеможливити роботу Р. Скірмунта, не передав йому ні архів, ні печатку Народного Секретаріату [30, арк. 229–231]. У цей час фактично існували паралельно два уряди, тому Рада Республіки вирішила створити черговий Народний Секретаріат. 22 липня 1918 р. був затверджений уряд соціаліста-федераліста І. Середи, якому Й. Воронко передав свої повноваження [122, с. 220].

Діяльність Народного Секретаріату І. Середи припадає на той період, коли військова ініціатива в ході Першої світової війни належала країнам Антанти. У цих умовах Німеччина 27 серпня 1918 р. підписала з Радянською Росією додаткову угоду до Брестського договору, за якою Німеччина зобов'язувалася поетапно звільнити територію Білорусі. При цьому, думка політичних кіл Білорусі взагалі не брались до уваги. Відтак, змінилась тактика білоруської політики. 28 серпня 1918 р. Я. Льосик та І. Середя відправили канцлеру Німеччини Г. фон Гертлінгу ноту протесту щодо планів передачі білоруських земель у руки поляків [128, с. 124].

Підписання 27 серпня 1918 р. додаткового договору між Німеччиною та Росією похитнуло позиції германофілів у Раді. Політичні сили розглядали різні шляхи захисту від поширення на території Білорусі Радянської влади. У жовтні-листопаді 1918 р. білоруські політики шукали допомоги в П. Скоропадського та спробували торгуватися з Х. Раковським. Члени БДСП і БПСФ не відкидали ідею співпраці з польською регентською Радою і Литовською Тарибою. БПСР закликала провести вибори до місцевих Рад і співпрацювати з більшовицьким підпіллям.

На початку листопада 1918 р. відбулось чергове засідання Ради БНР, на якому було усунуто з посади прем'єра І. Середу [128, с. 304]. Сформувати новий уряд 12 листопада 1918 р. було довірено А. Луцкевичу, який обійняв цю посаду після повернення його делегації з України [33, арк. 51]. А. Луцкевич належав до Білоруської Соціал-демократичної партії, був незаперечним авторитетом серед білоруського політичного руху. Проте, при формуванні складу нового уряду прем'єра спіткали труднощі: БПСФ спочатку відмовлялась брати участь в його роботі, але згодом пішла на співпрацю. А. Луцкевич вбачав успіх білоруського руху в його консолідації та спільному підході до проблеми, тому намагався сформувати уряд на широкій платформі, створивши при цьому коаліцію всіх білоруських політичних течій.

Кабінет А. Луцкевича складався із семи чоловік – представників трьох білоруських соціалістичних партій: чотири місця зайняли соціал-демократи, два – есери, одне – соціалісти-федералісти [128, с. 300–301]. Заступником голови та міністром землеробства став А. Смолич, міністром освіти – В. Іваноський, міністром юстиції – О. Цвікевич. Очолив міністерство внутрішніх справ – К. Терещенко, фінансів – В. Захарко. Обов'язки державного контролера мав виконувати Л. Заяц. Міністром без портфеля став Т. Гриб. Й. Воронко відповідав за національні справи і одночасно виконував функції державного писаря. А. Луцкевич поєднував посаду голови уряду та міністра закордонних справ.

22 листопада 1918 р. була оприлюднена програма нового кабінету. Найважливішими завданнями було визначено: об'єднання всіх білоруських земель під владою БНР, визнання БНР та її участь у Версальській конференції, створення збройних сил та мережі місцевих білоруських рад, проведення земельної реформи з визначенням мінімуму і максимуму можливого наділу, формування земельного фонду допомоги малоземельним і безземельним.

На початку листопада 1918 р. в Білорусі активізувались загальноросійські політичні партії. 11 листопада праві есери, меншовики і більшовики, а також Бунд, Паолей-Ціон і Об'єднана єврейська робітничка партія створили Тимчасову

Раду крайових самоврядних організацій, після відходу німців Виконавчий комітет якої мав прийняти на себе владу в Білорусі [326, с. 66]. Фактично це була пряма конкуренція проекту БНР. Окрім того, Бунд і есери виступали в більшості випадків спільно з більшовиками [205, с. 59].

13 листопада 1918 р. Радянська Росія денонсувала Брестський договір. 28 листопада більшовики зайняли Бобруйськ. Цього ж дня, в умовах наступу більшовиків на Мінськ, Рада БНР видала грамоту до всього білоруського народу, в якій закликала організувати місцеві Білоруські Ради у зв'язку з планованим відходом німецьких військ [128, с. 306]. 29 листопада 1918 р. Рада Народних Міністрів – створена ще 11 листопада 1918 р. на основі НС – оприлюднила відозву до всього білоруського народу. В ній уряд закликав громадян Білорусі об'єднуватись навколо білоруського уряду і Ради БНР для того, щоб «чужі нам люди знову не запанували над нами». Далі уряд закликав зібрати Установчий Сейм Білорусі, щоб «якнайшвидше наш народ сам виявив на своїй землі правдиву волю для всіх її громадян» [128, с. 309].

Даною грамотою Рада намагалася створити державні органи за прикладом більшовицьких Рад, але національного характеру. В такий спосіб, здавалося, можна було б переконати Радянську Росію в тому, що в Білорусі згідно принципу самовизначення народів вже створена верховна влада. Створення місцевих національних державних структур могло б переконати населення в тому, що вони вже обрали владу, а можлива радянська влада буде нав'язаною, а отже – чужою для білорусів.

Тим часом, більшовики продовжували займати територію Білорусі. Не ризикуючи життям, члени уряду та Ради БНР 3 грудня 1918 р. вирішили покинути Мінськ і переїхати у Вільно, що належало тоді Литві. В Мінську залишилась невелика група членів Ради БНР, яка за влади більшовиків мала популяризувати ідею БНР [175, с. 166]. 10 грудня більшовики увійшли в Мінськ. Мінський губревком оголосив Раду БНР позбавленою влади і розпустив її. У зв'язку із більшовицьким наступом 27 грудня 1918 р. більшість білоруських діячів із Вільно переїхали в Гродно, яке на той час ще залишалось

у руках німців [163, с. 489]. У ніч із 1 на 2 січня 1919 р. проголошено Соціалістичну Радянську Республіку Білорусі [9, арк. 3–7]. До січня 1919 р. більшовицькі дивізії перебували вже на лінії Якобштадт (нині Єскабілс – Латвія)–Свенцяни (Швянчюніс – Литва)–Сморгонь–Несвіж–Лунінець.

Гродненщина не відігравала важливої ролі в білоруському політичному житті періоду німецької окупації. Проте, з переїздом сюди уряду БНР Гродно стає центром білоруського національного руху, де сконцентрувалися інтереси різних політичних організацій, національних та конфесійних груп.

Зі згоди німців по всій Гродненщині створювалися сили правопорядку та структури самоврядування. На Гродненщині діяли декілька організацій: Білоруська управа Гродненського краю (БУГК), Гродненський Білоруський національний комітет (БНК), Гродненська повітова рада, Міністерство білоруських справ при Литовській Тарибі, яке очолював Й. Воронко. 20 січня 1919 р. він оголосив про встановлення влади Литовської держави на територіях Південної Литви, яка включала: Гродно, Августов, Ліду, Ошмяни, Слонім, Білосток, Брест, Пружани, Кобрин, Вільно [113, арк. 127; 121, арк. 25]. Слід зазначити, що в Гродно почалися політичні розбіжності між представниками білоруського політичного руху, точніше сказати між Білоруським національним комітетом м. Гродна і міністерством білоруських справ Литовської Республіки. Тобто політичні чвари почалися між А. Луцкевичем та Я. Воронком.

А. Луцкевич вважав своїм головним завданням продовжити боротьбу за національні ідеали, скласти план подальших дій, консолідувати національні сили. Й. Воронко відстоював дещо інші позиції. А. Луцкевич із цього приводу писав: «... Й. Воронко працює не для білоруської справи, а для своєї кар'єри.» [164, с. 170]. Справа в тому, що Й. Воронко не дотримувався прийнятої білоруськими діячами тактики невизнання білоруських земель належними до Литовської держави. Ставши міністром білоруських справ в литовському уряді, Й. Воронко відчув себе, у першу чергу, литовським державним діячем, який займається справами білорусів, а не тим, хто відстоює інтереси білорусів перед литовським урядом [164, с. 502, 507]. Й. Воронко співпрацював із БУГК, який

не схвалювали білоруські національні діячі, оскільки комітет підтримував на Гродненщині литовську державність. Натомість Гродненський БНК репрезентував ідеї БНР. В результаті політичної боротьби між білоруськими політичними групами і окремими людьми у період грудня 1918 р. – січня 1919 р. не вдалось досягнути значного прогресу в головних справах: формуванні внутрішньої адміністрації, сил правопорядку і війська.

На початку 1919 р. Гродно залишалось тією територією, де через присутність німецьких військ, могли продовжувати роботу білоруські національні діячі. Однак, перебування німців на білоруських землях підходило до кінця. Німці утримували вузький коридор вздовж залізниці Ковель–Брест–Білосток. Зі сходу цей коридор звужували більшовики, а із заходу – польські частини [326, с. 77]. 5 лютого 1919 р. в Білостоці було підписано польсько-німецький договір, який регулював умови виходу німців і переміщення на їх місце польських військ для боротьби проти більшовиків. Через чотири дні, 9 лютого в Гродно було укладено додаткову угоду, за якою з Гродненського повіту до закінчення евакуації німецьких військ виводились польські частини [505, с. 61]. Отже, на основі цієї угоди зайняття польськими частинами Гродна та Гродненського повіту відкладалось. Оскільки польські частини займали території в міру відступу німецьких частин з півдня на північ, то білоруський осередок у Гродно ще тримався певний час.

У середині лютого 1919 р. стало зрозуміло, що під тиском Антанти німці повинні передати Гродно полякам. У місто почали прибувати місії союзників, з якими зустрічався А. Луцкевич. Однак, не у якості прем'єра БНР, а як один із керівників білоруського національного руху [128, с. 549]. У зв'язку з відсутністю підтримки політичної діяльності, білоруські діячі почали покидати місто. Разом із відступом німців та приходом відділу Війська Польського (ВП) на Гродненщину інститути, підпорядковані міністерству білоруських справ, в березні також почали переїжджати в Ковно.

Перед своїм від'їздом А. Луцкевич хотів створити в Білорусі зародки органів місцевої адміністрації. Від імені уряду БНР мали діяти губерньські

комісари, завданням яких було створення місцевих структур. 16 березня 1919 р. відбулись загальні збори білоруських організацій, на яких вибрали Центральну Білоруську Раду Гродненщини [366, с. 353]. 15–21 березня 1919 р. відбулось засідання Ради Міністрів БНР, на якому А. Луцкевич призначив К. Терещенка міністром внутрішніх справ, який мав керувати організаційною роботою на місцях. На посаду комісара Гродненської губернії А. Луцкевич призначив П. Алексюка. Призначення комісарів і складання ними присяги на вірність уряду БНР мало проходити у тих губерніях, які повинні були утворити БНР. На той момент цього не сталось, хоча був прийнятий «Тимчасовий статут про губернських комісарів» [128, с. 334].

20 березня 1919 р. А. Луцкевич разом із частиною міністрів виїхав у Берлін. Решта міністрів переїхала у Ковно, щоб там проводити подальшу політичну діяльність. Покинув Гродно також і міністр білоруських справ литовського уряду Й. Воронко [217, с. 34].

На початку квітня 1919 р. з Гродно почалась евакуація німців і підготовка до зайняття міста ВП. 29 квітня 1919 р. останні німецькі частини покинули Гродно, яке опинилося в руках поляків. Так було припинено державотворення Білоруської Народної Республіки в умовах німецької окупації.

Ще 22 березня Ю. Пілсудський звернувся до жителів «колишнього Великого Князівства Литовського», запевняючи в прихильному та мирному ставленні Війська Польського, метою якого є визволення населення від більшовиків [366, с. 361]. Відозва передбачала можливість вільного самовизначення їх майбутнього. Обіцялась допомога у забезпеченні харчуванням і гарантувалась безпека. Окрім таких загальних декларацій, відозва Ю. Пілсудського нічого не обіцяла відносно політичного майбутнього цих земель. У листі від 4 травня 1919 р. до І. Падаревського він писав: «Після заняття Вільно Військом Польським не було одностайності серед його жителів. Одні дивились на Варшаву, інші – на Ковно чи Мінськ» [94, s. 6, 11; 103, s. 3].

8 серпня 1919 р. поляки зайняли Мінськ. За декілька днів до цього було утворено Мінський округ, начальником якого став В. Рачкевич. Мінськ знову

поступово ставав осередком політичного життя білорусів. 10 серпня 1919 р. виник Білоруський національний комітет, який почав виконувати функції національного представництва. Члени комітету не відкидали можливості федерації з Польщею, але обов'язковою умовою вони ставили питання про визнання незалежності БНР і відновлення діяльності Ради Республіки. У жовтні 1919 р. відбулась зустріч А. Луцкевича із Ю. Пілсудським. Після перемовин, білорусам було дозволено відкрити засідання Ради БНР, що й відбулось 13 грудня 1919 р. [128, с. 525]. На засіданні Ради були присутні 26 есерів, 13 соціал-демократів, 13 представників центру, 5 представників БХДС, 5 соціалістів-федералістів, двоє членів ППС, двоє безпартійних та один народний соціаліст. У Раду прийняли дев'ять нових чоловік. На першому засіданні оцінювалась робота А. Луцкевича. Варто наголосити, що під час сесії Ради виникли протиріччя між її групами і як наслідок – вилились у розкол. У результаті було утворено дві Ради БНР і два уряди.

Таким чином, у суспільно-політичному житті БНР у період німецької окупації можна виокремити три періоди: 1) 19 лютого (9 березня) – 3 грудня 1918 р. 2) 3–27 грудня 1918 р. – 27 квітня 1919 р., 3) 27 квітня – 13 грудня 1919 р. Перший період припадає на час поширення зони німецької окупації на більшості територій Білорусі. Німеччина розглядала Білорусь як частину Росії, тому Народний Секретаріат та Раду БНР оцінювала як національне представництво. Тим не менше, в цей час функціонували чотири уряди БНР: Й. Воронка, Р. Скірмунта, І. Середи та А. Луцкевича. Білоруські діячі включились у активну роботу білоруського державотворення у формі БНР.

Разом із тим, заснування державних структур проходило через посередництво територіальних національних представництв – білоруських рад. В цей час було окреслено основні напрямки білоруської політики, спрямовані на досягнення незалежності Білорусі. Хоча німці ставились до ідеї БНР неоднозначно: від повного заперечення до надання повної свободи діяльності, період березня-грудня 1918 р. найбільш сприятливий для розбудови білоруської національної державності. З відходом німців із Мінська змушені були залишити

місто й білоруські політичні діячі. Тому період лютого-грудня 1918 р. – це період діяльності Народного Секретаріату та Ради Республіки в Мінську.

Грудень 1918 р. – квітень 1919 р. – це період деокупації німецькими військовими частинами території Білорусі. В умовах відступу німців постала загроза для членів білоруського руху і вони змушені були покинути територію, що потрапляла в руки більшовиків. Члени уряду БНР переїхали спочатку до Вільно, а потім до Гродно, де ще на певний час залишались німці. Тому діяльність Ради Міністрів з 27 грудня 1918 р. по 27 квітня 1919 р. – це так званий Гродненський період БНР, коли основна робота зводилась до прагнення здобути незалежність та створити військо. Можливості діяльності уряду БНР були обмеженими, бо Гродненщину і Віленщину німці передали Литві. Залишивши територію Гродненщини, а з цим етнічні землі Білорусі, німці передали владу над краєм у руки поляків. Почався польський період діяльності членів БНР. Територія, на яку претендувала Білоруська Народна Республіка, була зайнята більшовиками та поляками.

Третій період – від 27 квітня до 13 грудня 1919 р. характеризується діяльністю Ради та уряду БНР в умовах польської окупації. Основне завдання в цей час полягало в досягненні визнанні незалежності БНР з боку світової громадськості на Паризькій мирній конференції. Розкол у білоруському незалежницькому таборі створив «феномен двовладдя», на якому маніпулювали ті, від кого залежала доля Білорусі. Відсутність єдиної позиції і єдиного бачення майбутнього Білорусі унеможлиблювало роботу її керівних органів, а отже – реалізацію проекту під назвою «БНР».

Водночас, окрім несприятливої зовнішньополітичної ситуації, білоруський національний рух потерпав від внутрішньополітичних протиріч. Ще у період діяльності Ради у Мінську відбувся розкол серед білоруських політиків. Відсутність перспектив деструктивно впливала на консолідацію білоруського національного руху, поділеного на декілька напрямів. Причиною цьому стало різне бачення майбутнього Білорусі, так само і різні підходи до реалізації акту від 25 березня 1918 р..

РОЗДІЛ 3 ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА БНР

3.1. Державна політика в соціально-економічній сфері

Після проголошення незалежності в центрі уваги Ради Білоруської Народної Республіки та Народного Секретаріату було вирішення політичних та організаційних питань, економічні проблеми займали другорядне місце в їх діяльності. Зусилля білоруського політикуму були спрямовані на вирішення питання національного самовизначення, визнання і закріплення за Радою БНР статусу найвищого політичного органу в Білорусі. Однак, розвиток політичних подій, німецька окупація вимагали від Народного Секретаріату виразити своє ставлення до найголовніших проблем соціально-економічного життя, які хвилювали білоруське населення. Проте, німецька влада ускладнювала цю роботу. В умовах окупації уряд БНР міг проводити соціально-економічну політику, окреслену рамками дозволів німецької військової адміністрації. Тут варто зазначити, що німці, визнаючи НС лише у якості національного представництва, унеможливили білоруський уряд контролювати виробництво промислової та сільськогосподарської продукції, натомість керувати іншими господарськими питаннями, зокрема, продовольчим забезпеченням білоруського населення – дозволяли. Відмітимо, що й ця діяльність НС контролювалась військовою адміністрацією, позаяк для Німеччини Білорусь була сировинним додатком із значним матеріальним, насамперед сільськогосподарським та людським ресурсами.

Військова кампанія у лютому 1918 р. погіршила соціально-економічне становище Білорусі. Було створено концентраційні табори, спалено населені пункти, молодь вивозилась до Німеччини. Туди ж вивозили промислову продукцію, ліс, збіжжя, льон та інші продукти сільського господарства [391, с. 52]. На населення окупованої Білорусі накладались німецькі реквізиції. Діяльність у цій області регулювали відповідні німецькі окупаційні розпорядження: про польові та лісові збори, про метали, зброю та

боєприпаси [70, арк. 87], ложки, вовняні ковдри та кінський волос [490, s. 131]. Реквізоване майно окупаційна адміністрація в основному відправляла до Німеччини. На жителів окупованих території накладались примусові податки для утримання адміністрації, натуральні податки для утримання війська.

В таких несприятливих умовах керівництво Білорусі шукало шляхи для відбудови економіки. Народний Секретаріат прагнув відновити господарський механізм, керуючись, насамперед, національними інтересами. З огляду на це, потрібно було окреслити програму дій, реалізація яких сприяла б державотворенню та відбудові зруйнованого господарства. Тому уряд розробляв програму розвитку соціального та торгово-економічного характеру.

Першим реалізувати соціальну та торгово-економічну програму спробував уряд Й. Воронка. Положення II Статутної грамоти лягли в основу політики першого урядового кабінету. Зокрема, зазначалось, що в межах Білоруської Народної Республіки скасовується право приватної власності, а земля без викупу передається тим, хто сам на ній працює. Ліси, озера та надра проголошувались власністю БНР. Водночас пункт восьмий проголошував встановлення 8 год. робочого дня [20, арк. 243 зв.].

Діяльність Народного Секретаріату потребувала фінансової підтримки, без якої його робота була не можливою. Народний секретар фінансів П. Крачевський вважав запорукою фінансової стабільності наявність власної грошової валюти, в даному випадку випуск кредитних білетів, які б забезпечувались «древесной валютой» [342, с. 85]. У травні 1918 р. секретаріат склав програму розвитку фінансів та торгівлі. Програма передбачала: 1) отримання зовнішніх позик, як основу визнання Республіки і міцного становища власної валюти, 2) випуск власних грошей, що забезпечувались би коштом товарного лісу, 3) встановлення податків на користь БНР.

Стосовно податків, то секретар фінансів П. Крачевський підкреслював, що до повного формування апарату влади та впровадження в життя податкової системи за законом прогресивного подушного податку треба встановити одноразовий збір. Разом з тим, програма передбачала встановлення монополій,

зокрема на продаж спирту, сірників та гральних карт. За прикладом Варшавської лотереї планувався випуск білоруських лотерейних білетів. При встановленні торговельних угод передбачалось доцільним звести до мінімуму мито на вивіз білоруських товарів. Разом із тим, секретаріат планував добиватись встановлення вільного експорту тварин та птиці. Як зазначав П. Крачевський, «ця програма при досягненні повної незалежності БНР сприяла б повному економічному відродженню Білорусі» [18, арк. 120].

Схожих позицій у фінансовій сфері дотримувався наступний голова уряду – Р. Скірмунт. Він також намагався знайти джерела фінансування на власну діяльність. Спочатку це мали бути кошти отримані урядом під заставу. Згодом планувалось розпочати випуск власних державних банкнот, проте, зробити це, на думку Р. Скірмунта, можна було лише після визнання державності БНР [20, арк. 77]. Народний Секретаріат ставив за мету перевести всі державні банки і фінансові інститути Білорусі у відомство уряду БНР, про що було заявлено 27 березня 1919 р. [128, с. 66].

Проаналізувавши звіти каси Народного Секретаріату за період 30 березня – 1 липня 1918 р. можемо констатувати, що джерелами доходів уряду БНР були: пожертвування, торгівля з Україною, збори за видані посвідчення, плата за здачу в оренду приміщень, записані в дохід каси невитрачені кошти. Загалом, дохід Народного Секретаріату в зазначений період становив 132 899 руб. 54 коп. Водночас видатки склали 128 624 руб. 97 коп. В основному видатки йшли на дипломатичні поїздки білоруських делегатів, господарські та канцелярські потреби, позики, виплата зарплат, підтримка періодичних видань [128, с. 196–197].

Народний Секретаріат у період німецької окупації змушений був підпорядковуватись наказам та розпорядженням нової військової адміністрації. Це стосувалось усіх сфер життя, у тому числі й фінансової системи, позаяк з новою владою прийшли нові грошові знаки та виникла проблема котирування валюти.

Після окупації Мінська військами Німеччини військова адміністрація зіткнулася із проблемою паралельного обігу ряду валют. Потрібно відзначити, що під словом «рубль» малося на увазі кілька різних за своїм котируванням і купівельною спроможністю грошових знаків. Так, одночасно перебували в обігу: «царські» рублі – кредитні білети Російської імперії зразка 1898–1912 рр.; «думські» («думки») – кредитні білети номіналом в 250 і 1000 рублів та «керенські» («керенки») – казначейські знаки номіналами 20 і 40 рублів, випущені Тимчасовим урядом. При окупаційній владі в обіг надійшли «ост-рублі» – окупаційні грошові знаки, що випускалися німецькою владою під егідою Східного банку торгівлі та промисловості та німецька імперська марка [325, с. 181].

Згідно розпорядження головнокомандуючого 10-ї армії генерала фон Фалькенгейма всі податки, мита та інші публічні збори повинні оплачуватись лише в курсових грошах. Всі податки після 10 липня 1918 р. повинні бути встановлені в цінності ост-рубля (1 ост-рубль = 2 німецьким маркам). Всі податки до 10 липня повинні бути виплачені у співвідношенні 1 податковий рубль = 1 ост-рублю. До 15 вересня в окремих регіонах Білорусі для сплати податків мав залишатись царський рубль (один податковий рубль дорівнював одному царському рублю) [76, арк. 2; 77, арк. 45].

Дуже швидко в пресі з'являється інформація про обмін грошових знаків. Газета «Мінський голос» від 3 березня 1918 повідомляла: «З Вільно прибув штат службовців німецької міняльної каси. Каса проводить обмін російських грошей на німецькі та розмін їх» [65, арк. 10; 369, с. 57].

В умовах окупації та господарської розрухи перед урядом БНР постало питання забезпечення населення продовольством та харчами, в першу чергу хлібом. Основним торговим партнером керівництво БНР вбачало Україну, з якою потрібно було налагодити торговельні відносини. Так, 24 квітня 1918 р Народний Секретаріат затвердив статут і особистий склад Білоруської Торгової Палати (БТП) в Україні. Вона складалась із виконавчого органу управління, бюро по кредитоздатності, консультаційного бюро та технічного апарату.

Виконавчий орган управління представляли: голова, заступники, юрист-консультант та двоє членів. Технічний апарат складався із завідуючого, його помічників та спеціальних агентів. Членами Торгової Палати могли бути лише громадяни Білорусі – представники торгівлі, промисловості та науки. При цьому іноземцям відводилась роль консультантів.

Мета створення БТП – організація налагодження закупки хліба та інших необхідних товарів з України [191, с. 3]. Виконання поставленої мети передбачало реалізацію ряду теоретичних та практичних завдань. Перше завдання полягало в забезпеченні потрібною інформацією. БТП мала збирати дані про товарообмін Білорусі з Україною та її сусідами, а зібрані матеріали опубліковувати чи інформувати зацікавлену сторону. Торгова Палата повинна була передавати білоруському уряду інформацію про стан промисловості та торгівлі України, й тим самим подавати свої міркування щодо шляхів зміцнення торгово-економічних відносин. До практичних завдань слід віднести: приймання замовлень на товари масового вжитку та їх передачу білоруським фірмам чи приватним особам. Також її завданням було здійснювати розподіл основних груп товарів, які поступали з України. Щоб зацікавити українську сторону в білоруському імпорті, в містах України планувалось проводити виставки білоруських товарів. Разом із тим, Народний Секретаріат на Торговельну палату в Києві покладав обов'язки представника білоруських торгівельних інтересів в Україні. Обов'язком був захист інтересів білоруських фірм і окремих осіб перед українським урядом та присутність в арбітражних судах [25, арк. 197].

Урядовий указ від 24 квітня 1918 р. місцем розташування Торгової Палати визначив м. Київ, тому в джерелах ще зустрічається назва Київська Торгова Палата. Для загального керівництва торгівлею БНР 25 квітня 1918 р. Народним Секретаріатом було створено Центральну Білоруську Торгову Палату на чолі з П. Кречкевським [56, арк. 55–56].

Утримання Білоруської Торгової Палати здійснювалось коштом Народного Секретаріату, а також відсотковим відрахуванням із договорів

встановлених самою Палатою. При цьому кошторис організації затверджувався загальним порядком білоруським урядом [25, арк. 196].. Постановою Народного Секретаріату від 5 серпня 1918 р. вносились зміни щодо шляхів її фінансування. Так, Торгова Палата мала право самостійно шукати та залучати капітал у свою діяльність. Дозволялось налагоджувати відносини з банками на предмет фінансування Палати, заключати різного роду договори купівлі-продажу з українськими фірмами [81, арк. 79].

Цікаво, що в доповідній записці міністру промисловості та торгівлі України від представництва БНР за 06 вересня 1918 р. зазначалось: «Центральна та Київська Білоруська Торгова Палата створена білоруським урядом для правильного (не спекулятивного) товарообміну з сусідніми із БНР державами. У даному випадку через Київську з Українською Державою. Основне бажання для заснування – за можливості покласти кінець спекуляціям навколо білоруських та українських товарів». Білоруська сторона підкреслювала, що приватна ініціатива піднімає ціни надто високо, так, що білоруським споживачам доводилось переплачувати, в деяких випадках на 500-600 % [81, арк. 13].

Зусилля Білоруської центральної торгової палати були спрямовані на налагодження торговельних відносин не тільки з Україною, але й із Німеччиною та Росією. З Німеччини Білорусь збиралася ввозити фарби, сільськогосподарську техніку, технічні та хімічні препарати. З Росії – мануфактуру; з України – сіль, цукор, соду, тютюн, мило, залізо; з Кавказу і Дону – хліб, нафту, гас, кам'яне вугілля. Взамін Білорусь пропонувала ліс, будматеріали, скло, сірники, дьоготь, смолу, скипидар, фанеру і т.д. Для реєстрації ввезених і вивезених із Білорусі товарів були відкриті спеціальні пункти в Лунінці, Мозирі, Річиці, Гомелі, Полоцьку, Орші [28, арк. 57].

Зрозуміло, що налагодження товарообміну могло проходити лише за згодою німецької адміністрації. Відповідно Центральна Білоруська Торгова Палата провела переговори з німецьким командуванням 10-ї окупаційної армії і отримала на це дозвіл. Німецьке командування вітало ідею товарообміну з

Україною, проте визначало його умови. Так, товарообмін з українською стороною мав проходити в умовах еквівалентності, а практичною реалізацією мала займатись Київська Палата. При цьому, обов'язковою умовою визначалась точна реєстрація товарів. Спочатку фіксувати дані щодо товарів, відправлених із Білорусі в Україну, мала німецька сторона, а потім вже білоруська сторона. Вартість експортованих товарів із Білорусі мала відповідати вартості імпортованих з України [81, арк. 14].

14 травня 1918 р. уряд Білоруської Народної Республіки очолив Р. Скірмунт [18, арк. 139–40]. Вже 21 травня він представив програму Народного Секретаріату БНР [24, арк. 153–53 зв.]. Новостворений урядовий кабінет прагнув якнайшвидше відбудувати народне господарство та вийти з важкого економічного становища. Головним стратегічним та економічним партером залишалась Україна.

4 червня 1918 р. Народний Секретаріат постановив продати Україні березових дров на суму 3 млн. 750 тис. карб., об'ємом 15 тис кубів [20, арк. 4]. Водночас Білоруська Торгова Палата повідомляла, що Білоруською Народною Республікою відправлено до Києва 105 ящиків сірників, пропонуючи в подальшому постачання деревини, скляних виробів, сірників, грибів, сушених фруктів та сіна [87, арк. 3]. Натомість білоруська сторона клопоталась перед Міністерством Торгу і Промисловості України про постачання до БНР такої продукції, як мило, сіль, цвяхи та ін. [89, арк. 3]. Зокрема зазначалось: «Найбільш зручним районом постачання Мінської губернії сіллю є Донецький район» [73, арк. 8]. За відомостями Р. Скірмунта до Білорусі борошно поставлялося Таврійською, Київською, Полтавською губерніями.

Міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко так відповів на клопотання білоруської сторони: «Признаю бажаним увійти в товарообмін із Білоруссю, оскільки це допускають наші теперішні економічні відносини» [87, арк. 4]. Відтак, у середині червня 1918 р. почались наради міжвідомчої комісії українського уряду з представниками Народного Секретаріату БНР [95, арк. 4]. Загалом, українська сторона в той час могла

лише частково задовольнити прохання Народного Секретаріату. Насамперед мова йшла про експортування до Білоруської Народної Республіки 2–3 вагонів мила, 2 вагонів тютюну, 2 вагонів цвяхів, 10 вагонів солі, вагона заліза, 500 шт. лопат та вил, 100 штук сокир, 3 пудів соди простої та 50 пудів шкіри [87, арк. 3].

Як бачимо, уряду Р. Скірмунта вдалось налагодити міждержавні торгово-економічні зв'язки між Білоруською Народною республікою та Україною. Окрім того, великим проривом Секретаріату стало отримання дозволу на таку співпрацю з боку окупаційних властей. Хоча товарообмін контролювався німецькою адміністрацією, проте надмірних перешкод білоруському уряду це не завдавало.

Характеризуючи загальний стан господарства та економіки Білорусі в 1918 р., О. Прушинський писав: «селянство має примітивні горизонти, найбільш його цікавить шматок хліба, який достається важкою працею. Тому треба земельними та політичними реформами підняти його добробут, тоді воно буде носієм білоруської національної ідеї» [342, с. 81]. Водночас 26 травня 1918 р. газета «Вольная Беларусь» писала: «треба розуміти, що в цей час селянин-білорус ніяким словам і обіцянкам не повірить. Треба швидше братись до роботи, яка матиме користь для селянства. Робота ця одне – земельна реформа» [191, с. 3].

Р. Скірмунт розумів складність соціально-економічного та політичного становища Білорусі та визнавав необхідність змін у сфері відносин власності і проведенні аграрної реформи. Наділення селян землею повинно було проводитись за рахунок зменшення великих землегосподарств. На відміну від білоруських есерів Р. Скірмунт пропонував, щоб переділ землі відбувся не шляхом соціалізації та революції, а згідно букви закону та виключно мирним шляхом. Приватна власність – як для селян, так і для поміщиків – мала бути збережена [366, с. 273].

На 12-му засіданні Ради Республіки 9 липня 1918 р. Р. Скірмунт представив склад нового уряду і «Декларацію намірів нового кабінету

Народного Секретаріату». Документ передбачав виділення селянам наділів із земельно-парцеляційного фонду, котрий під патронатом уряду повинен був набути землю, а згодом на визначених умовах передавати її селянам. Уряд планував розробити закон, що стосувався б земельного права і аграрної реформи – документ, в якому відображалось положення про добровільний викуп землі та про можливість примусового позбавлення великих землевласників. Кабінет Р. Скірмунта прагнув контролювати оборот землі і не допустити спекуляцій навколо неї [30, арк. 77–77 зв.].

Хоча програма Р. Скірмунта в сфері соціально-економічного розвитку Білорусі виглядала раціональною, проте реалізувати її не вдалось. В умовах політичної кризи 22 липня 1918 р. Рада БНР затвердила І. Середу новим керівником уряду [128, с. 220].

Кабінет І. Середи робив спроби якнайшвидше вирішити господарські питання, у реалізації яких, як і раніше, велика надія покладалась на Україну. Так, Народний Секретаріат довірив П. Тремповичу зробити тимчасову позику в Україні у розмірі 5 млн. карб. [20, арк. 122].

Згідно відомості представника Білоруської Торгової Палати з 1 серпня 1918 р. з Білорусі до міст України транзитом пройшло 1 422 138 пудів обробленого лісу та дров, 1 920 ящиків сірників, 1 740 пудів скипидару, 5 047 пудів деревного вугілля та 6 050 пудів дьогтю [81 арк. 50; 80, арк. 15]. У період з 25 червня по 25 серпня 1918 р. загальна сума вивезеного в Україну лісу становила 4 962 204, 3 марок [81, арк. 16].

27 серпня 1918 р. Білоруська Торгова палата звернулась до Міністерства Торгівлі та Промисловості України з проханням відправити до БНР такі товари: цукру – 300 тис. пудів, махорки – 10 тис. пудів, солі – 250 тис., соди кальцинованої та каустичної – 100 та 10 тис. пудів відповідно [81, арк. 9]. У відповідь Департамент Зовнішнього Торгу України відповів, що може розглянути прохання тоді, коли білоруська сторона запропонує список товарів, їх точну кількість, вартість, які хоче дати взамін [81, арк. 10]. 6 вересня Торгова Палата БНР надала відомість товарів, які могли бути відправлені в Україну.

У вересні-листопаді 1918 р. політичне становище в Білорусі загострилось, що не могло не позначитись на економічному житті. Держава переживала скрутну фінансову й економічну кризу. Представники БНР, звертаючись до українського керівництва, підкреслювали, що Білорусь володіє великим природним багатством (головним чином лісом), в якому Україна серйозно зацікавлена [82, арк. 140]. Разом із тим, йшла мова про продаж риби: «зважаючи достатку риби в річках і озерах Полісся, які з надлишком задовольняють місцеві потреби, пропонується налагодити їх збут» [72, арк. 288].

3 жовтня 1918 р. в Києві відбулася нарада комісії з розгляду конкретних пропозицій товарообміну між Україною та іноземними державами, де пріоритетними залишалися стосунки з Білоруссю. Деякі урядові кола Української Держави, загалом позитивно оцінюючи роль торгівельних зносин з Білорусією, застерігали, що «Київська Білоруська Торгова Палата в її сучасному складі, яка взагалі складається з осіб доволі невідомих в Білоруському національно-громадянському русі, не дає певності, що її діяльність з боку політичного може відповідати інтересам України, навпаки, в МЗС маються відомості про шкідливі наслідки діяльності Київської Білоруської Торгової Палати сучасного складу і тому до реорганізації її зав'язання торговельних зносин із нею з боку політичного не бажано і не корисно» [87, арк. 22].

Незважаючи на це, Палата по товарообміну 28 жовтня 1918 р. повідомила, що до України з Білорусії має надійти: дров до 20 000 к.с., дощок І та ІІ гатунку до 100 000 одиниць, шахтного кріплення до 45 000 к.с., шпал 2 000 000 штук, дерев'яних колод у необмеженій кількості, дьогтю до 10 000 пудів, скипидару до 15 000 пудів, грибів, смоли, вугілля, сірників, скла та інших предметів першої необхідності [87, арк. 31].

20 листопада 1918 р. Народний Секретаріат відправив до Києва особливу торгово-економічну місію в складі проф. М. Довнар-Запольського, І. Красковського та О. Цвікевича. Вони мали підняти питання щодо утворення

запасного фонду продуктів першої необхідності для Білорусі на загальну суму 150 млн. карб. [81, арк. 96]. Головна мета візиту – підписання з українським урядом торгівельного договору. На підписанні угоди наполягало і Міністерство закордонних справ України, вказуючи не лише на економічну, а й політичну вигоду від цього кроку. Рада Міністрів України 7 грудня 1918 р. постановила вести переговори про укладення договору і тим самим пішла на зустріч бажанням уряду БНР.

Перебуваючи в Києві, Білоруська місія повідомляла Міністерство торгу України про заснування в Києві Білоруського Торгово-Економічного Бюро, якому надавалось монопольне право представника білоруських торгових інтересів [81, арк. 96 зв.]. Товари особливо потрібні для Білорусі, а саме: цукор, борошно, крупа, сода, сіль, сало, залізо, мило відпускались через Білоруське Торгове Бюро по твердих цінах і в потрібній кількості для білоруського населення згідно норм, встановлених для населення України. Натомість, на таких же умовах і в межах відповідної суми, уряд Білорусі зобов'язувався поставляти ліс, продукти переробки лісу, скло, сірники, льон, яблука та гриби.

12 грудня 1918 р. міністр торгу України згодився на утворення спільної комісії. Вже 22 грудня відбулось перше засідання змішаної українсько-білоруської комісії, на якій представники Білорусі повідомили, що постановою від 19 грудня Білоруська Торгова Палата припинила свою діяльність. Всі справи, які їй належали, передавались у компетенцію Бюро. Всі дозволи, які були видані Торговій Палаті, теж переходили до новоствореного Бюро. Як бачимо, Білоруською стороною фактично була проведена реорганізація торгової урядової організації.

Під час роботи спільної комісії України та Білорусі велися дебати щодо ролі Торгово-Економічного Бюро в товарообміні [81, арк. 58]. Директор Департаменту Зовнішнього Торгу України Ф. Королів висловився за те, щоб Бюро не мало монопольного характеру. Білоруські представники таке зауваження прийняли, але наголосили, що змішана комісія повинна мати певне право догляду за всім товарообміном [81, арк. 98]. Тобто товарообмін мав

відповідати потребам обох держав та здійснюватись на принципах еквівалентності товарів.

Для розробки договору про товарообмін була складена Мала комісія з двох представників: білоруську сторону представляв М. Довнар-Запольський, українську – К. Красюк [81, арк. 9 зв.]. Торгівельний договір між БНР та Україною був розроблений, проте із підписанням було вирішено зачекати.

У пояснюючій частині угоди зазначалось: «близькі економічні відносини, які здавна існували між Україною та Білоруссю, потребують, щоб ці відносини і в подальшому зберегли теперішній характер та за можливості широко розвивались» [87 арк. 41]. Розділ III договору стосувався торговельних питань. Так, ст. 8 проголошувала, що громадяни держав, які уклали договір на території іншої держави, можуть користуватись такими ж правами в сфері торгівлі та промисловості, як і місцеві громадяни, та не будуть обкладатись додатковими податками [87, арк. 41]. В основу торговельного договору було покладено принципи вільного торгу між обома країнами. При цьому, щодо товарів, які підлягали чи могли підлягати державній монополії, а також товарів, взятих на облік, встановлювались особливі умови торгу. Ці товари повинні відпускатись обома сторонами по тих же нормах, що і в себе. Водночас ст. 9 забороняла перевозити товари, що не відповідали гігієнічним нормам або на які ветеринарна поліція наклала заборону переміщення.

Всі монопольні чи взяті на облік урядом України або Білорусі товари могли відпускатись виключно на адресу Білоруського Торгово-Економічного Бюро. Товари, відносно яких встановлений вільний торг, проходили реєстрацію в Статистичному відділі Білоруського Торгово-Економічного Бюро в Києві. Причому способи та пункти такої реєстрації здійснювались у межах України за згоди українсько-білоруської змішаної комісії.

Ціна експортованих товарів, на які поширювалось монопольне право, й товарів, взятих на облік, залишалась такою ж як і для власного населення. Проектом договору встановлення митних зборів не передбачалось. Водночас ст. 11 визначала: «сплачений збір за реєстрацію ввезених / вивезених товарів –

митом не вважався». Білорусько-український договір визначав вільне переміщення товарів на території іншої країни [87, арк. 42].

28 листопада 1918 р. було прийнято програму Ради Народних Міністрів, розроблену А. Луцкевичем. У сфері внутрішньої політики програма передбачала організацію допомоги військовополоненим та повернення біженців, відбудову економічного життя. В земельній сфері передбачалось: визнання лісових масивів і надр землі національним надбанням, а продаж лісу заборонявся. Проведення земельного перепису та встановлення земельного максимуму розміру земельної власності та селянських господарств. Пункт 3 програми передбачав створення національного земельного фонду для наділення малоземельних та безземельних селян. Встановлення земельної політики на основі раціоналізації дрібних земельних господарств. Оборона національного земельного багатства і ладу на землі [128, с. 301].

Вирішення проблеми біженців, що виявили бажання повернутись в рідні місця, не залишилося поза увагою уряду Білоруської Народної Республіки. Зауважимо, що біженство, як явище виникло на території Білорусі у 1915 р. в умовах наступу німецьких військ. Згідно офіційних даних, станом 1(14) лютого 1917 р. в Росії налічувалося 3,2 млн. біженців. З них – 750 680 білорусів з Гродненської губернії, 51 954 – з Вітебської, 164 351 – з Віленської, 161 453 – з Мінської, 1 654 – з Могильовської губернії. Групи біженців знаходились у Казанській, Калуській, Курській, Самарській, Саратовській, Тамбовській губерніях. У Петербурзі їх було 100 704, а в Москві – 128 261. Дані Народного комісаріату внутрішніх справ Радянської Росії від 11 травня 1918 р. свідчать про 2 292 395 біженців із білоруських земель, серед них 2 059 395 осіб вказали білоруську чи російську національність [418, с. 339].

Планомірна організація повернення біженців-білорусів у рідні місця, попередження спалахів епідемій і відновлення зруйнованих війною господарств – всі ці проблеми довелось вирішувати білоруському уряду. Перші кроки в цьому напрямку були зроблені вже в квітні 1918 року. Так, 12 квітня 1918 Народний Секретаріат надіслав лист Віленському Товариству допомоги

постраждалим від війни з пропозицією звернутися до німецької окупаційної влади щодо вирішення питання про повернення біженців-білорусів додому.

В травні 1918 р. при Народному Секретаріаті була створена спеціальна структура – Комісія у справах біженців. До її складу увійшли ксьондз В. Годлевський, С. Лянковський, П. Бадунова, П. Бартош, А. Пристор [28, арк. 37]. На комісію покладалось завдання сприяти поверненню громадсько-культурних діячів, які б сприяли у справі білоруського державотворення. Німецька влада в цьому питанні пішла на зустріч. Народний Секретаріат отримав дозвіл викликати в Мінськ М. Довнар-Запольського та Я. Карського [18, арк. 175].

З метою врегулювання питання біженців, до місць концентрації білорусів-утікачів урядова комісія відправляла своїх уповноважених. Так, 5 липня 1918 р. секретар юстиції та фінансів Я. Білевич був відправлений у Петроград, Москву, Вітебськ і Смоленськ [128, с. 170]. 8 червня 1918 р. у Вільно відправився член Ради БНР Е. Будько [128, с. 172].

На початку липня 1918 р. з метою в'яснення ситуації на батьківщині в Народний Секретаріат навідуються представники білорусів-біженців. Так, В. Островський – делегат біженців Гродненщини, які опинилися в Катеринославі, приїхав зі спеціальним дорученням – дослідити розміри руйнування війною Гродненської губернії. Це було викликано тим, що близько 200 тис. біженців-білорусів за підтримки українського уряду збиралися повернутися в рідні місця. Велика кількість білорусів-біженців Мінської губернії знаходилася в Гомелі. Тому в нових умовах уповноважений білоруського уряду з реєвакації біженців П. Коронкевич виїхав із Гомеля в Мінськ для обговорення питання їхнього повернення [18, арк. 195].

У липні 1918 р. комісію у справах повернення біженців очолив І. Середа. 11 липня 1918 р. І. Середа отримав від секретаря біженської комісії при Раді БНР повідомлення наступного змісту: «Після того, як Головнокомандуючий дозволив заснувати Білоруську комісію при німецькому комісарі у справах біженців в Орші для якнайшвидшого повернення біженців на батьківщину,

прошу в найкоротший час скласти список осіб, з яких складатиметься ця комісія» [25, арк. 57]. Як бачимо, німецька окупаційна адміністрація в цьому плані пішла на зустріч Народному Секретаріату і тим самим дещо розширила сферу їхньої діяльності.

Дії комісії стосувались виключно біженців білоруського походження, які опинились на території Росії. Списки претендентів на повернення передбачалось передавати на розгляд комісару, який мав визначити час переходу демаркаційної лінії. При цьому необхідною умовою повернення на батьківщину була наявність щеплення від віспи. В іншому випадку, особи без проведеної процедури мали пройти карантин у відповідному таборі [25, арк. 57].

13 липня 1918 р. було створено комісію при німецькій адміністрації, а до її складу увійшли: Н. Танан, С. Бардович, Г. Сурб [25, арк. 59]. 20 липня 1918 р. комісію уповноважили: 1) розглядати побутові умови біженців і вживати заходів по їх регулюванню; 2) входити в контакт із біженськими організаціями Росії з усіх питань реєвакуації білорусів; 3) постачати біженцям, які не мають паспортів, посвідчення з правом проживання в Білорусі після їх повернення; 4) виявляти місця карантинних таборів та досліджувати умови проживання їх в них [25, арк. 60]. Таким чином, справа з повернення біженців почала поступово вирішуватися у взаємозв'язку з німецькою владою.

Позиція німецьких властей пояснювалася в цьому питанні двома основними обставинами: загрозою епідемії в середовищі біженців і загрозою розповсюдження більшовицької пропаганди [411]. У серпні 1918 р. біженська комісія Ради БНР прийняла постанову: звернутись до німецької влади з проханням надати дозвіл відправити своїх представників в наступні біженські пункти: Барановичі, Молодечно, Гомель, Могильов. Прагнення комісії дали свої результати. У вересні німецька адміністрація пропонувала біженській комісії обговорити низку питань щодо реєвакуації біженців. Як наслідок, комісія отримала дозвіл відкрити евакуаційне бюро в Мінську.

Намаганнями Народного Секретаріату була досягнута домовленість із німецькою окупаційною владою про те, що перша партія біженців кількістю близько 50 тисяч [32, арк. 79] буде відпущена в західну частину Білорусі через Барановичі, Молодечно і Вільно. У жовтні 1918 р. через Барановичі повернулося у свої рідні місця більше 4 тисяч білорусів-втікачів [151, с. 2].

Доволі велика кількість білорусів під час війни опинилася в Україні. Білоруська комісія у справах біженців при НС БНР налічувала їх близько 50 тис. [32, арк. 79]. У Києві було засновано реєстраційне бюро і відділ допомоги біженцям-білорусам [87, арк. 1]. Доволі активно працював білоруський комітет у справах біженців в Одесі, на рахунку якого було 240 тис. рублів [36, арк. 7]. 2 липня 1918 р. в Україні був прийнятий закон про громадянство. У зв'язку із цим у липні велика кількість білорусів в Одесі подала до білоруського консульства заяви про те, що вони вважають себе громадянами БНР [179, с. 3]. 17 липня 1918 р. Ф.Мозолевичем було засновано Білоруське біженське реєстраційне бюро в Полтаві [128, с. 202]. На засіданні 26 жовтня 1918 р. Рада БНР призначила П. Мінькова уповноваженим у справах біженців в Катеринослав [20, арк. 91], який одночасно виконував обов'язки консула [32, арк. 93]. Для відправлення на батьківщину білорусів-біженців Народний Секретаріат призначив своїм уповноваженим на Кавказі О. Вальковича [20, арк. 30].

Повертаючись на батьківщину, біженці-білоруси опинялись не в менш важких умовах, ніж були у спеціальних біженських таборах чи на чужині. Становище населення в Білорусі було непростим: по селах були розклеєні оголошення, які забороняли жителям без дозволу німецьких властей косити, збирати овочі і картоплю. Окрім реквізиції, населення Білорусі залучалось до різного роду робіт, приміром ремонту доріг, мостів чи залізниць [136, с. 170–171].

Про становище сіл в 1918 р. можна дізнатись зі спогадів уродженки Гродненської губернії Віри Слауто. У своєму щоденнику вона пише: «В 1918 р. ми приїхали на батьківщину в село Белавіч (Косівська волость, Слонімський

повіт, Гродненська губернія). На батьківщині ми нічого не застали, тільки один будинок, а все інше було спалене. Мій батько мав січкарню і молотарку – все згоріло, тільки єдиний будинок стоїть, як у пустелі. Кругом і сусідні будинки всі спалені, а наш через те не згорів, що був черепицею критий, але вікна були вибиті і завішені ганчірками, і в ньому жили люди, які залишалися, що не виїжджали в Росію, а їхній будинок був згорілий» [144].

Цілком логічно, що в такому стані опинились села не лише Гродненської губернії, а й інші білоруські населені пункти Обер-Осту та території нової німецької окупації 1918 р. Відповідно частині біженців-білорусів не було куди повертатись, а ті, що повернулись, змушені були відбудовувати свої будинки. Так, 14 липня 1918 р. жителі села Крамянець Хаценчицької волості Вілейського повіту Віленської губернії звернулись до Народного Секретаріату з проханням допомоги отримати ліс для відбудови згорілих будинків [128, с. 213].

На адресу Народного Секретаріату поступали скарги від населення Білорусі на пограбування з боку німецьких солдат. Так, від жителя с. Нові-Новосілки А. Малюкевича поступив лист, в якому зазначалось, що німецькі солдати примусово здійснили обмін коней: взамін на хорошого дали геть нікудишнього коня. Після скарги в місцеву комендатуру йому видали 300 руб. і взагалі коня відібрали, а весною реквізували корову [38, арк. 25]. Подібного роду листи були не поодинокі. Приміром у листі від представника с. Лужкавки О. Жауронка заявлялось прохання про те, щоб Народний Секретаріат подав клопотання про зменшення розмірів податків, у першу чергу на хліб, позаяк встановлені німецькою окупаційною адміністрацією норми – непосильні для селян [38, арк. 17]. У відповідь 9 листопада 1918 р. уряд БНР вказав, що прийме усі необхідні та можливі заходи перед вищими німецькими властями для найшвидшого покращення становища населення [38, арк. 13]. Як бачимо, в сфері оподаткування НС БНР не мав реальної влади. Всі види податків встановлювала німецька військова адміністрація і зачасти уряд БНР не міг впливати на їх рішення.

До повноважень Народного Секретаріату входила видача паспортів, які засвідчували належність до громадянства Білорусі. Згідно інструкції НС реєстрація громадян БНР проводилась для того, щоб захистити інтереси білорусів. Варто наголосити, що НС також видавав спеціальні посвідчення для переміщення білорусів і стосувались вони в основному населення Мінської, Могильовської, Віленської та Гродненської губерній. Видавалися вони заради поїздки громадян в Україну чи Росію, а також біженцям, що поверталися в рідні місця. У листопаді уряд БНР почав проводити реєстрацію безробітних. За збереженими даними, було зареєстровано 156 чоловік [128, с. 309–312].

У 1918 р. в Берліні був випущений загальногромадянський паспорт Білоруської Народної Республіки. Паспорт складався з 12 сторінок, на обкладинці було зображено герб Білоруської Народної Республіки – Пагоні. У паспорті відзначалися дата і місце народження, громадянство, особливі прикмети: колір волосся і очей, зріст. Паспорт можна було використовувати для поїздки за кордон, були спеціальні сторінки для того, щоб ставити відмітки про в'їзд і виїзд. Офіційними урядовими особами БНР використовувалися також дипломатичні паспорти [24, арк. 1–4].

Таким чином, умови, в яких довелось працювати Раді Білоруської Народної Республіки та її урядам, були надзвичайно складними. Зруйновані війною господарські механізми, окупаційна політика значно ускладнила соціально-економічну роботу урядів БНР. У проведенні своєї політики на території Білорусі Німеччина керувалася виключно власними економічними міркуваннями і потребами – використати БНР як продовольчий і людський ресурс.

Тим не менш, Народним Секретаріатом були зроблені доволі вагомі, в умовах війни, кроки на шляху вирішення головних соціально-економічних завдань. Важливим у цьому плані стало налагодження товарообміну з Україною, яке дозволило уникнути голоду. Планувалось вирішити аграрне питання в інтересах всього населення Білорусі. Окрім того, уряду вдалось

зробити практичні кроки на шляху вирішення біженського питання. У цьому спостерігалась національна спрямованість політики уряду БНР.

У цілому слід зазначити, що уряд так і не зміг опанувати економічною і фінансовою ситуацією в країні. В силу різних обставин він не зумів налагодити нормально працюючий господарський механізм. Не було налагоджено податкової системи та не знайдено способів постійного наповнення скарбниці. Без постійних фінансових надходжень уряд не мав реальної можливості відновлювати зруйноване народне господарство.

3.2. Створення національних військових формувань

Після лютневої революції в російській армії розпочався процес створення перших білоруських формувань. Так, 8 травня 1917 року в Ризі молодшим унтер-офіцером 24-ї особливої телеграфної роти 12-ї армії Я. Мамоньком було засновано перший білоруський військовий гурток [367, с. 160].

Білоруські військові гуртки створювались на зразок солдатських комітетів. Формальною підставою для їх створення були: наказ № 1, виданий Петроградською Радою робітників та солдатських депутатів; тимчасове розпорядження верховного головнокомандуючого про організацію влади в діючій армії і флоті від 30 березня 1917 р., наказ № 114 від 31 березня, виданий військовим міністром О. Гучковим, який між іншим рекомендував створювати солдатські комітети у військових частинах [496, с. 20].

15 травня 1917 р. у Мінську за підтримки Білоруського Національного Комітету виникла Білоруська військова організація (БВО). БВО гуртувала військових, які знаходились у Мінську, навколо програми політичних та національно-культурних змін. Перша білоруська організація, яка підготувала власну програму у військовій сфері була створена у 1917 р. Організація білорусів-автономістів, що діяла у Петрограді, домагалася, щоб білоруси проходили військову службу в частинах, розташованих на території Білорусі.

Командири таких частин також мали бути білорусами [326, с. 41]. Проте, найбільша і найвпливовіша серед білоруських військових партія Білоруська Соціалістична Громада (БСГ) на своєму з'їзді у Петрограді в червні 1917 р. виступила проти створення військових національних формувань. Водночас, БСГ виступала і проти вербування білорусів у польські та литовські частини [207, с. 411].

Рішенням липневого з'їзду білоруських партій та організацій (на якому були присутні 10 військових) було відкладено організацію білоруських формувань до більш сприятливої ситуації. Окрім того, Центральна рада білоруських організацій і партій (ЦРБОіП) заявила військовим білорусам, що про створення особливих полків не може іти мова, допоки вона про це не заявить [326, с. 41]. Керівництво ЦРБОіП вважало, що створення білоруських військових організацій призведе до загострення відносини із Тимчасовим урядом, від якого чекали реалізації своїх «справедливих домагань» у культурно-освітній та соціальній сфері. Між іншим, з'їзд створив організаційне бюро білорусів-військових і призначив А. Кохановича представником ЦРБОіП при Ставці Верховного головнокомандуючого Росії [408, с. 58].

Таким чином, серед білоруської політичної верхівки до середини 1917 р. єдиного підходу і бачення щодо створення військових організацій не було. Білоруський Національний Комітет, Білоруська Соціалістична Громада, Центральна рада білоруських організацій і партій не змогли знайти спільної позиції. Відтак було згаяно час, адже літом 1917 р. уряд О. Керенського видав заборону скликати на фронті чи в тилу військові з'їзди і створювати нові організації [367, с. 140]. Проте, у серпні-вересні 1917 р. білоруські військові організації виникали практично на всіх фронтах.

Вперше про потребу створення білоруського війська було проголошено восени 1917 р.. Таку заяву зробив представник ЦРБОіП Д. Соболевський на ранковому засіданні Всеросійської Демократичної наради в Петрограді [15, арк. 17]. Він стверджував, що принцип націоналізації армії,

тобто створення окремих армій окремих національностей, є шляхом, який гарантуватиме боєздатність армії.

Восени розпочався процес створення білоруської військової організації. Це стало можливим через деморалізацію армії та нездатність центральної влади підтримувати порядок в армії. Водночас змінилось ставлення самих білорусів щодо створення власних збройних сил. Вбачалось, що лише крайова влада за підтримки військових зможе гарантувати порядок.

Виконавчий комітет Центральної Ради Білоруських Організацій постановив скликати на 15 жовтня 1917 р. в Мінську з'їзд представників солдат та офіцерів усіх армій. За дозволом комітет звернувся до верховного головнокомандуючого західним фронтом. Водночас для переговорів було уповноважено члена виконкому А. Смоліча та члена військової організації К. Турчиновича [15, арк. 16]. Передбачалось на з'їзд делегувати по-одному представнику від кожного полку. Відповідь була позитивною: головнокомандуючий дозволив скликати з'їзд делегатів білорусів Західного фронту на 18–21 жовтня [15, арк. 7–8]. Відповідно, 18–24 жовтня 1917 р. у Мінську розпочався з'їзд військових білорусів Західного фронту, війська якого були дислоковані на території Білорусі. У роботі взяли участь представники Балтійського флоту та Румунського фронту [15, арк. 11].

З'їзд військових визнав процес створення білоруського війська «край необхідною і невідкладною справою». При цьому, в резолюції підкреслювалось, що формування білоруських частин має проходити так, аби не послабити боєздатність армії на фронті [15, арк. 14]. Основою створення білоруських військ мали стати ті частини, які були найбільше укомплектовані білорусами. При цьому наголошувалось, що до складу білоруських частин могли входити і великороси, але виключно на добровільних засадах. Командний склад таких частин також мав бути білоруським [15, арк. 7–8].

Разом з тим, з'їзд постановив створити Центральну Білоруську Військову Раду (ЦБВР) як вищий орган, що представляє собою організовані білоруські сили [15, арк. 14]. ЦБВР разом із Ставкою Верховного головнокомандуючого

мала керувати організацією білоруських військ. Першу сесію роботи Ради було передбачено на 22 жовтня 1917 р. При цьому ЦБВР мала обрати Виконавчий комітет у кількості 20 чол. та президію в складі голови, двох заступників та чотирьох секретарів [15, арк. 14]. При ЦБВР передбачалось створення спеціальних комісій: редакційної, агітаційної, фінансової, господарської та бюро з організації білоруського війська. До Центральної Військової Білоруської Ради обирались представники від 3-х армій Західного фронту в кількості 15 чол. від кожної. Від тих частин, що не входили в склад армії – теж 15 чол. [15, арк. 15].

24 жовтня ЦБВР обрала Тимчасовий виконавчий комітет. Його головою став прапорщик С. Рак-Михайловський, заступниками – поручник К. Єзовитов і молодший унтер-офіцер Я. Мамонько. Зазначимо, що на той час ЦБВР була автономною частиною Великої Білоруської Ради (ВБР), яка утворилася у той самий час і складалась із військових та цивільних діячів.

Закінчення з'їзду 25 жовтня військових співпало в часі з більшовицьким переворотом у Петрограді. Наступного дня Мінська Рада робітничих та солдатських депутатів захопила владу в свої руки та почала формувати власні збройні сили. Було сформовано I революційний полк ім. Мінської Ради і Військово-революційний комітет Західного фронту [326, с. 44]. На той час у руках більшовиків знаходилась влада практично у всіх містах Білорусі за винятком Могильова, де була Ставка Верховного головнокомандування та зони німецької окупації. 27 жовтня ВБР, БЦВР та БСГ видали «Грамоту до Білоруського Народу», в якій засудили більшовицький переворот та закликали населення до «єдності народу з військом» [459, с. 95].

К. Кондратович був наділений повноваженнями управління військовими формуваннями. Відтак, наприкінці жовтня відправився в Могильов для переговорів із генералом Духоніним щодо організації білоруських військових формувань. Через декілька днів після відвідин Ставки, до БЦВР надійшла телеграма, в якій генерал Духонін дозволяв створювати білоруські військові формування шляхом поповнення білорусами деяких частин російської армії.

К. Кондратович розробив відповідний план та отримав дозвіл на створення білоруського полку в Мінську, а згодом – білоруського корпусу на Західному фронті [408, с. 60–61].

9 листопада 1917 р. генерала М. Духоніна усунули з посади головнокомандуючого, а на його місце більшовики поставили прапорщика М. Криленка. Генерал М. Духонін не підпорядкувався цьому розпорядженню та залишився у Ставці. Фактично розпочався період двовладдя в російській армії [326, с. 45].

У цей час проходили з'їзди білорусів-військових фронтів, армій, військових округів, які поповнювали склад БЦВР. Приміром це зробили делегати з'їзду білорусів-військових Північного фронту, який відбувся 15–20 листопада 1917 р. у Вітебську [15, арк. 16]. Окрім того, 11–14 листопада 1917 р. проходила конференція воїнів-білорусів Петроградського гарнізону і округу м. Петрограда [15, арк. 20]. 20 та 30 листопада відбулись з'їзди воїнів-білорусів Сибірського армійського корпусу [15, арк. 24–25]. Зокрема, 20 листопада пролунав заклик до ВБР «проводити енергійніше формування білоруських військ».

У період з'їзду воїнів-білорусів Північного фронту в Вітебську перебував М. Криленко. Таку нагоду не могли пропустити білоруси, тому відправили делегацію з вимогою виконати наказ М. Духоніна щодо організації білоруських військових формувань. Відтак, 24 листопада 1917 р. Ставкою Верховного головнокомандування було дозволено формування Білоруського піхотного полку у складі трьох батальйонів [185, с. 2]. Тим часом, 20 листопада у Мінську відбувся II з'їзд військ Західного фронту, на якому домінували більшовики. Наприкінці листопада був утворений Виконавчий комітет Західної області і фронту (Облвикомзах).

За свідченням О. Латишонека, ВБР та ЦБВР негласно визнали більшовицьку центральну владу, але не могли миритись із узурпацією місцевої влади з боку Облвикомзаха [326, с. 47]. У зв'язку із цим, вони виступили з відозвою «До всього білоруського народу», якою висловились за перетворення

Білорусі в республіку у складі федеративної Росії та створення національного білоруського війська [459, с. 97–100]. Керівники ВБР та ЦБВР мали надію спочатку переформатувати у білоруські частини тилові загони, які стояли у Білорусі, шляхом їх поповнення білорусами з інших частин. Проте, зробити це не вдалось, бо загони були демобілізовані. Лише Віленська дружина, яка перебувала у Вітебську, пізніше стала зародком білоруського полку [186, с. 3].

Більшовицька влада Західної області і фронту вимагала від М. Криленка припинити процес формування I Білоруського полку у Мінську до початку Всебілоруського з'їзду, на що Ставка погодилась. 5 грудня 1917 р. РНК Західної області і фронту постановив розпустити БЦВР, а її керівників піддати Революційному трибуналу [137, с. 39].

У Смоленську з'їзд військових-білорусів прийняв рішення про створення I Смоленського білоруського полку шляхом поповнення білорусами 377-ї Вітебської дружини [185, с. 2]. В Одесі почався процес формування білоруського батальйону [186, с. 4]. Варто зазначити, що в цей час генерал К. Кондратович, через конфлікт з офіцерами був зміщений зі своєї посади, а керівником військової комісії став поручик К. Езовітов [145, с. 42–43].

Тим часом, М. Криленко віддав наказ про припинення «націоналізації» війська. Загалом почався процес ліквідації I Білоруського полку, який на той час налічував 372 жовнірів, у яких не було ні казарм, ні зброї, ні господарської частини, ні грошей. Відповідний наказ викликав різкий протест із боку Білоруської військової ради 12-ї армії Північного фронту, яка 9 грудня 1917 р. надіслала М. Криленку телеграму з вимогою відновити «білорусизацію» [15, арк. 32].

11 грудня відбулось засідання військової секції Всебілоруського з'їзду і прийнято резолюцію про організацію національного війська. В протоколі зазначалось: «Пришвидшити формування білоруських військ» [16, арк. 3]. Такі ж заклики лунали на з'їздах білорусів військових, що проходили паралельно роботі Всебілоруського конгресу в Несвіжі, Одесі, Києві та Смоленську [185, с. 2]. Цього ж дня був затверджений перший білоруський

військовий знак. Це була смужка національного біло-червоно-білого кольору, яка нашивалася на російський мундир на другу петлицю зверху. Увечері 17 грудня Всебілоруський з'їзд прийняв постанову про невідкладну організацію білоруських територіальних військ на демократичній основі. Прийняти резолюцію в цілому з'їзд не встиг, адже був розігнаний [16, арк. 12]. Як наслідок, воїни-білоруси 124-ї піхотної дивізії Румунського фронту на ім'я М. Криленка висловили протест проти «насилля над Всебілоруським з'їздом і заборони формування білоруських національних військ» [25, арк. 1].

Через тиждень БЦВР делегувала до Могильова К. Єзовитова та І. Середу. Дещо раніше туди прибув М. Криленко, якому РНК рекомендував розпочати перемовини з БЦВР [326, с. 53]. Представники БЦВР домовились з М. Криленко, що білоруси розпочнуть формування білоруських частин у складі Червоної Армії, яка на той час лише створювалася.

Центральна Білоруська Військова Рада, ознайомившись із розпорядженням про організацію Червоної армії, вирішила розпочати процес формування загонів білоруської національної гвардії. Загони цієї гвардії мали бути сформовані в Мінську, Бобруйську, Могильові та Борисові. При цьому було прийнято рішення не включати в неї вже існуючі білоруські частини у Вітебську, Смоленську та Одесі [145, с. 82]. Голова ЦБВР звернувся до російського Народного Секретаріату військових справ із проханням затвердити проект формування Білоруської народно-соціалістичної національної гвардії, однак отримав відмову [326, с. 54].

Таким чином, ідею створення білоруської національної гвардії в більшовицьких військах втілити у життя не вдалось. Перший Мінський білоруський полк припинив своє існування.

Процес організації білоруських частин почався поза межами впливу командування Західного фронту, оскільки останній не прагнув такого формування. К. Єзовитов почав створювати білоруський полк на околицях Пскова. Це формування згодом було переведено в Білорусь і стало називатись білоруським кінним полком [177, с. 5]. На територіях, де не поширювалася

влада Західної області та фронту, продовжували створюватись білоруські військові формування. В січні 1918 р. командир Віленської дружини, яка перебувала у Вітебську, оголосив мобілізацію білорусів у свою частину. Добре озброєну дружину перейменували в Білоруський полк [125, с. 138]. 9 січня 1918 р. була створена Білоруська військова комісія у справах організації білоруських військових частин на Румунському фронті. Були видані накази про білорусизацію Таврогінського прикордонного кінного полку, який був перейменований в 1-й Гусарський білоруський національний полк; четвертого армійського корпусу і 43-ї піхотної дивізії. У четвертий корпус повинні були переводитися офіцери і солдати білоруського походження з 4-ї та 6-ї армій, а в 43-ю піхотну дивізію – з 8-ї та 9-ї армій [475, с. 155]. 23 січня такий же наказ було видано щодо 357-ї Вітебської та 401-ї Мінської дружин.

В умовах загострення відносин між більшовиками і польськими військовими частинами К. Єзовитов розіслав телеграми всім білоруським організаціям та частинам у Смоленську, Києві з вимогою вислати в Бобруйськ білоруських жовнірів [326, с. 55]. Справа в тому, що в Бобруйську знаходились військові склади, які білоруси прагнули використати для формування білоруського війська. Проте, 20 січня 1918 р. Бобруйськ зайняли поляки. А 30 січня РНК Західної області та фронту постановив розпустити БЦВР, а її членів заарештувати, звинувативши у підтримці польських легіонерів. Обвинувачення було сформульовано на підставі перехоплених телеграм К. Єзовитова, які наказували відправляти білоруських жовнірів у Бобруйськ [408, с. 63]. Постанову було виконано в ніч з 31 січня на 1 лютого 1918 р. Більшовиками, зокрема, було заарештовано К. Єзовитова, В. Захарка, Я. Мамонька.

Причину розпуску більшовиками БЦВР та арешт його лідерів слід шукати не в зв'язках білорусів із Головним командуванням Війська польського, а насамперед в їх політиці. Більшовикам вистачало клопоту з польськими та українськими військовими частинами, тому вони не могли дозволити створення білоруського національного війська. Це в свою чергу спровокувало білорусько-більшовицький конфлікт, в якому перемогли останні. Проте, перемога

більшовиків над білоруським рухом була тимчасовою, а їхня влада – непевною, адже 18 лютого 1918 р. німецькі війська відновили наступ.

В умовах німецького наступу та евакуації більшовиків із Мінська 19 лютого 1918 р. білоруси вирішили взяти на себе охорону порядку в місті і передати владу в руки Ради І Всебілоруського з'їзду. З-під варти вийшли раніше заарештовані члени БЦВР. 20 лютого білоруські загони були об'єднані в І Мінський білоруський полк під командуванням І. Рачкевича. Комендантом міліції було призначено Ф. Ждановича, а комендантом міста став К. Єзовитов. К. Єзовитов, як знак відмінності своїх частин, увів смужку національних кольорів, які нашивались на другу петлицю зверху [187, с.3]. Німці увійшли в Мінськ 21 лютого, а вже 25 лютого роззброїли білоруські загони.

У створеному 21 лютого Народному Секретаріаті було передбачено посаду секретаря військових справ, яку зайняв К. Єзовитов. Після проголошення незалежності Білорусі, Народний Секретаріат розпочав формування білоруських командних кадрів і створив спеціальну комісію з військових справ на чолі з К. Єзовитовим. Керівництво БНР прикладало немало зусиль для того, щоб сформувати свою армію. Вже 22 березня 1918 р. К. Єзовитов видав наказ про включення усіх ненімецьких і непольських військових частин до складу білоруського війська [326, с. 61].

До німецьких планів існування білоруської армії не входило. Німці не просто не дозволили розпочати процес її створення, а й роззброїли ті білоруські загони, що вже існували. Окрім того, вони відмовились дати згоду на переправлення в Білорусь «білорусизованих» частин із Румунського фронту, що знаходились на території Бессарабії. Ще 2 лютого 1918 р. командувач Румунського фронту Д. Щербачов віддав наказ про формування Білоруської дивізії з частин четвертого корпусу, наказавши відправити до неї всіх білоруських офіцерів та солдат із військ цього фронту.

7 квітня 1918 р. прем'єр уряду БНР Й. Воронко звернувся до білоруського комісара Румунського фронту, аби той поклопотався, щоб румунський уряд не передавав забраного озброєння білоруських частин іншим урядам. Народний

Секретаріат Білорусі мав наміри використати їх для формування білоруського війська на території Білорусі. Однак, організація створення війська залишилась у сфері проекту. Розформовані білоруські частини повертались із Румунського фронту роздробленими та без зброї. В Мінську в цей час опинилось декілька тисяч офіцерів колишньої російської армії, які формально мали статус військовополонених.

Керівництво БНР вказані вище прохання направляло на адресу Міністерства Закордонних справ України. Цікавою була відповідь української сторони: «Формувати озброєні частини Білорусі на території України – можливо. МЗС України не проти вільного перевозу білорусів на їх батьківщину, бо немає перепон з боку німецької команди» [91, арк. 4; 92, арк. 12]

Впродовж всього періоду німецької окупації білоруські діячі неодноразово звертались до німецької влади за дозволом нас створення власного війська. Так, в одному із документів «Делегації Народного Секретаріату БНР в справі переговорів» говориться про необхідність просити німецького посла дати можливість створити білоруську армію» [128, с. 113] А в ноті Надзвичайної делегації Ради БНР Представнику Німецького Рейхстагу і Рейхсканцлеру Німеччини виражалось прохання визнати державну незалежність Білорусі і «дати можливість уряду організувати збройну силу для самозахисту» [128, с. 282].

Незважаючи на це, німці, як і раніше, не допускали організації будь-яких військових формувань, у тому числі поліцейських. Варто наголосити, що білоруські офіцери розпочинали створення білоруських загонів, не чекаючи дозволу німецької влади. Однак, німці реагували на це рішучими діями, арештовуючи організаторів цих загонів.

У квітні представники Білорусі у розмові з військовим міністром України Г. Жуковським обговорювали питання про формування білоруських військових частин на території України, у зв'язку з чим, була створена особлива військова

комісія, до якої увійшли представники Білоруської Національної організації в Києві [128, с. 89]

У вересні 1918 р. до Києва прибула білоруська делегація, яка вела перемовини щодо можливості більш тісної співпраці Білорусі з Україною на засадах встановлення спільного митного кордону, спільної закордонної політики та спільної організації війська при збереженні двох територіальних армій [128, с. 269–270]. Водночас білоруська сторона просила надати допомогу у створенні білоруської армії шляхом фінансової підтримки, постачання зброї, військового спорядження та продовольства. Просили направити до Республіки українських військових спеціалістів. Українське керівництво, в особі гетьмана П. Скоропадського, пообіцяло піти назустріч білорусам із вище окреслених проблем, однак, практичних реальних кроків здійснено не було.

Вже 9 листопада білоруський уряд вирішив розпочати формування армії [22, арк. 6]. В урядовому повідомленні від 13 листопада 1918 р. про формування білоруської армії зазначалось: «Для оборони неділимої і незалежної Білорусі почати формування Білоруської армії доручити: генералу К. Кондратовичу, полковнику К. Єзовитову та Тороцько, утворити штаб I Білоруського полку» [31, арк. 1]. На засіданні Ради БНР генерал К. Кондратович виступав із проектом організації двадцятитисячної армії. Також він повідомляв, що віленські банкіри і землевласники готові вкладати на це значні кошти. Єдиною проблемою, на його думку, була згода німців та передача ними озброєння. Втім, А. Луцкевич виступив проти пропозиції К. Кондратовича, бо був впевнений у німецькій відмові. Тим не менш, А. Луцкевич відправився на переговори з німцями. Однак, як від солдатської ради 10-ї армії, так і від генерала Е. Фолькенгайна білоруси знову отримали відмову. Генерал Е. Фолькенгайн тоді заявив: «Коли в полі зору німецьких військ появиться, яка б то не була озброєна сила, ми скеруємо проти них наші кулемети» [175, с. 143–44].

Під кінець німецької окупації Білорусі командування Обер-Осту видало згоду на формування спільної для всіх національностей міліції під

командуванням генерала К. Кондратовича. Оскільки з рішенням не погодились поляки, то вони і білоруси продовжили створювати окремі збройні сили [512, s. 9]. Достеменно не відомо, які саме білоруські військові формування вдалось створити К. Кондратовичу, але радянські джерела стверджують, що вони були [136, с. 338]. Окрім того, архівні документи містять «посвідчення начальника штабу армії БНР П. Вендта відрядженого для доповіді Денікіну про військове положення Білорусі» видане 20 листопада 1918 р. [34, арк. 1]. Білоруська преса 23 листопада 1918 р. повідомляла: «Головнокомандуючий Білоруської Народної Армії генерал-ад'ютант К. Кондратович виїхав із Мінська у справах організації Армії. Заступником його призначений генерал Светловський. Остаточо отримали призначення по частинах і відділах армії генерали Крейчман, Олусуф'єв та ін. За всіма даними в найближчі дні Білоруська Армія зможе дати до 10 000 війська, не рахуючи безконечного притоку добровольців у багатьох містах Білорусі. Особлива увага, при записуванні в ряди Білоруської Армії, звертається на військову підготовку. В першу чергу отримують призначення всі офіцери, а також підпрапорщики, фельдфебелі, старші та молодші унтер-офіцери. Більшості із тих, хто записується, пропонують з'явитись із кінями, при повній амуніції та з власним обмундируванням. На днях очікується відозва від Головнокомандування Білоруською Народною Армією з викладом цілей організації Армії і точніших умов прийому. Поспіхом організовується Мінська Офіцерська школа» [128, с. 304].

На початку грудня 1918 р. залишили Мінськ генерал К. Кондратович та К. Єзовитов із групою офіцерів та добровольців. Як підсумок роботи, в плані організації білоруської армії, в «Меморіалі» уряду БНР голові Паризької конференції зазначалось, що німецький уряд за дев'ять місяців окупації не дав білоруському уряду організувати свій край, арештовуючи їхніх комісарів, які робили спроби організувати білоруські збройні сили [244, с. 71].

Прибувши до Вільно, а згодом до Гродно, білоруські діячі продовжили справу формування білоруських військових підрозділів. Втім, проводити цю

роботу потрібно було не лише з дозволу німецьких військ, але й з огляду на те, що Гродненщина на той час перебувала під юрисдикцією Литви. В цих умовах було передбачено створення білорусько-литовських військових одиниць під литовським командуванням. Проте, німці ще у Вільно попередили генерала К. Кондратовича, що вони не можуть допустити створення білорусько-литовської армії [164, с. 169]. Втім, переведені в Гродно в середині січня 1919 р. частини, які мали стати зародком білоруського війська, не мали ані зброї, ані казарм і налічували лише 21 офіцера та «більш як десять» солдат [499, с. 90–91].

29 січня 1919 р. Й. Воронко оголосив мобілізацію офіцерів на Гродненщині, ще перед офіційним дозволом німецької влади. Таку згоду вони видали 1 лютого, після якої було розпочато набір добровольців із Гродненської губернії до складу I білоруського піхотного полку (БПП) литовської армії. У середині лютого полк налічував 80 офіцерів та 63 жовнірів, а протягом декількох наступних тижнів – близько 800 осіб. Наприкінці лютого полк поділявся на чотири батальйони. У свою чергу, з офіцерського складу розформованого штабу 2-го Білоруського полку було створено спеціальний батальйон гродненської комендатури, який підпорядковувався коменданту міста капітану М. Демидову. Він налічував близько 372 чоловік [326, с. 77].

Одночасно з організацією в Гродно білоруських частин у Ковно був відряджений В. Козлов, який організував там білоруське військове бюро з метою набору добровольців до білоруських частин у Гродно. Наприкінці лютого – початку березня 1919 р. В. Козлов отримав дозвіл на формування в Ковно білоруської добровольчої роти кількістю 200 жовнірів. 12 квітня рота була перейменована в п'яту роту I Білоруського піхотного полку.

Однак, мобілізація до складу білоруських відділів литовської армії обмежувалась польським керівництвом. Плани поляків передбачали включення Віленщини та Гродненщини до складу Польщі. Ще 12 листопада 1918 р. під час організаційного зібрання поляків-військових у Гродно, була створена Самооборона Гродненської землі [512, с. 81–83]. Її метою було підтримання

спокою в Гродненській губернії після відходу звідти німців і до прибуття польської адміністрації, а також вербування жовнірів у польські відділи. Організацією та фінансуванням польських відділів займався Комітет оборони кресів. Під його патронатом 16 листопада почала формуватися Литовсько-Білоруська дивізія, до якої повинні були входити добровольці з Литви та Білорусі. Тут варто підкреслити, що назва мала географічний характер, а не національний, адже більшість добровольців цієї дивізії склали поляки з Литви та Білорусі, які мали надію на об'єднання цих земель із Польщею [488, s. 150–154]. Заняття Литовсько-Білоруською дивізією Гродненщини дещо припинило наплив добровольців у білоруські відділи в Гродно, а білоруські офіцери, що займались вербуванням, були заарештовані поляками [366, с. 36].

Польське командування із середини листопада 1918 р. намагалося перейняти на свій бік жовнірів білоруського полку, пропонуючи їм службу в Литовсько-Білоруській дивізії. Проте подібного роду намагання не дали бажаного для поляків результату. На початку 1919 р. до Гродненщини прибув комісар польського уряду С. Івановський, який поставив за мету ліквідувати білоруське військо і тим самим довести, що компетенція Литви не поширюється на Гродно. Як свідчить О. Латишонак, йому не вдалось це зробити, щоправда один білоруський батальйон перейшов на його сторону. Цей батальйон був включений у Ковенський стрілецький полк Литовсько-Білоруської дивізії [326, с. 78].

З середини лютого 1919 р. стало відомо, що німці передадуть Гродно полякам. Ця новина активізувала білоруських діячів у військовій справі. Тим більше, що прем'єр БНР А. Луцкевич отримав від України позику і міг приймати рішення самостійно, без огляду на Й. Воронка та литовців.

Гроші від українського уряду, перспектива участі в роботі паризької конференції, можливість розриву з литовцями, а також зменшення їх впливу на Гродненщині стали причиною того, що А. Луцкевич вернув собі вплив на білоруських військових. 14 березня 1919 р. А. Луцкевич затвердив на посаді

командира I Білоруського піхотного полку К. Єзовитого, а 16 березня призначив секретним комісаром Гродненщини П. Алексюка [122, арк. 42; 124, арк. 31].

В історичній літературі є різні погляди на те, коли Білоруський полк перейшов у підпорядкування уряду БНР. Так, Д. Міхалюк вважає, що перехід білоруського полку з литовської служби на службу БНР відбувся вже тоді, коли було призначено К. Єзовитого [366, с. 353]. О. Латишонак пише, що це відбулось через місяць, коли I Білоруський полк перейшов із литовського утримання на утримання уряду БНР, що відбулось після приїзду А. Смолича з Берліну [326, с. 81]. На нашу думку, перехід підпорядкування Білоруського піхотного полку з литовської служби на службу БНР відбувався поступово. Частково це відбулось після призначення К. Єзовитого командиром полку. Справа в тому, що литовський уряд у квітні 1919 р. призначив новим комендантом м. Гродно офіцера I Білоруського полку Л. Калугіна, але попередній комендант М. Демидов ще не пішов із посади.

20 березня на засіданні Ради Міністрів БНР А. Луцкевич затвердив зразок обмундирування, поданого К. Єзовитовим. О. Латишонак стверджує, що жовніри білоруських частин литовської армії носили німецькі мундири. Мундири піхоти нічим не відрізнялись від литовських: білі канти на рукавах і пагонах, такого ж кольору трьохкутні нашивки на комірі і збоку кашкетів [326, с. 205].

Відмінні ознаки мали також й інші білоруські формування для підтримки громадського порядку. Приміром, 6 лютого 1919 р К. Кондратович від імені Міністерства внутрішніх справ Литви і Міністерства білоруських справ перейняв обов'язки повітового комісара і розпочав організацію повітової міліції. Начальник Драмович та його заступник Жуковський ввели позначки для міліції – трьохкольорова біло-червоно-біла стрічка на лівому рукаві, кокарда на шапці таких самих кольорів, а під нею «пагоня» [128, с. 319–320].

29 квітня 1919 р. поляки взяли під контроль Гродно та роззброїли білоруський ескадрон. В умовах конфлікту між командувачем Литовсько-

Білоруським фронтом С. Шептицьким та командуванням білоруського полку 1 червня 1919 р. I Білоруський полк було роззброєно і взято під варту [366, с. 367]. З комендатури було знято білоруські та литовські прапори, а також герб «пагоня». 11 червня 1919 р. I Білоруський піхотний полк був розпущений, солдати-католики були відправлені в польські казарми, а решта – демобілізовані.

Таким чином, процес становлення військових національних формувань розпочався одразу після лютневої революції та розвивався у складних умовах. З огляду на відсутність єдиної позиції в білоруських політичних колах цей процес запізнився порівняно з військовими рухами інших національностей. Втім, потреби білорусів зберегти цілісність свого краю, а також прагнення створити власну військову службу вилились у функціонування різних національних військових формувань із власною специфікою та особливостями. Водночас складність ситуації обумовлювалась безрезультативністю спроб Ради БНР добитись підтримки в німецьких колах. Народний Секретаріат не виключав можливості створення власної армії на основі білорусизованих частин російської армії. Втім німці рішуче відмовились дати згоду білорусам на створення білоруського війська. Таким чином, створити білоруську армію 1918 рр. політичним колам не вдалось.

Дещо іншою була ситуація після переїзду владних структур БНР в Гродно. Німеччина в цей час, так само, не була зацікавлена в створенні білоруської армії. В складній політичній, фінансовій ситуації уряд А. Луцкевича змушений був у військовій сфері співпрацювати з Литвою. Спільними стараннями було створено білоруські формування в складі литовської армії. Прем'єр БНР А. Луцкевич вважав погодження з Литовською Тарибою тактичним кроком. Створені за допомогою Литви білоруські військові формування в майбутньому мали стати силою, яка була б здатна захистити БНР. Разом з тим, литовська підтримка білорусів мала кон'юнктурний характер і була інструментом у литовсько-польських відносинах. Дозвіл Литви на створення білоруського полку слід вважати кроком вигідним насамперед для

себе, а не білоруської справи. Уряд БНР також не знайшов підтримки з боку Польщі, а білоруське питання в польській політиці набуло значення у зв'язку з польсько-радянськими відносинами.

3.3. Культурно-освітня діяльність білоруської влади

Білоруський національно-культурний рух у 1918 р. був тісно пов'язаний зі становленням національної державності. Проголошення Білоруської Народної Республіки 9 березня 1918 р. відбулось в умовах німецької окупації, тому вся діяльність, в тому числі і культурно-освітня, могла розвиватись лише в руслі німецької політики. Займаючись проблемою державного будівництва в 1918 р., білоруські політичні кола велику увагу відводили популяризації білоруської культури. Основу організаційної і практичної роботи в цьому напрямку здійснювала Рада Білоруської Народної Республіки та Народний Секретаріат.

Так, у лютому 1918 р. білоруськими політичними діячами було розроблено, а 9 липня урядом Р. Скірмунта затверджено, програму національно-культурного розвитку. Вона передбачала поширення білоруської початкової та середньої школи по всьому краю, реевакуацію всіх навчальних закладів, що опинилися на чужині в ході Першої світової війни. Програма включала підтримку білоруської національної культури через видавництва білоруських підручників, реальне поступове забезпечення державного статусу білоруській мові і введення її у всі урядові установи [20, арк. 77–77 зв.].

Мова – це основа народу, яка дозволяє зберегти його від духовного занепаду. Це розуміли і керівники уряду БНР. Народний Секретаріат сприяв поширенню білоруської мови в громадському та суспільно-політичному житті країни. Проте, відсутність правопису і граматики затримували оформлення білоруської літературної мови. Тому питання уніфікації граматичних та правописних норм було надважливим. За завданням уряду робота над цим

велась А. Луцкевичем, Я. Льосиком, Я. Станкевичем, Б. Тарашкевичем. Так, у газеті «Вільна Білорусь» Я Льосик розмістив відділ «з білоруського словника», брати М., Г. Гарецькі випустили російсько-білоруський словник. 25 травня 1918 р. Рада БНР прийняла закон, який надавав білоруській мові державний статус. Національним меншинам дозволялось користуватись своєю мовою, проте вся переписка та документація урядових установ мала вестись лише білоруською [342]. До прикладу, в першій половині 1918 р. канцелярії маєтків М. Радзівіл перейшли на білоруську мову. Навіть у восьми лісництвах вживалась тільки білоруська мова.

Варто зазначити, що прийняття вказаного закону спричинило двозначність оцінок серед білоруських кіл. Білоруський національний комітет у Могильові в своєму листі до Мінська від 5 червня 1918 р. так реагував на прийняття цього акту: «Вітаючи відродження білоруської народної мови і розквіт білоруської літератури, поезії та мистецтва, Комітет вважає, що введення в державне діловодство білоруської мови як обов'язкової є несвоечасним кроком» [8, арк. 74]. Водночас НС зустрів перешкоди і з боку російських чиновників, яких було багато в органах місцевого самоврядування. О. Прушинський заявляв, що постанова Ради про державність білоруської мови не змінила нічого в тих організаціях, які існували згідно російського права, а якщо змінила, то в гіршу сторону [139, с. 1].

Відродження білоруського шкільництва стало невід'ємною складовою культурно-освітньої політики Ради БНР. Створення мережі навчальних закладів було питанням важливим, але водночас і складним. Варто зауважити, що ще на початку своєї діяльності НС не мав повної інформації про кількість білоруських шкіл у «зоні нової окупації» [340, с. 200]. Водночас, справі організації білоруської національної школи перешкоджали польські шовіністичні кола, проросійські та єврейські політичні партії. Німці хоч і не перешкоджали роботі білоруських установ, але і допомоги не надавали. Більше того, забравши в НС скарбницю, вони позбавили фінансування ряду національних шкільних проектів.

Відкриття Будславської білоруської гімназії стало одним із вдалих білорусько-німецьких освітніх проектів 1918 р. З цією метою було створено організаційний комітет, який займався питанням реорганізації Будславської білоруської початкової школи. Для реалізації проекту Уряд БНР змушений був просити в німецькій адміністрації кошти у сумі 42 тис. руб. [39, арк. 15]. Проте, за наказом командуючого 10-ї німецької армії Е. фон Фалькенгайна з Мінської губернської скарбниці було виділено лише 29 тис. руб. [198, с. 2; 199, с. 2]. На будівництво нового будинку гімназії виділили землю, а архітектор Л. Дубейковський розробив проект двоповерхового корпусу [129, с.3]. 15 січня 1918 р. відбулось офіційне відкриття першої білоруської гімназії, яку відвідувало близько 300 білоруських дітей. В освітній установі крім загальних предметів навчали співам, малюванню, ремеслу та сільськогосподарським наукам [39, арк. 16]. Гімназії було даровано грамоту БНР, в якій зазначалось, що атестати надаватимуть право випускникам займати посади в білоруській державі та надаватимуть перевагу над випускниками не білоруських шкіл [60, арк. 67].

Що стосується столиці, то у березні 1918 р. в Мінську кількість білоруських шкіл сягала восьми [59, арк. 1–2 зв.]. На 1918–1919 навчальний рік у столиці НС передбачав відкрити середню політехнічну школу з трьома відділеннями: механічним, будівничим та технічним. Курс навчання був розрахований на чотири роки. Право навчатися отримували ті, хто закінчив початкову школу [138, с. 5].

Через велику кількість неграмотного дорослого білоруського населення, уряд БНР восени 1918 р. організував першу білоруську громадську школу для дорослих. Керівником школи став Фабіян Абрантович. За своїм складом школа була поліконфесійна, адже навчались як католики, так і православні. В школі білоруською мовою викладались всі загальноосвітні дисципліни та білорусознавчі предмети. Разом із католицькими священниками о. Ф. Абрантовичем та о. О. Пупко тут викладали Я. Льосик, В. Івановський, Б. Тарашкевич, О. Гірконт [340, с. 202]. У школі проводились відкриті дискусії

з історії Білорусі та тогочасного стану білоруського національного відродження, точилися також дискусії навколо політичних та соціально-економічних проблем. Функціонував релігієзнавчий гурток, керівником якого став о. Ф. Абрантович [198, с. 79].

Поступово Мінськ став головним центром білоруської національної освіти у всій Білорусі. Наприкінці 1918 р. під опікою білоруських громадських організацій діяло 9 білоруських початкових шкіл [167, с. 4]. Йшла підготовка відкриття середньої білоруськомовної навчальної установи на базі 3-го Мінського вищого початкового училища. Всього в 1918 р. було відкрито близько 372 початкових білоруських шкіл, з них 20 – у Мінську [358, с. 116] та 153 – на території Гродненщини 153 [4, арк. 121].

Із вищих начальних закладів, які діяли у 1918 р., можна назвати білоруський педагогічний інститут у Мінську, ректором якого був В. Ігнатовський. Інститут реорганізовано з Мінського наставницького інституту, який був повернутий з евакуації. 22 квітня 1918 р. в Мінську відкривається Вища музична школа, яка вже 1 червня за розпорядженням Народного Секретаріату була реорганізована в Білоруську Державну Консерваторію. Викладачами були: проф. І. Смідович, випускники Петроградської консерваторії М. Мавшович, М. Шапіра, випускник Варшавської консерваторії Фельдман, артист і режисер Петроградського театру музичної драми В. Андога. Директором консерваторії став колишній випускник Варшавської консерваторії Г. Журавльов. Опікуном консерваторії було обрано Я. Воронка [28, арк. 74]. В якості нововведення в консерваторії створили відділ із вивчення білоруської пісні, історії білоруської культури та білоруської хорової капели [179, с. 2]. У червні 1918 р. професор консерваторії Н. Усцюжанінов почав збирати білоруські мотиви і музику для білоруської опери. Професор почав працювати над музикою на слова різних білоруських поетів для сольного співу.

Якщо в плані творчої роботи було все гаразд, то в побутовій площині відчувались труднощі. Так, у листі директора Г. Журавльова до почесного опікуна консерваторії Й. Воронка зазначалось: «Мінська консерваторія в

поганих умовах. Квартира, де вона є зараз, не підходить. Немає достатньої кількості класів, класи розташовані незручно, немає концертної зали, навіть освітлення». Г. Журавльов просив Й. Воронка посприяти перед німецькою владою у наданні кращого приміщення. Також наголошувалось, «таке приміщення консерваторія вже мала в гімназії Фальколвича, але звідти в травні німці змусили виселитись» [28, арк. 74].

Професор М. Столяров опрацював статут Білоруського Політехнічного Інституту (БПІ). Відповідно Рада БНР видала закон про заснування БПІ у складі комерційно-економічного, сільськогосподарського, будівничого, механічного, хімічного факультетів [28, арк. 81].

Важливою складовою освітньої політики уряду БНР було питання створення вищого навчального закладу Білорусі. У квітні 1918 р. народний секретар освіти БНР А. Смолич доручив професору М. Довнар-Запольському та академіку Я. Карському скласти проекти організації крайового університету. За основу було взято лише проект М. Довнар-Запольського.

Для початку професор радив створити Організаційне бюро, до складу якого увійшли б як керівники БНР, так і представники громадськості та органів місцевого самоврядування. Вчений наголошував саме на такому складі бюро, адже вважав, що земські, міські виборні та виконавчі структури візьмуть на себе фінансову сторону питання. Відповідно 6 червня 1918 р. при НС було обрано Організаційну комісію по створенню мінського університету [340, с. 218]. Були визначені необхідні секції щодо організації навчально-наукової роботи. До співпраці запрошувалися заможні і впливові люди Білорусі: граф Едвард Войнич, княгиня Магдалена Радзивілл, поміщик Ю. Булгак та ін..

Проект-статут університету передбачав створення державної наукової установи у складі таких факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного, юридичного, економічного, медичного та богословського. З часом могли бути виокремлені агрономічний та комерційний факультети. Управління університетом планувалось надати вченій раді з ректором на чолі

[28, арк. 86]. Начальною та науковою частинами мали завідувати факультети з деканами. Проект передбачав створення особливого комітету студентів, який обирався з їх числа та мав захищати їхні інтереси. Комітет студентів мав перебувати у постійних зв'язках з деканатом, а інколи ректоратом. Факультети повинні мати декана, професорів, доцентів, асистентів, лаборантів. Факультети могли ділитись на відділи. Вченою радою факультету керував декан, а один із професорів був секретарем ради [28, арк. 88]. Проект статуту Білоруського університету встановлював державну форму власності [28, арк. 87]. Місцем розташування майбутнього університету могло бути м. Вільно, але ця територія була сферою інтересів Литви. Полоцьк окреслювався не привабливим для професури, причому маленьким містечком. Тому єдино можливий варіант – Мінськ [28, арк. 86].

Згідно зі складеним річним кошторисом на утримання особового складу університету вимагалось 525 тис. руб., без урахування витрат на закупівлю обладнання, навчальної літератури та оренди приміщення. Щодо мови викладання, то в цьому аспекті було прийняте рішення проводити навчання як білоруською, так і російською, й іншими мовами. Загалом М. Довнар-Запольський висловлювався за створення університету, в якому могли б навчатися представники всіх національностей, що проживають у Білорусі.

В даному питанні погоджуємось з точкою зору В. Ляховського, який вважав створення чисто білоруської вищої школи питанням несвоєчасним [340, с. 274]. На той час не було кваліфікованих викладачів, розробленої білоруської наукової термінології, навчальної літератури та посібників. Підготовча робота зі створення Мінського університету фактично залишилась на папері. Через відсутність фінансів та непевність становища Ради, створити в 1918 р. в Мінську крайовий університет так і не вдалося.

Створення національної освіти унеможлиблювалось через кадрову проблему: відчувалась нестача вчителів. Частина була мобілізована та відправлена на фронт, а інша – евакуйована. В цих умовах перед НС постало

завдання підготовки вчителів для білоруських шкіл. Для початку потрібно було провести оцінку наявних педагогічних кадрів.

З метою реєстрації національно-свідомих діячів культури ще у лютому 1918 р. було створено Організаційне бюро. Народний Секретаріат вважав за необхідне сформувати кадровий ресурс, щоб в подальшому розпочати процес реальної національно-державної праці. Вже 25 лютого 1918 р. бюро розповсюдило регіональним білоруським організаціям відозву «До всіх свідомих і освічених синів Білорусі», в якій звучав заклик до єднання у справі побудови білоруської держави [24, арк. 71]. Як свідчить В. Ляховський, відгукнулось небагато, але і ті не могли нічого реально зробити на користь білоруської справи. Причина – відсутність належної матеріальної і правової підтримки [340, с. 201]. На наш погляд, мала кількість охочих пояснювалась не байдужістю білорусів чи небажанням розвивати власну культуру, а насамперед непевністю політичного становища БНР, зокрема через німецьку окупацію.

У квітні 1918 р. НС відкрив безплатні курси білорусезнавства. На курсах читали лекції з історії, географії та економіки Білорусі, водночас значної уваги приділялось лекціям із білоруської мови та літератури. Викладачами були: В. Ігнатовський, А. Смоліч, Я. Льосик, Т. Гриб, Й. Воронко, інші науковці та діячі національного руху [18, арк. 21]. Створені курси користувались популярністю, а склад слухачів був різноманітним: люди похилого віку, малограмотні підлітки, гімназисти і студенти. Більшість слухачів – білоруси, але присутніми були і євреї, поляки та українці [197, с. 3]. Зазначимо, курси функціонували два місяці (квітень–травень) тому не могли дати вчителю ґрунтовних знань і методичних навиків.

5 вересня 1918 р. в Мінську були відкриті дев'ятимісячні білоруські безплатні вчительські курси. Умови навчання були несприятливими. Приміщення, в яких проводились заняття, не обігрівались [39, арк. 10], потребували ремонту, необхідним було відкриття їдальні [39, арк. 5]. Відсутність вільних приміщень змусила НС надати зал засідань Ради БНР для проведення занять. На курсах було записано 60 вчителів, які працювали у

школах, тому заняття проходили у вечірній час. Лекції читали з таких дисциплін, як історія Білорусі, білоруська мова, історія білоруської літератури та культури, географія Білорусі, педагогіка та дидактика, а також основи ручної праці, співи та спортивні ігри. До складу викладачів входили: М. Кіркевич, С. Орлов, М. Байков, А. Смоліч, Я. Льосік. Директором курсів було призначено С. Рак-Михайловського. Окремі лекції з історії білоруського національного руху читав Й. Воронко. Протягом вересня курси фінансувалися міською управою, однак із політичних мотивів асигнування було припинено. В цих умовах уряд БНР змушений був просити грошової допомоги в німецької військової адміністрації [19, арк. 181]. Зазначимо, німецька адміністрація неохоче надала фінансову субсидію, яка покривала лише 90 % видатків цієї педагогічної установи [340, с. 204].

Разом з тим, ще 1 липня 1918 р. в Бобруйську було відкрито курси для вчителів, до яких, за сприяння прибічника ради БНР Я. Успенського, було включено білорусезнавчі дисципліни. Загалом на 3-місячних курсах на білорусезнавчі дисципліни було відведено 20 навчальних годин та 10 на географію Білорусі [139, с. 4].

Таким чином, Мінськ був не єдиним містом, де була організована підготовка майбутніх вчителів білорусезнавчих дисциплін. Курси користувалися популярністю серед населення, що свідчить про небайдужість громадськості до ідеї популяризації білоруської мови. Відкриття педагогічних курсів без сумніву було важливим кроком на шляху відродження національної культури, проте забезпечити навчання на високому методичному рівні вони не могли, в силу різних обставин.

Наступною проблемою, з якою зіткнулася білоруська влада, було питання матеріального забезпечення освітніх установ. Так, діяльність білоруських шкіл у Мінську відбувалася в складних матеріальних умовах: не вистачало підручників, зошитів, іншого шкільного приладдя, часто діти не були забезпечені харчуванням. Вказані проблеми намагався вирішити Народний

Секретаріат, однак фінансові труднощі перешкождали цьому, відтак, поширеним було явище меценатства.

Відсутність білоруськомовних підручників унеможливлювала повноцінне функціонування білоруських шкіл та ускладнювала навчальний процес. Тому при уряді БНР було створено відділ, який займався вирішенням зазначеної проблеми. Народним секретарем освіти було організовано дві комісії по справі перегляду і підготовки підручників для білоруських шкіл. Одна комісія займалась розробкою підручників для початкової школи, інша – для середньої. Також було створено спеціальне бюро з укладання і перекладу підручників на білоруську мову, яке підготувало до друку в 1918 р. 16 шкільних підручників [341, с. 224].

Було створене видавниче товариство «Заранка», мета якого – видання книг для учнів, студентів та широкого загалу [482, с. 54]. Окрім того, в Мінську працювало з 1917 р. видавництво «Вольнай Беларусі», яке видало в 1918 р. 5 книг. У червні 1918 р. в цьому видавництві вийшла «Дитяча читанка». Ситуація з видавництвом підручників у Мінську була складною: практично всі місцеві друкарні були заборонені німецькою адміністрацією. Тому в школах використовувались довоєнні читанки, інші нелегально привозились із Вільно. Ситуація дещо покращилась восени 1918 р., коли німці скасували обмеження економічних та культурних відносин між Мінськом та Вільно. За допомогою білоруського видавничого товариства та інших віленських видавництв наприкінці 1918 р. на початку 1919 р. були видані «Білоруська граматика для шкіл» Б. Тарашкевича, «Білоруська граматика» Олесі Смолич, «Географія Білорусі» [340, с. 205].

Варто наголосити, що шкільні підручники та навчальні посібники підлягали подвійній цензурі: напередодні та після їх видання. Релігійна шкільна література повинна була проходити «духовну цензуру» у Віленській чи іншій католицькій консисторії. Використання підручників, виданих в російські часи, заборонялося [4, арк. 54]. Проте, у 1918 р. у Вільно, зважаючи на ці обставини, справа видання шкільних підручників була організована доволі непогано. У

цьому плані відмітимо плідну роботу В. Ластовського, який у 1918 р. випустив 19 книг: «Незабудка: Першая пасля лемантара чытанка», «Расліны: падручнык для школьнага ужитку», «Загадкі» та ін. Ці книги були адресовані дітям, надруковані латиницею [482, с. 55].

У Вільно було створено Білоруське наукове товариство. Його засновниками стали В. Ластовський, брати Луцкевичі, Я. Станкевич. Основне завдання товариства полягало у створенні та утриманні музеїв, бібліотек, наукових установ, а також організації виставок, лекцій, курсів та наукових з'їздів. Не оминули увагою і видавничу діяльність, зокрема періодику.

Спочатку наукове товариство зосередило увагу на опрацюванні наукової термінології та її кодифікації, на проблемах перекладу білоруською мовою педагогічної та художньої літератури. Зокрема, 1 травня 1918 р. на засіданні уряду комісія, проаналізувавши «Граматіку білоруської мови» Б. Пачобки, визнала її не прийнятною для викладання у школі. Натомість «Білоруська граматика для шкіл» Б. Тарашкевича отримала визнання і на основі його граматики почали видавати підручники й інші автори. Таким чином, граматика Б. Тарашкевича сприяла уніфікації правопису білоруської мови. Видавнича справа поступово налагоджувалась, свідченням цього стала проведена на початку липня 1918 р. виставка книг.

Видавнича справа не обмежувалась лише друком підручників. Перекладались на білоруську мову і молитвослови. Так, В. Романов переклав та випустив «Перші молитви та пізнання православної віри» у Мінську кирилицею, а у Вільно – латиницею. Також коштом НС видавались книги О. Гаруна «Матчын дар», Я. Колоса «Песни жальбы». В липні–жовтні 1918 р. було випущено збірки драматичних творів, зокрема поему Я. Колоса «Симон-музыка» [20, арк. 294].

У вересні 1918 р. засновники товариства «Батьківщина» Я. Воронко, К. Єзовитов відновили діяльність «Білоруського товариства опіки літератури та історії» [28, арк. 183]. У липні 1918 р. було засновано товариство «Просвіта», яке брало на себе зобов'язання розвивати білоруську культуру. При ньому

планувалось створити книгарню і багатотомну бібліотеку. Як передавала «Хроніка для газет» за 29 липня 1918 р., бібліотека мусила виникнути на базі колекції книг Н. Зубакіна (можливо, малося на увазі бібліотека Н. Зубакіна, яка нараховувала близько десяти тисяч томів) [128, с. 220]. У Гродно в 1919 р. був відкритий білоруський клуб «Беларуская хатка», заснований Т. Вернівковським із Мінська. Виникли дві громадсько-культурні організації: «Лучина» та «Батьківщина».

Важливу роль у популяризації відродження білоруської культури відіграла періодика. З 15 лютого 1916 р. у Вільно виходила під редакцією В. Ластовського газета «Гоман». У 1918 р. було випущено 101 номер, у яких друкувались постанови Ради БНР та НС. З 28 травня 1917 р. почала виходити в Мінську «Вольная Беларусь» як тижневик Білоруського національного комітету, а у 1918 р. як друкований орган БНР. 21 лютого 1918 р. в Мінську вперше вийшла друком газета «Крупіца». На початку березня 1918 р. НС підтримав прохання М. Довнар-Запольського про видання білоруською мовою газети «Мінський вечір» [20, арк. 230]. 8 березня 1918 р. вийшов перший номер газети «Білоруський шлях». Редактором вказаної газети був П. Алексюк, а згодом А. Гарун. Головною метою видання оголошувалось соціально-економічне та культурно-освітнє відродження Білорусі, її державна самостійність та суверенітет. На сторінках газети висвітлювались національний громадсько-політичний рух, містилася інформація про діяльність політичних партій, друкувались театральні рецензії та вірші. Газета містила рубрики «Міжнародне життя», «Вісті з краю», «Мінське життя», критикувала політику більшовиків, боролась проти русифікації та полонізації білоруського народу. Видання сприяло створенню освітніх гуртків, пропаганді білоруської культури, розвивало ідею створення загальнонаціональної білоруської школи.

На засіданні НС 28 травня 1918 р. було прийнято постанову видавати 14 газет для пропаганди і оборони білоруської державності у Мінську, Вільно, Вітебську, Смоленську, Гродно, Гомелі, Полоцьку, Пінську, Москві, Києві [28, арк. 209]. Проте і в цій справі відчувались перешкоди. Для

започаткування видання нових газет білорусам потрібно було отримати дозвіл від німецької комендатури. В. Захарко звернувся до німецької адміністрації за дозволом видавати газету «Варта» з метою будити національну свідомість для створення незалежної Білорусі [28, арк. 50]. Прохання було відхилено: комендант Франкенбер не дозволив і радив користуватись тим, що вже є [30, арк. 200].

В середині лютого 1919 р. на території Гродненщини почали, хоч і не регулярно, виходити періодичні видання на білоруській мові: «Беларускі народ», «Бацькавщина», дещо пізніше «Родни край», «Беларусь», «Голас Гродна», «Зорка».

Розповсюдженням ідей білоруського національно-культурного відродження на білорусів-біженців займалась газета «Беларускае еха». Часопис почав виходити 30 травня 1918 р. в Києві російською мовою, хоча окремі матеріали друкувались і білоруською. Головне завдання газети полягало у згуртуванні білорусів, які жили в Україні, встановлення їх зв'язку із батьківщиною. На сторінках газети також розміщувались твори Я. Купали, М. Богдановича, Я. Коласа та ін.. З відходом німецьких військ восени 1918 р. з території Білорусі, газета припинила свою діяльність.

Для широкої пропаганди національного руху білоруські діячі організовували художні та історико-культурні виставки. Так, «Вольная Беларусь» повідомляла 14 квітня 1918 р. «Цими днями приїжджають в Мінськ білорусезнавці доктор Енке та публіцист Бромар, вони мають за мету зібрати матеріали для майбутньої виставки. Варто зауважити, що ця справа відбувалася за підтримки німців. Виставка тривала протягом травня-серпня 1918 р., хоча першочергово планувалось провести виставку протягом 4–6 тижнів [28, арк. 54]. Метою історико-етнографічної виставки «Мінськ-Вільно» було показати еволюцію білоруської культури [28, арк. 194]. На виставку готували пам'ятки білоруської минувшини, стародавні рукописи, етнографічні матеріали, експонати народного мистецтва, фотознімки та книги. Велику частку виставлених експонатів білоруської минувшини надав археолог І. Луцевич.

На виставці експонувались речі, датовані 1000 роком. Це були прапори, хрести, герби білоруських князів. Цілий ряд пам'яток складала рукописні книги, спочатку на болгарській мові з білоруським тлумаченням, а потім – на білоруській мові з мальованими мініатюрами на кшталт фресок у Троїцькому замку, надруковані на білоруській у 1588 р. [132, арк. 2]. Одну з найбільших експозицій складала старовинні тканини ручної роботи, білоруські селянські пояси, шляхетський одяг, відомі Слуцькі пояси. На виставці були представлені старовинні срібні чарки, келихи, ковані залізом скрині. Серед цікавих історичних пам'яток виділялись: лицарський меч XV ст., штандарт м. Вільно і Троїцького та, врешті, фотографії з білоруськими святинями та замками [340, с. 58].

Для відкриття виставки готувалась портретна галерея. На основі зібрань братів Луцкевичів у Вільно та Мінську була організована виставка живопису. Після ознайомлення з колекціями німецький науковець А. Іпель увів у науку поняття «білоруський живопис» і «білоруська живописна школа», даючи тим самим початок дослідженням білоруського мистецтва [366, с. 248].

У справі поширення і поглиблення національної самосвідомості білорусів важливу роль відіграв театр. 19 травня було відкрито білоруський театр ім. М. Богдановича, на сцені якого виступали не тільки театральні трупи, а й артисти хору. В цей день Перше товариство драми та комедії було реорганізоване в Білоруський Державний Театр БНР. НС щомісяця виділяв субсидію на утримання театру. Так, на засіданні НС від 17 червня 1918 р. було вирішено затвердити кошторис в сумі 4650 руб/міс. [57, арк. 1]. Проте, зі збільшенням податкового збору із вистав, театральна діяльність потрапляла у скрутне становище. В таких умовах Ф. Жданович звертався до НС з проханням посприяти у відміні військового податку з боку міської управи.

Реорганізація Першого товариства білоруської драми і комедії в Білоруський державний театр супроводжувалась розширенням керівного складу. 3 червня 1918 р. рішенням НС в склад дирекції було назначено

Ф. Аляхновича, який практично став провідним артистом та другим режисером мінської труппи [352, с. 6].

Для проведення вистав Білоруський Державний Театр орендував приміщення мінського театру [58, арк. 2]. Першими виставами були: п'єси «Когда-то», Ф. Олехновича та «Антось Лата» Я. Коласа. Перший прем'єрний спектакль «Бутрим Няміра» Ф.Олехновича показали 12 червня 1918 р. Зазначимо, що під маркою Білоруського театру показували старі вистави Товариства: «В зимний вечер», Е. Ожешко, «Одны шляхтич» К. Коганца. Театральні вистави були явищем не рідкісним, проте часто вони не мали великих зборів. Прикладом можуть слугувати організовані в «Білоруській хатці» 6–7 травня 1918 р. драми «Хам» та «Раскиданое гніздо» [126, с. 3]. Білоруський театр, не маючи костюмів історичних персонажів та багатой знаті, переважно брав їх на прокат. Натомість із костюмами селян та придворної прислуги було простіше: використовували звичайний сільський білоруський одяг [352, с. 11].

Для популяризування білоруського театального мистецтва пропонувалось налагодити гастролі в Бобруйськ, Борисов, Могильов, Гомель. Що стосується реакції суспільства на ідею створення державного театру БНР, то вона була неоднозначною. За свідченням В. Мальцева російськомовна та німецька преса, афішуючи вистави, уникала назви «Білоруський Державний Театр», тоді як білоруська преса навпаки [352, с. 10].

Змінилась ситуація у 1919 р., коли територію Білорусі зайняли польські війська. Так, в одному із польських документів маємо: «Населення неписьменне, малограмотне. Греко-католицькі костели та народні школи – закриті. Білоруська та російська мови замінені польською, яка оголошена обов'язково. Видання білоруських газет заборонено. Церкви, що не належать до католицького культу, зачинені або перероблені під католицькі костели» [100, с. 27; 103, с. 98].

Вціліли від польського «погрому» лише ті білоруські навчальні заклади, які утримувались шкільною комісією БТДПВ. Продовжували працювати 5

віленських міських шкіл, ряд білоруськомовних шкіл в окрузі «Вільно», а також не більше 15 шкіл на Гродненщині [1, арк. 7–8].

Отже, національно-культурна діяльність Білоруської Народної Республіки у 1918 р була значущою. Статус державної отримала білоруська мова. НС розпочав роботу по створенню системи національної школи, яка б відповідала інтересам незалежної держави. Було докладено чимало зусиль для популяризації білоруської культури. Діяльність Ради БНР у царині культури набула характеру чітко визначеної державної політики і сприяла поширенню національної самосвідомості. Створення чіткого плану розвитку білоруської культури сприяло національному державотворенню. В культурно-освітній сфері, на відміну від економіки та фінансів, вдалося досягти певних зрушень: об'єднати діячів білоруського національного руху, створити громадські й політичні організації, що активно пропагували ідею національного самовизначення. Разом із тим, польська адміністрація позбавила можливості діячів БНР займатись культурно-освітньою діяльністю. Такий стан негативно вплинув на розвиток білоруської культури. Таким чином, у 1918 р., в період німецької окупації, було створено якісно нову національно-культурну систему, що стала одним із засобів створення суверенної, незалежної Білорусі. Проте, реалізація національного проекту, в тому числі і культурно-освітнього, ускладнювалась непевністю політичного становища БНР та двозначністю політики німецької адміністрації, а згодом польської влади.

РОЗДІЛ 4. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ БНР

4.1. Становлення дипломатичних взаємин БНР

Виникнення нової держави означає її входження у міжнародне співтовариство як рівноправного суб'єкта. Водночас, при появі нового суб'єкта міжнародного права часто постає питання його визнання, під яким розуміють односторонній акт держави, що констатує виникнення нового суб'єкта міжнародного права та містить пропозицію вступити з таким суб'єктом у дипломатичні відносини. На початку ХХ ст. процедура встановлення дипломатичних відносин охоплювала декілька стадій, що включала обмін дипломатичними представництвами (посольствами, місіями) та консульськими представництвами. Причому дипломатичні взаємини являють собою двосторонній процес, тому відповідною важливою умовою є бажання інших держав їх підтримувати.

Проголошення 25 березня 1918 р. незалежності Білоруської Народної Республіки зумовило необхідність налагодження дипломатичних взаємин з іноземними державами. Першочергово для уряду БНР потрібно було встановити посольські та консульські відносини. Відкриття установ, які б представляли Білорусь на території перебування, захищали б інтереси своєї держави, громадян та юридичних осіб, було вкрай необхідною в умовах, коли від зовнішньої політики залежало майбутнє БНР. Відповідно, Народний Секретаріат намагався зацікавити білоруським питанням США, європейські держави та новопосталі країни на теренах колишньої Російської імперії. Їм посилалися дипломатичні ноти, меморандуми, протести та інші документи білоруського уряду з пропозицією встановити дипломатичні відносини з БНР.

Для Народного Секретаріату важливо було встановити добросусідські відносини з Україною. Для цього Народний Секретаріат прийняв рішення створити спеціальну місію з міжнародних переговорів та відправити її в Київ. Відтак, основними завданнями, поставленими Народним Секретаріатом перед

білоруською місією було: офіційне повідомлення уряду Української Народної Республіки про проголошення незалежності БНР та підписання договору про взаємний обмін дипломатичними представництвами [20, арк. 242]. Делегації потрібно з'ясувати питання про позику для БНР і поновленні товарообміну між Білоруссю та Україною. Додатковим завданням білоруської місії було проведення самостійних чи участь у радянсько-українських переговорах із представниками РРФСР. Метою цих переговорів було встановлення державних кордонів між Білоруссю, Україною і Радянською Росією за етнографічним принципом [20, арк. 211].

22 березня 1918 р. Україна була офіційно повідомлена про проголошення Білоруської Народної Республіки. З цього моменту було домовлено про обмін дипломатичними представництвами між обома державами [128, с. 60]. Вже на початку квітня 1918 р. в Україну була спрямована надзвичайна делегація уряду БНР, яка утворила в Києві білоруську місію. Керував місією О. Цвікевіч, до її складу входили С. Рак-Михайловський, Л. Левченко, консультантом був професор М. Довнар-Запольський [128, с. 69–70].

Представники Білорусі обмінювалися офіційними візитами з главою Української Центральної Ради М. Грушевським, міністром закордонних справ М. Любинським, міністром внутрішніх справ М. Ткаченко, військовим міністром Г. Жуковским. У ході візитів білоруські дипломати висвітлювали стан справ на території Білорусі, обговорювали питання білорусько-українських економічних відносин, домагалися надання БНР фінансової та продовольчої допомоги.

18 травня 1918 р. дипломатична місія повідомила Народний Секретаріат, що у зв'язку з призначенням А Квасницького українським консулом у Мінську, доцільно було б швидше призначити білоруського посла та консула в Україні. Першочергово Народному Секретаріату було запропоновано заснувати білоруські консульства в Києві та Одесі – в містах з великою кількістю білорусів-біженців. Вже наприкінці травня 1918 р., за дорученням НС, в якості посла БНР в Україну виїхав Р. Скірмунт [20, арк. 198]. Метою його візиту були

переговори щодо встановлення дипломатичних відносин між БНР і УНР. У зв'язку з цим візитом гетьману П. Скоропадському була спрямована особиста нота голови Народного Секретаріату і міністра закордонних справ БНР Й. Воронко [20, арк. 199].

16 червня 1918 р. Народний Секретаріат підписав грамоту № 707 про заснування генерального консульства в Києві та затвердження його штату [35, арк. 78]. У штат консульства входили: консул, керівник канцелярії, паспортист, друкарка, службовець і кур'єр. На організацію консульства білоруський уряд виділив 21 тис. рублів. Главою канцелярії консульства призначався А. Модзалевський [21, арк. 13]. Згідно рекомендацій білоруської місії в Україні консулом БНР в Києві було призначено П. Тремповича [35, арк. 192]. 22 липня 1918 р. НС надіслав міністру закордонних справ України ноту, в якій повідомлялося, що П. Тремпович призначається генеральним консулом у Києві, а також має всі повноваження дипломатичного представника при міністрі закордонних справ і Раді народних міністрів України [20, арк. 117]. Вірча грамота була складена в трьох примірниках, один з яких призначався для вручення голові уряду України, інший – главі уряду Війська Донського, третій був складений для пред'явлення урядам держав, що утворилися на території колишньої Російської імперії. П. Тремпович мав право вести переговори з урядом України, укладати угоди, що стосуються обміну продовольчих та промислових товарів; залізничних перевезень, поштово-телеграфного зв'язку. Як генеральному консулу йому доручалися захист прав та інтересів білоруських громадян в Українській Державі.

Паралельно проходила робота НС зі створення консульської установи в Одесі. Варто зазначити, ще 19 березня 1918 р. на зборах військової і громадської Ради Одеси та білоруської національної організації «Гай» було вирішено створити координуючий орган білоруських національних організацій Одеси та області. Цим органом став Білоруський Національний Комісаріат в Одесі [20, арк. 19].

До складу Комісаріату входили комісар, його помічник та уповноважені, чиновник для особливих доручень, секретар. Комісаром був обраний Є.Трофімов, його помічником і уповноваженим у національних справах – О. Балицький, уповноваженим у військових справах – полковник О. Пекарський, з евакуації білоруських біженців – П. Гудінь, по культурно-просвітницькій роботі – С.Некрашевич, чиновником для особливих доручень – П. Іллюченко [16, арк. 16–17]. 28 березня 1918 р. Білоруський Національний Комісаріат в Одесі отримав від української влади офіційне визнання своєї діяльності [20, арк. 25].

9 квітня 1918 р. Народному Секретаріату БНР була спрямована пам'ятна записка з додатком доповіді про діяльність білоруських організацій в Одесі та проханням визнання Національного Комісаріату і Білоруської Національної Ради в Одесі урядовими органами Білорусі [19, арк. 7–8]. За розпорядженням Народного Секретаріату від 23 травня 1918 р. Білоруський Національний Комісаріат в Одесі тимчасово виконував обов'язки білоруського консульства в Одесі та області [19, арк. 103].

Повноваження Комісаріату, як представництва білоруського уряду, передбачали реєстрацію білорусів округу та видачу відповідних посвідчень, а також клопотання перед українською владою про створення білоруського етапно-концентраційного пункту для демобілізованих солдатів-білорусів, які поверталися з Румунського фронту і тимчасово перебували в Одесі та області. У компетенцію Комісаріату входили: турбота про біженців та видача їм посвідчень на право переїзду на територію Білорусі; захист прав та інтересів громадян Білорусі; вирішення питань, пов'язаних із законом про українське громадянство, вибори консула [20, арк. 16–17].

Для звіту про свою роботу та отримання відомостей про становище в Білорусі Комісаріат направляв своїх представників у Народний Секретаріат. У травні 1918 р. в Мінськ їздив С. Некрашевич, а в серпні – А. Балицький [20, арк. 46].

Народний Секретаріат надав Білоруському Національному Комісаріату

право вибрати білоруського консула в Одесі. На цю посаду було висунуто чотири кандидатури: С. Некрашевича, А. Карташова, Є. Трофімова та А. Балицького [20, арк. 9]. На кожного кандидата в консули була складена характеристика, яка містила інформацію про участь кандидата у громадській роботі та його політичні погляди. 10 серпня 1918 р. консулом був обраний С. Некрашевич, якого Народний Секретаріат затвердив на цій посаді і видав дипломатичний паспорт 24 серпня 1918 р. [32, арк. 66].

У роботу консульства входила видача паспортів громадянам Білорусі (біженцям окремо), віз, свідоцтв про народження, одруження, смерті. Консульство видавало посвідчення особи, копії документів або довідок, документів, які скріплювалися печаткою консульства і вносилися в консульську книгу; актів на нерухомість, що знаходиться у Білорусі. Окрім того, консульство займалося складанням різних протоколів та пропусків, завіренням договорів, складанням опису майна; зберіганням майна, грошей, фондів, акцій, банківських білетів білоруських громадян; продажем майна громадян за участю публічних торгів, відправкою вантажів, що належали білоруським громадянам [20, арк. 14].

Підписання додаткового договору 27 серпня 1918 р. між Німеччиною та Радянською Росією змушує керівництво БНР до нових політичних кроків. Народний Секретаріат через посередництво України та з її допомогою прагнув досягти визнання незалежності БНР з боку Німеччини та встановити з нею дипломатичні відносини. І. Середа–голова білоруського уряду – вважав, що коли Україна визнає незалежність БНР та встановить із нею дипломатичні відносини, то і Німеччина, яка підтримувала Українську Державу, також може визнати суверенітет Білорусі. Тому, 17 вересня 1918 р. НС прийняв рішення відправити до Києва чергову білоруську делегацію [32, арк. 36]. Окремою постановою білоруський уряд призначив новим генеральним консулом в Києві Г. Базаревича, якому надавалось право дипломатичного представника Білорусі. Для цього Г. Базаревич був уповноважений вручити українській стороні вірчу грамоту. У постанові зазначалось: «Просимо признати нашого представника,

також просимо надати йому і всім делегатам право особистої недоторканності, таємницю листування» [32, арк. 51]. Г. Базаревичу для поїздки в Київ було видано дипломатичний паспорт Білоруської Народної Республіки [32, арк. 53].

Вже через два дні, 19 вересня 1918 р., до Києва прибула надзвичайна делегація уряду БНР [28, арк. 295]. Головою делегації був А. Луцкевич. До складу входили: член Ради БНР Й. Воронко, член Ради (секретар делегації) А. Овсянник, голова київського білоруського суспільства «Зорка» Л. Левченко, Т. Бурчак, О. Копистинський. Основними завданнями делегації було домогтися офіційного визнання незалежності БНР, з'ясувати можливість формування білоруських військових частин на території України, а також можливість отримати позику для білоруського уряду [35, арк. 9].

Візит білоруської делегації до Києва тривав до жовтня 1918 р.. 10 жовтня 1918 р. глава делегації А. Луцкевич надіслав міністру закордонних справ України Д. Дорошенку особисту ноту. У ній констатовалося, що у зв'язку зі зміною політичної ситуації – прийняття 14 пунктів В. Вільсона і, виходячи з цього, анулювання Брестського миру, міжнародне становище змінилося, і ніщо не заважає Україні офіційно оголосити про визнання суверенітету БНР. Тому у зв'язку з повноваженнями, даними йому білоруським урядом, А. Луцкевич просить винести питання про офіційне визнання Україною державної незалежності Білорусі на чергове засідання Ради народних міністрів [155, с. 64]. Цього ж дня, А. Луцкевич отримав розпорядження уряду БНР, за яким зі складу делегації відзивались Й. Воронко та Л. Левченко [26, арк. 3]. З причини відкликання членів урядової делегації міністру закордонних справ України було направлено спеціальний лист голови Народного Секретаріату І. Середи. Рішенням уряду Білорусі 9 жовтня 1918 р. в Київ для поповнення делегації прибули А. Смолич і Ф. Гриб [35, арк. 4]. До складу делегації був також включений І. Красковський [35, арк. 6].

Зміна складу білоруської делегації в Україні сталася у зв'язку зі зміною політичної ситуації в Білорусі: Рада опинилася в політичній ізоляції. У другій половині жовтня було сформовано новий четвертий уряд БНР, главою і

міністром закордонних справ якого був затверджений А. Луцкевич. Новому складу делегації було доручено вести переговори з урядом України щодо питання офіційного визнання незалежності БНР, врегулювати питання про державний білорусько-український кордон. А. Смолич, І. Красковський мали повноваження укладати економічні та політичні угоди з українським урядом [26, арк. 1–2]. 26 жовтня Народний Секретаріат відправив П. Мінькова до Української Держави у якості представника уряду БНР та виконувача обов'язків консула в Катеринославі [32, арк. 24]. Планувалось відправити Й. Воронка у якості посла в Кримську державу [24, арк. 75 зв.]. Однак, через внутрішньо та зовнішньополітичне становище БНР встановити офіційні відносини Народному Секретаріату не вдалось.

5 листопада 1918 р. дипломатична місія в Києві направила міністру закордонних справ України Д. Дорошенку ноту з проханням прискорити вирішення офіційного визнання незалежності БНР [155, с. 70]. У документі говорилось, що, незважаючи на всі зусилля уряду БНР і білоруської делегації, питання про визнання незалежності Білорусі не розглядалися в Раді Міністрів України.

12 листопада 1918 р. в БНР відбулась чергова зміна уряду. Новим прем'єром став А. Луцкевич. Відповідно, постановою Ради Народних Міністрів від 20 листопада 1918 р. очолити делегацію Білоруської Народної Республіки в Києві було доручено О. Цвікевичу. Він мав повноваження вести переговори, як з військовими, так і з дипломатичними представниками країн Антанти, які перебували в Україні, адже йшлося про незалежність і державну самостійність Білорусі [16, арк. 11]. Також новим консулом до Києва був призначений О. Мадзалевський, який мав такі ж повноваження як О. Цвікевич [26, арк. 13]. Під час свого візиту, 29 листопада 1918 р. О. Цвікевич відвідав представника французького консульства в Києві Ж. Мулена. Білоруські дипломати провели з ним бесіду про останні події в Білорусі. Про результати цієї бесіди Ж. Мулен обіцяв негайно сповістити представників країн Антанти, які знаходились в Одесі. О. Цвікевич також повинен був виїхати до Одеси, щоб особисто

вступити в переговори з представниками великих держав [43, арк. 8]. Проте, здійснити це не вдалось: у зв'язку з вимушеним переїздом уряду БНР у Вільно на початку грудня 1918 р., делегація БНР в Україні була ліквідована [22, арк. 1].

Варто наголосити, що перебуваючи в Україні білоруська місія повинна була увійти в контакти з представниками європейських держав та США. Такі кроки, на думку білоруського керівництва, сприяли б швидкому встановленню офіційних відносин БНР із урядом США та урядами європейських країн. Тим не менш, уряд БНР неодноразово направляв європейським державам офіційні ноти і меморандуми, пробував вступити з ними в переговори. 16 червня 1918 р. О. Цвікевич від імені уряду БНР вручив дипломатичному представникові США в Україні ноту про державну незалежність Білорусі. Йому було доручено вступити з урядом США або його представниками в переговори щодо визнання БНР [20, арк. 155]. Такі ж повноваження глава делегації БНР отримав відносно представників урядів Французької республіки, Британської імперії, РНК РРФСР [20, арк. 156–157]. Уряд БНР не втрачав надії на допомогу Німеччини у підтримці державного будівництва Білорусі. 18 і 20 жовтня 1918 р. були надіслані ноти голові рейхстагу і канцлеру Німеччини з метою домогтися встановлення дипломатичних відносин із Білоруською Народною Республікою [155, с. 65, 66]. В лютому 1919 р. про вимоги уряду БНР було проінформовано представника американської продовольчої місії полковника В. Грова, який прибув із Варшави в Гродно [217, с. 47]. У травні 1919 р. про ситуацію в Білорусі був сповіщений керівник американської продовольчої місії Д. Росс, який також відвідав Гродно. Детальний меморандум про білоруський національний рух та його завдання Й. Воронко вручив у травні 1919 р. главі військово-політичної місії США у Фінляндії, Естонії, Латвії та Литві В. Гриньову [217, с. 34].

Питання майбутнього незалежної Білоруської Народної Республіки залежало від Радянської Росії. Тому для уряду БНР важливо було якнайшвидше встановити дипломатичні відносини з РСФРР. Першочергово, на думку білоруського керівництва, доцільно було б вступити в переговори з радянською

делегацією, що перебувала в Києві з 20 травня 1918 р.. Вже 21 травня 1918 р. білоруська делегація в Києві отримала повноваження вести переговори і підписувати договори про кордони Білорусі та Росії; про білорусько-російське поштове, дорожнє, тарифне, митне врегулювання [20, арк. 191]. Однак, лише влітку 1918 р. О. Цвікевич – голова білоруської місії в Києві – зустрівся з представником РСФРР Х. Раковським у Києві. О. Цвікевич особисто інформував радянського представника про проголошення незалежності Білоруської Народної Республіки та запропонував від імені білоруського уряду укласти спільний договір про визнання державного кордону між РСФРР і БНР та встановити між ними дипломатичні відносини [28, арк. 229]. Однак, досягти бажаного результату білорусам не вдалось. Визнання Білорусі незалежною державою зі сторони Радянської Росії не прозвучало. Тому, вступити в перемовини про встановлення дипломатичних відносин та визначення міждержавного білорусько-російського кордону радянська делегація не бажала.

Тим не менше, 30 травня 1918 р. Народний Секретаріат призначив генеральним консулом А. Бурбіса в Москві, який мав повноваження дипломатичного представника при народному комісарі закордонних справ і уряді Росії [20, арк. 123]. Народний Секретаріат просив визнати дипломатичного представника БНР, надати йому необхідну допомогу і забезпечити йому недоторканність особи, дипломатичного приміщення, таємницю листування [25, арк. 67–69]. Як дипломатичний представник БНР А. Бурбіс мав повноваження укладати з РСФРР угоди про відновлення товарообміну, налагодження залізничного сполучення, поштового та телеграфного зв'язку. Враховуючи непросту внутрішньополітичну ситуацію в умовах окупації, Народний Секретаріат наказав А. Бурбісу тісно співпрацювати в контакті з німецьким представником В. Мірбахом [20, арк. 70].

Оскільки фінансове становище Народного Секретаріату залишалося важким, штат білоруського консульства в Москві був невеликий: консул, секретар і кур'єр [20, арк. 98]. В обов'язки працівників консульства, крім захисту прав та інтересів білорусів, входила закупівля довідкової літератури,

місцевих газет для обміну інформацією з керівними органами Білорусі, а також видачі цих видань білорусам, які проживали в Москві для підвищення національної самосвідомості. Всі кошториси витрат консульства надсилались до Мінська. Гроші на організацію консульства та оренду приміщення виділяв уряд БНР [20, арк. 114].

Враховуючи перебування на території Росії великої кількості білоруських біженців, Народний Секретаріат призначив свого представника у справах біженців у РРФСР І. Василевича. І. Василевич проводив спільно з консульством у Москві реєстрацію біженців, був уповноважений клопотатись перед урядом Росії про сприяння у поверненні біженців на батьківщину, надання їм матеріальної підтримки та створення в місцях найбільшої концентрації біженців продовольчо-санітарних пунктів [43, арк. 195]. 3 серпня 1918 р. О. Цвікевич виконував обов'язки представника надзвичайної місії БНР у Москві [20, арк. 73].

Влітку 1918 р. було відкрито консульство БНР в Ставрополі. Уповноваженим у справах біженців на Північному Кавказі та виконуючим обов'язки консула в Ставрополі 6 серпня 1918 р. був призначений А. Валькович [53, арк. 85]. Представнику Народного Секретаріату на Північному Кавказі доручалось ведення всіх справ і переговорів від імені уряду БНР. А. Вальковичу дозволялося набирати спеціальний штат для роботи консульства. Він також мав широкі повноваження щодо захисту прав та інтересів білорусів на Північному Кавказі. У вірчій грамоті, виданій А. Вальковичу, говорилося: «...надається право, згідно з нормами міжнародних законів, вступати у відносини з усіма урядовими установами Північного Кавказу від імені Білоруського уряду» [20, арк. 87]. До грамоти додавався лист уряду Північного Кавказу з проханням надати всю можливу допомогу і сприяти в роботі білоруського дипломатичного представника, а також забезпечити представнику БНР і його сім'ї дипломатичну недоторканність, і таємницю листування. Йому було видано дипломатичний паспорт [20, арк. 92].

У роботу представника уряду БНР на Північному Кавказі входило

вирішення біженського питання. На території Ставропольської губернії нараховувалось близько 40 000 біженців-білорусів. В обов'язки консула входило забезпечення біженців білоруськими паспортами.

У вересні 1918 р. О. Цвікевичу, голові білоруської урядової делегації в Києві, вдалося провести кілька зустрічей із Х. Раковським – керівником радянської делегації в Україні. 23 вересня 1918, в ході офіційного візиту надзвичайної урядової делегації БНР у Києві, делегація у складі А. Луцкевича, Й. Воронко, А. Овсянніка, Г. Базаревича відвідала Х. Раковського. Делегація вручила представнику РНК декларацію протесту Ради БНР з приводу укладення між Росією і Німеччиною Додаткового договору від 27 серпня 1918 р. Представники БНР мали тривалу бесіду з Х. Раковським, на якій обговорювалося питання кордонів і можливість федерації Білорусі з Радянською Росією [20, арк. 153].

У ході переговорів Х. Раковський запросив А. Луцкевича відвідати Москву в разі позитивної відповіді радянського уряду. Знаючи офіційну позицію Німеччини – не визнавати незалежність БНР без попереднього вирішення цього питання Радянською Росією, глава білоруської делегації вбачав необхідною поїздку до Москви. А. Луцкевич вважав, якщо Рада БНР добровільно передала б свою владу майбутній Радянській Білорусі, то таким чином, хоча й формально була б повернута Західна Білорусь. Шляхом компромісу з радянською владою можливо було б зберегти цілісність білоруської держави [175, с. 139].

Становлення дипломатичних відносини БНР з Польщею було питанням складним і характеризувалося надзвичайною обережністю. З цього приводу Т. Павлова пише: «На самому початку 1918 р головним ворогом білоруського уряду були організовані військові польські формування під командуванням генерала Ю. Довбор-Мусніцького. Ставлення Польщі до білоруського питання було визначеним. Польська політика на сході базувалася за двома основними принципами: забезпечити польській державі захист від Радянської Росії шляхом перенесення спільних кордонів якнайдалі від центру Польщі; зберегти у сфері

польського впливу всі землі, які відчували цей вплив у період свого історичного розвитку» [372, с. 85].

20 жовтня 1918 р. Рада БНР вирішила відправити надзвичайну делегацію до Варшави з метою домогтися визнання незалежності Білорусі та надання країні військової допомоги для боротьби з більшовиками. 22 жовтня 1918 р. членами делегації до Ради Регентської Королівства Польського, для переговорів від імені Ради були обрані К. Петрусевич, А. Крепський та Й. Воронко [32, арк. 14]. Після цього в Мінськ приїжджали представники Регентської ради, для з'ясування питання щодо формування білоруської армії [155, с. 75].

З проголошенням 11 листопада 1918 р. незалежності Другої Речі Посполитої польський уряд відразу активізував свою політику на сході. Польський уряд робив кроки з приводу приєднання Віленської і Гродненської губерній. 28 листопада 1918 польський уряд оголосив вибори в Польський Сейм, обов'язкові і для всього населення Гродненщини. У Вільно була оголошена мобілізація в польську армію, у зв'язку з чим, 14 січня 1918 р., 2 і 3 січня 1919 р. А. Луцкевич, як прем'єр-міністр і міністр закордонних справ БНР, надсилав міністру закордонних справ Польщі ноти протесту [30, арк. 143]. У цих нотах уряд БНР виступив проти польських виборів у «етнічно-історичних білоруських повітах», проти приєднання до Польщі білоруських земель, проти загальної мобілізації в польську армію. Польський уряд залишив ці ноти протесту без відповіді. У 1919 р. уряд БНР максимум часу приділяв пошуку шляхів упорядкування міждержавних відносин із Польщею. До Варшави прямували делегації БНР, її неодноразово відвідував А. Луцкевич [30, арк. 511]. Проте, реальних позитивних результатів це не принесло.

Встановлення дипломатичних відносин БНР з новопосталими державами на теренах колишньої Російської Республіки також давало змогу утвердження Білорусі як суб'єкта міжнародних відносин. Відповідно, НС 8 квітня 1918 р. направив Латвійській Тимчасовій Національній Раді особливу ноту, в якій говорилося про проголошення БНР та пропонувалося встановити з нею

дипломатичні відносини [20, арк. 256]. У 1919 р. уряд Білоруської Народної Республіки заснував консульство в Ризі [63, арк. 1]. Консульство займалося питанням реєстрації білорусів та видання їм паспортів громадян БНР.

3 червня 1918 р. Народний Секретаріат направив голові надзвичайної місії Війська Донського послання, в якому повідомлялося про проголошення незалежності Білорусі [20, арк. 265]. Уряд БНР сподівався на встановлення дружніх відносин із Військом Донським, повноваження якого в області Війська Донського НС повністю визнавало [139, с. 48].

У 1918 р. уряд БНР встановив відносини з Південно-Східним союзом. Уряду Південно-Східного союзу було направлено звернення Народного Секретаріату. У цьому документі повідомлялося про проголошення БНР і висловлювалася надія на дружнє ставлення з боку Південно-Східного союзу. У серпні 1918 р. на Дон в якості надзвичайного посланця БНР прибув П. Тремпович для налагодження дружніх відносин із державами, які входили до складу Південно-Східного Союзу. П. Тремповичу було доручено отримати від Південно-Східного союзу грошову позику в розмірі п'яти мільйонів рублів [20, с. 159]. Представник БНР вручив штабу Денікіна меморандум, в якому Народний Секретаріат просив «моральної, а при можливості й іншої допомоги та підтримки» [268, с. 42].

Однією із форм міжнародної діяльності БНР за кордоном було створення інформаційних або прес-бюро при дипломатичних представництвах, військово-дипломатичних місій. Основною метою цих установ була робота з інформування світової спільноти про ситуацію в Білорусі. Перше прес-бюро було відкрито при надзвичайній місії БНР у Берліні в 1919 р. У цьому ж році прес-бюро було відкрито при військово-дипломатичній місії БНР у Ризі, його очолював В. Грунтов [52, арк. 5]. Такі ж інформаційні відділи були відкриті в Ковно та Копенгагені.

У 1919 р. були відкриті паспортно-реєстраційні відділи місії БНР у Фінляндії. Цього ж року розпочала свою роботу військово-дипломатична місія БНР у Латвії та Естонії, якою керував К. Єзовітов [52, арк. 54]. Окрім того,

місія підтримувала постійні контакти з міністерством закордонних справ Латвії щодо питань громадянства білорусів [51, арк. 16]. Особливе значення для БНР мали дипломатичні представництва в Берліні, Варшаві, Ковно. Там працювали найбільш активні та досвідчені представники уряду БНР – А. Смолич, Л. Заєць, А. Боровський, Л. Борков, В. Козловський в Берліні; Л. Дубейковській, Б. Гарашкевіч, М. Натусевіч у Варшаві; Я. Воронко, В. Ластовський, П. Кричевський у Ковно.

Широку інформаційну роботу проводила місія БНР в Берліні, яка 4 травня 1919 р. була зареєстрована німецькою владою. Складалась вона з трьох відділів: консульського, військового та відділу преси. 27 жовтня 1919 р. А. Луцкевич призначив на посаду консула в Берліні Л. Баркова [409, с. 169]. Дипломати БНР зустрічалися з представниками міністерства закордонних справ Німеччини, в бесідах із ними піднімалася ідея визнання незалежності БНР. Дипломатична місія в Берліні була своєрідною сполучною ланкою між урядом БНР, її делегаціями та окремими представниками в різних країнах. При місії в Берліні було відкрито консульство БНР, яке окрім консульських питань займалося інформаційною роботою з національного питання серед білорусів, які перебували в Німеччині [128, с. 462].

Отже, процес встановлення дипломатичних взаємин БНР у 1918–1919 рр. був складним. Дипломатична служба БНР у цей час в основному була представлена дипломатичними представництвами та консульствами. Разом із тим, надзвичайні делегації та тимчасові дипломатичні місії також були однією із форм закордонної діяльності. Народний Секретаріат за допомогою відправлених дипломатичних нот, меморандумів та протестів намагався зацікавити білоруським питанням європейські держави. Урядом БНР було встановлено зв'язок із Берліном, Варшавою, Києвом, Копенгагеном, а також Ковно. Втім, в умовах несприятливої зовнішньополітичної кон'юнктури часто консульства та дипломатичні представництва не могли відігравати вирішальну роль у зовнішньополітичній діяльності БНР. Не дивлячись на те, що у 1919 р. з'явилися нові форми роботи – військово-дипломатичні місії та інформаційні

бюро, міжнародна увага до БНР остаточно почала згасати. Європейські держави, за твердженням самих членів Ради, відмежовувались від білоруського питання, не хотіли вступати з БНР в офіційні відносини. Офіційно питання про Білорусь у міжнародних відносинах того періоду ставилося як питання про східні кордони Польської держави та її взаємини з Росією.

4.2. Формування кордонів та спроби міжнародно-правового визнання

Основою будь-якої держави є її територія. Тому одним із найважливіших завдань Народного Секретаріату було визначення території Білоруської Народної Республіки. Це було істотне питання, не залежно від того чи увійде Білорусь у федеративний союз, чи стане рівноправним суб'єктом міжнародних відносин.

Декларуючи незалежність Білоруської Народної Республіки III Статутна грамота від 25 березня 1918 р. водночас окреслювала її межі. У ній говорилося, що територія БНР має охопити всі землі, де живе і має численну перевагу білоруський народ, а власне: Могильовщину, Мінщину, Гродненщину (включаючи Гродно та Білосток), Віленщину, Вітебщину, Смоленщину і прикордонні частини сусідніх губерній, заселені білорусами [30, арк. 124–125].

18 квітня 1918 р. у радіотелеграмі голова дипломатичної місії в Україні О. Цвікевич повідомляв урядам всіх європейських держав, у тому числі Радянської Росії, про проголошення незалежності БНР, основні засади її державного будівництва, території та державні кордони. Зазначалось, що БНР проголошена на території Могильовської, Вітебської, Мінської, білоруських частинах Гродненської губерній, включаючи Гродно і Білосток, Віленської, Смоленської, також захоплює прикордонні частини сусідніх губерній. У телеграмі говорилося, що БНР не може визнати Брестський мир, адже він порушує її територіальну цілісність. Разом із тим, виражалось прагнення БНР вступити в переговори про дружні відносини і державні кордони з сусідніми

державами [30, арк. 258]. Таке доволі загальне описання меж БНР опиралось на «Етнографічну карту білоруського племені» Я. Карського (Додаток С).

Справді, дослідженням державних кордонів БНР займався Є. Карський – активний діяч білоруського національного руху. Він уперше в 1903 р. позначив етнічні кордони і склав етнографічну карту Білорусі. В «Етнографічній карті білоруського племені» академік детально позначив етнічну територію Білорусі – область, на якій білоруси складають абсолютну чи відносну більшість. Ця область, за Є. Карським, була розташована по обидві сторони Балтійсько-Чорноморського вододілу в басейні верхнього Дніпра, верхнього Німану, верхньої та середньої Західної Двіни; охоплювала деякі райони Брянської, Смоленської та Псковської губерній. На заході академік відносив до Білорусі Віленську і більшу частину Білостокської губерній; а також на північному заході Двінський, Люцинський і Режіцький повіти Ліфляндської губернії.

Наприкінці березня 1918 р. Радою БНР була створена спеціальна комісія з міжнародних справ, завдання якої полягало в описі кордонів республіки [25, арк. 24]. У травні 1918 р. Народний Секретаріат підняв питання про створення Стратегічної комісії для розробки деяких спеціальних питань [20, арк. 79–80], одним із яких була проблема кордонів. Своєчасність питання пояснювалась тим, що на майбутній мирній конференції потрібно буде захищати життєві інтереси Білорусі. Для цього необхідно надати незаперечний опис державних кордонів, розроблений у відповідності до наукових засад, ключовими точками яких є етнографія та статистика.

Так, у декларації Народного Секретаріату від 21 травня 1918 р. говорилось, що при остаточному узгодженні кордонів прикордонну лінію слід проводити не лише за національним принципом, а й враховувати історичні, географічні та економічні аспекти. «Враховуючи ці умови, ми повинні домогтися кордону нашого з Литвою по Віленщині і Гродненщині, з Україною по Гродненщині, Мінщині, Поліссю та Чернігівщині» [24, арк. 53]. Щоб

вирішити ці питання, уряд планував провести переговори з Україною та Литвою.

Щодо кордону з Польщею, то в цьому плані зазначалось: «Необхідно раз і назавжди підкреслити, що кордон з Польщею є найстарішою межею королівства Польського з Гродненською губернією, і оскільки поляки цей факт визнали, то ніякої суперечки у нас з ними бути не може». Далі зазначалось, що «найбільш важливим питанням було встановлення справедливих відносин з Великоросією». Пріоритетним у цьому плані постало завдання узгодження міждержавного кордону по Смоленщині та Вітебщині [24, арк. 53].

Керівництво Мінського білоруського представництва в Раді БНР заявляло про необхідність побудови Білоруської держави в кордонах розселення білорусів: «Історичні та етнографічні межі Білорусі простягаються до р. Сож, займають північну і західну долину річки Двіни, на заході включають більшу частину Гродненщини і Віленщини разом з містами Білосток і Брест. На півдні межі збігаються з межами Гродненської і Мінської губерній». Далі лідер МБП Р. Скірмунт говорив: «Ми рішуче протестуємо проти прагнень сусідніх народів розглядати ці землі, як нічийні». Мінське білоруське представництво в Раді БНР вітало державне зближення Білорусі з Литвою і балтійськими державами, проте протестувало проти їх домагання на білоруські території Віленщини і Гродненщини. Це питання могло бути вирішене тільки на умовах взаємної угоди. «Усі претензії поляків на Віленщину і Гродненщину ми, безумовно, відкидаємо, як безправні загарбницькі намагання», – резюмував Р. Скірмунт [198, с. 2].

5 червня 1918 р. Стратегічна комісія розпочала свою роботу. Всебічне дослідження територій Білорусі мало проводитися на підставі «особистих рекогносцировок, хоча б найважливіших прикордонних рубежів» [20, арк. 79–80]. Тогочасна ситуація виключала таку можливість, тому до роботи в комісії залучили тих людей, коті добре знали територію Білорусі. За рішенням уряду БНР кінцевий варіант карти мав бути заснований на роботі Стратегічної комісії та спеціальної комісії з міжнародних справ при Народному Секретаріаті. В

кінцевому підсумку схематичний опис меж Білорусі, складений комісією, практично збігся з кордонами, запропонованими академіком Е. Карським, а також із німецькими картами, що з'явилися в Мінську в березні 1918 р. [479, с. 13].

Задекларувавши себе суб'єктом міжнародних відносин та окресливши свої межі керівництву Білоруської Народної Республіки, потрібно було розпочати процес узгодження цих кордонів. На початку ХХ ст. у практиці міжнародного визнання застосовувалась конститутивна теорія. Згідно цієї теорії, умовою, при якій вважається, що новий суб'єкт міжнародного права дійсно виник і став дієздатним, є визнання його іншими державами. Акт визнання обумовлює залучення нової країни до міждержавних зносин. Кожна держава, яка бажала брати участь у міжнародних стосунках з відповідними правами й обов'язками міжнародного суб'єкта, повинна бути визнаною такою іншими державами. Таким чином, виникнення її стає питанням міжнародного права. Юридичні наслідки визнання мають подвійний характер, відповідно до того чи воно надійшло від усіх держав, чи тільки від деяких. У першому випадку країна стає повноправним учасником міжнародних відносин. У другому ж – держава підтримує стосунки тільки з країнами, які її визнали [235, с. 239].

В ситуації, що на той час склалась, БНР не могла проводити іншу політику ніж співпрацю з німецькою військовою адміністрацією. Глава уряду БНР Й. Воронко розумів, що на початку 1918 р. від Німеччини залежала доля Білорусі: буде вона незалежною державою чи й надалі розділеною між іншими державами територією. Якщо розглядати територіальне питання з позицій білоруських політичних діячів, то для них об'єктивна ситуація була наступною. Вся територія заявленої БНР була кимось контрольована: Віленщина з м. Вільно перебувала в сфері інтересів Литви, південні землі були у складі України, східні території були зайняті більшовиками, центральна частина Білорусі була окупована. Причина цьому – умови Брестського договору. Тому, співпрацю з німцями вони вважали вимушеною, а співробітництво з ними –

єдиною можливістю забезпечити створення білоруської державності [458, с. 23].

Вже 5 квітня 1918 р. Рада відправила німецькому канцлеру меморандум, у якому, між іншим, містився короткий опис кордонів білоруської держави. «Білоруський народ живе суцільною масою в басейнах верхнього і середнього Дніпра, Німану та Західної Двіни, займаючи територію близько 300 тис. кв. км, із загальною кількістю населення до 15 млн.. Територія ця межує на заході з Латгалією, Литвою і Польщею, на півдні – з Україною, на сході і півночі з Великоросією» [128, 79]. Найдовший кордон з Україною, який складає третину всієї прикордонної лінії, найкоротший – з Польщею (Додаток Ф). Загалом кордони Білорусі можна представити таким чином: «Від Двінська на північ ламаною лінією до залізничної станції Корсівка, звідки на схід до Ржева кордон йде в південно-західному напрямку на Брянськ, – звідти на захід зігнутою лінією до Новгород-Сіверська, Городна, гирла Прип'яті та далі вздовж Прип'яті, Бугу і Нарева до Білостока. Оточуючи із заходу Білосток, кордон піднімається на північ до Августова і далі йде ламаною лінією до Двінська. Вільно знаходиться на білоруській території. На території Білорусі білоруське населення становить близько 75% всього населення і тому загальна кількість білорусів, які знаходяться в межах рідної країни, має обчислюватися в 11 з лишнім мільйонів. Євреї становлять близько 10% населення, а решта – інші національності, головним чином поляки, росіяни, литовці, українці» [128, с. 79].

Рескрипт Вільгельма II від 23 березня 1918 р. про визнання незалежності Литви підштовхнув керівництво БНР до наступного кроку. 25 квітня 1918 р. на закритому Засіданні Ради більшістю голосів вирішили надіслати меморандум до німецького кайзера [25, арк. 48]. У ньому говорилося: «Рада Білоруської Народної Республіки декларувала незалежність, цілісність і неподільність Білорусі і просить Вашу Імператорську Величність захисту в її управлінні для зміцнення державної незалежності та неподільності краю у зв'язку з Німецькою Імперією». Цього ж дня Рада Білоруської Народної Республіки звернулася до німецького посла при уряді Української Центральної Ради з проханням визнати

незалежність БНР [25, арк. 44]. У пам'ятній записці, врученій 25 квітня 1918 р. німецькому послу при УНР, уряд Білорусі вимагав збереження цілісності білоруської держави в її природних історичних, етнографічних та економічних межах. Народний Секретаріат наполягав на збереженні за Білоруссю Гродненщини та м. Вільно. «Відносно Вільно, ми повинні нагадати, що це духовний центр Білорусі, який найбільш жваво уявляє ідею білоруської державності» [155, с. 46].

Варто зауважити, що після проголошення БНР, Рада не визнавала умов Брестського договору, про що неодноразово заявляла у своїх зверненнях до Німеччини. Народний Секретаріат відстоював ідею побудови незалежної БНР у кордонах, які включали спірні території, зокрема Віленщину і Гродненщину, а це, в свою чергу, вимагало перегляду умов Брестського договору. Однак, позиція Німеччини стосовно цього питання була очевидною. В червні 1918 р., виступаючи в Рейхстазі, канцлер Г. Герлінг заявив, що інтереси Білорусі тяжіють не до Балтійського, а до Чорного моря – через встановлення тісних відносин з Україною. Білорусь не думає про західну орієнтацію, а лише про південну з Україною, а через неї – з Австрією. Звідси висновок, що Німеччині не вигідно переглядати умови Брестського договору [348, с. 44]. Разом з тим, не можна відкидати той факт, що на Віленщину претендувала Литва, яку підтримувала Німеччина. Відповідно, Німеччина планувала передати Гродненщину та Віленщину Литовській державі [134, с. 11].

У зв'язку із цим голова Народного Секретаріату Й. Воронко у червні 1918 р. направив телеграму німецькому канцлеру Г. Гертлінгу, в якій заявляв, що подібний акт порушує життєві інтереси білоруського народу і більшої частини національних меншин Білорусі. Тільки саме населення республіки шляхом загального голосування може вирішити питання про свою державну приналежність. У телеграмі Народний Секретаріат висловив сподівання, що Німеччина не допустить нехтування національних прав Білорусі.

Керівники білоруського національного руху вважали, що з проголошенням БНР, Німеччина може визнати незалежність Білорусі, не

порушуючи умов Брестського договору. Під приводом боротьби за цілісність території нової держави, Німеччина допоможе повернути ті землі, які згідно Брестського договору належали Радянській Росії [277, с. 42].

Восени 1918 р. Рада БНР направила німецькому Імперському Канцлеру телеграму наступного змісту: «Напередодні загального миру, коли вже виробляються основи справедливого і мирного співжиття народів, перед Білоруською Державою постає грізна небезпека. На сході все ще панує анархія, що готова поширитися в межах Білорусії, несучи з собою жахи кривавого терору й, окрім цього, розкладання державного і суспільного життя. Білорусь, якій за час окупації не було надано жодної можливості організуватися, після можливого відходу окупаційних військ залишиться абсолютно безпорадною, безсилою запобігати анархії. Якщо анархія охопить Білорусь, то це надасть можливість перекинутися їй далі на захід. З іншого боку, Брестський договір, що зв'язував Центральні держави щодо визнання незалежності Білорусії, в даний момент повинен вважатися таким, що втратив силу. ... Спираючись на всі ці підстави, надзвичайна делегація уряду Білоруської Народної Республіки вважає, що в даний момент визнання Німеччиною незалежності Білорусі є своєчасним і необхідним, як в інтересах Білорусії, так і в інтересах самої Німеччини. Тому делегація просить Уряд Німецької імперії офіційно визнати незалежність Білорусії і дати можливостей Білоруському уряду здійснювати належні йому функції державного будівництва та управління» [32, арк. 114].

Вище наведені факти свідчать, що протягом всього періоду окупації Німеччина так і не визнала незалежність БНР, а територію центральної Білорусі (зону тимчасової окупації) розглядала як частину Росії.

Не менш складними були відносини між БНР та Українською Народною Республікою. Брестський мирний договір від 9 лютого 1918 р. між УНР та Німеччиною окреслив північно-західний кордон України, до складу якої увійшли південні повіти Гродненської та Мінської губерній. Згідно Статутної грамоти БНР від 25 березня дані території входили до складу незалежної Білорусі. Відтак, склалась ситуація, коли південні повіти Гродненської,

Мінської та Могильовської губерній опинилися одразу в складі двох держав. Таким чином, виникла білорусько-українська територіальна проблема. Для вирішення зазначеної проблеми на початку квітня 1918 р. Народний Секретаріат БНР скерував до Києва надзвичайну делегацію на чолі з О. Цвікевичем [20, арк 188–190].

Варто зауважити, що в Брестському договорі визначалися кордони України, частина з яких була вказана остаточно, а частина, зокрема, українсько-російський кордон – підлягала подальшому уточненню в ході міждержавних переговорів. Тому, вже 5 квітня 1918 р. міністру закордонних справ України було направлено офіційну ноту дипломатичної місії БНР у Києві, в якій виражалась упевненість, що Україна, як дружня Білорусі держава, не допустить вирішення питання про кордон без безпосередньої участі білоруської делегації [28, арк. 261]. Необхідно було домогтися сприяння уряду УНР у встановленні кордонів Білорусі за етнографічним принципом. Водночас, уряду України було надіслано меморандум Ради БНР з проханням визнати незалежність і нероздільність Білорусі в її історично-етнографічних межах.

З цього приводу український історик В. Мартиненко пише: «Білоруси чітко розуміли, що в справі державного будівництва велику роль має відіграти як позиція Росії, так і «співчуття» України. Українська Народна Республіка, а потім і Гетьманат П. Скоропадського, висловлювали доброзичливе ставлення до визнання де-юре незалежності Білоруської Народної Республіки і якнайшвидшого врегулювання між ними територіальних протиріч» [356, с. 83].

Вже 10 квітня 1918 року Рада Народних Міністрів УНР на своєму засіданні заслухала питання, що стосувалися майбутнього Білорусі. Зокрема мова йшла про можливість переговорів із представниками БНР, обговорювались Статутні грамоти Ради Білоруського з'їзду до народу Білорусії. Водночас піднімалось питання офіційного визнання Україною БНР, можливості встановлення радіотелеграфного зв'язку між Києвом та Мінськом і надання Україною допомоги в розмірі 500 тис. карбованців. На це одні урядовці заявляли, що офіційне визнання залежить від Центральної Ради, інші

відстоювали доцільність посилення до Білорусі спеціальних делегатів для детальної оцінки її політичного становища, а треті – вказували на необхідність з'ясування Міністерством Закордонних Справ ставлення інших держав до даної проблеми. РНМ не вдалося виробити одностайної позиції з білоруського питання, що знайшло своє відображення у відповідній постанові – питання про незалежність Білорусії знімалося з обговорення, а МЗС доручалось дати відповідь білоруській делегації, що «РНМ принципово нічого не має проти визнання Білоруської Народної Республіки незалежною і буде втілювати цю справу в життя законним шляхом» [128, с. 58]. В іншому документі Ради Міністрів, періоду Української держави, зустрічаємо таку інформацію: «Уряд Української Держави вступив в офіційні переговори з Білоруською Республікою. Визнання Білої Русі стало доконаним фактом» [93, арк. 420].

Разом із тим, на засіданні Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки 10 квітня 1918 р. було заслухано ноту білоруської делегації від 5 квітня 1918 р. та погоджено розпочати з ними переговори, створивши змішану комісію. До складу української делегації увійшли члени Центральної Ради А. Ліхнякевич (голова), М. Петрівський і М. Свідерський [356].

Робота змішаної білорусько-української комісії проходила в Києві з 19 по 28 квітня 1918 р. Мета роботи комісії вказувалася у завданні, яке перед А. Ліхнякевичем поставив Генеральний Секретаріат: «Скріпити особливим актом державні кордони між Україною та Білоруссю» [82, арк. 9]. Але кийвська місія Ради БНР в ході переговорів так і не змогла цього домогтися.

Визначення білорусько-українського кордону, а тим більше погодження його українською стороною, було складним завданням. Складність обумовлювалася тим, що за договором від 9 лютого 1918 р. до України входила частина білоруських земель. Україна зі стратегічних міркувань претендувала на залізничну лінію Брест-Брянськ. Спірними територіями були: Новгород-Сіверський, Городнянський повіти Чернігівської губернії, південні волості Мозирського і Пінського повітів Мінської губернії, частини Пружанського,

Кобринського і Брестського повітів Гродненської губернії [20, арк 263]. Разом із тим, уряд України неодноразово запевняв, що до формального встановлення білорусько-українського кордону, Україна не допустить одностороннього вирішення питання про державну приналежність спірних територій. Газета «Нова Рада» 24 травня 1918 р. з цього приводу писала так: «якби Білорусь стала самостійною державою – питання кордонів вдалося б вирішити. Ще легше було б вирішити, якби білоруський народ висловився за федеративне об'єднання з Україною» [180, с. 2]. Білоруська сторона також не виключала можливої федерації з Україною. За створення федеративного союзу Білорусі та України виступала П. Бадунова – народний секретар соціальної опіки БНР, лідер білоруських есерів. З цього приводу О. Барабаш-Тимофієва пише так: «Бадунова розуміє усі перспективи політичного, соціально-економічного та культурного союзу з Української Народною Республікою. Неодноразово на шпальтах есерівських газет «білоруська Пассіонарія» наголошувала на тому, що україно-білоруський політично-соціально-економічний союз – це найкраща обопільна політична й соціально-економічна основа обох суверенних держав при виборі, в першу чергу, «між Совдепією та панською Польщею» [204, с. 13].

Не менш важливим завданням для білоруської місії в Києві була участь у російсько-українських мирних переговорах [20, арк. 242]. В ході українсько-російських переговорів для Української Держави однією з найважливіших проблем було визначення кордонів із державними утвореннями, які виникли після розпаду Російської імперії і межували з Україною. З ким повинна була вступати в стосунки Українська Держава у вирішенні цього питання: з Радянською Росією чи з новоутвореними державами? [362, с. 130]. З цього приводу член української делегації на російсько-українських переговорах Д. Донцов зазначав: «Білорусина, Донщина і Кубань представляють собою, на підставі права на самовизначення, незалежні від Росії державні організми. Так, є бодай де-юре, а тому і границі поміж ними і Україною повинні визначатися лише взаємним порозумінням відповідних правительств, без всякої інгеренції правительства совітської республіки» [93, арк. 6].

Представники БНР розуміли, що одним із ключових питань на переговорах буде питання державної приналежності білоруських територій, тому готувалися відстоювати інтереси Білорусі. Для цього білоруською Стратегічною комісією та комісією міжнародних справ було вироблено остаточний варіант білорусько-українського та білорусько-російського кордону. Кордон мав проходити по території Чернігівської, Калуської, Смоленської, Тверської і Псковської губерній [20, арк. 61].

Однак, за проектом російсько-українського мирного договору до України відходили ті повіти, на які претендували білоруси. Зокрема, це були: Пінський, Мозирський, Річицький повіти Мінської губернії, Гомельський повіт Могильовської губернії з р. Прип'ять і залізничною лінією Пінськ-Гомель. До України мали увійти також Мглинський, Суразький, Стародубський, Новозибківський і частина Городнянського повіту Чернігівської губернії [28, арк. 238]. Проект російсько-українського договору, який був опублікований у газеті «Белорусское эхо», викликав гострий протест білоруської місії в Києві, [28, арк. 238].

Переговори між Білоруссю та Україною були інтенсивними. Білоруси вважали, що Україна визнала Білоруську Народну Республіку. Мотивували вони це тим, що українська сторона вступила в офіційні переговори з білоруською делегацією. Такій позиції білорусів сприяла заява керівника української делегації А. Ліхнякевича, який говорив, що «український уряд визнав БНР, але опублікування відповідного документу затримується через певні обставини» [86, арк. 4].

При цьому, дії українських посадовців інколи відрізнялись від їх декларацій. 6 травня білоруська делегація звернулася зі скаргою у зв'язку із неправомірними діями українців на тих територіях, на які претендувала БНР. В першу чергу це стосувалось Гомельщини. Білоруси, як приклад, подали заяву Гомельського міського громадського самоуправління, в якій виражався протест проти приєднання міста до України і передачі влади українському комісарові [20, арк. 262]. Делегація наполягала на відкликанні українських

комісарів і заміні їх комісарами Білоруської Ради. Однак, через декілька днів білоруси знову були змушені звернутись на адресу українського уряду, вказуючи на факти останнього часу, а саме призначення українських комісарів не лише на спірні території, але й у міста і повіти суто білоруські. Рада і Народний Секретаріат Білоруської республіки були переконані в тому, що призначення українських комісарів у білоруські повіти є явищем тимчасовим і ніяким чином не може розглядатися як акт захоплення білоруської землі і приєднання її до України [356, с. 109]. Відносно спірних територій, про які йшлося, то це були частини Новгород-Сіверського і Городнянського повітів Чернігівської губернії, південні волості Мозирського і Пінського повітів Мінської губернії, частини Пружанського, Кобринського і Брестського повітів Гродненської губернії [86, арк. 2–3].

У листопаді 1918 р. представники БНР, звертаючись до українського керівництва, підкреслювали, що «у разі втілення в життя польських планів і встановлення російсько-польського кордону, Україна опиниться відрізаною від Балтики, що негативно позначиться на її економічних інтересах» [84, арк. 15]. Оптимальним і корисним для українців є визнання незалежності Білоруської Народної Республіки, оскільки саме Білорусь є ключем до Балтики, і цим буде значно полегшена транзитна торгівля у напрямку Балтійських портів.

У грудні 1918 року в Україні відбувається чергова зміна уряду. Директорія, що прийшла до влади, чітко окреслила свої зовнішньополітичні орієнтири: «У момент свого визволення український народ, керуючись високими ідеалами всесвітнього братерства народів, щиро бажаючи миру та розцвіту всім націям, прямуючи до дружби та приязні зі всіма своїми близькими та далекими сусідами, спираючись на принципи самовизначення народів, висловлені Президентом великої Американської республіки Вільсоном, звертається до свободололюбивого і благородного білоруського народу та до його Високої Влади. УНР готова прийняти представників влади білоруського народу, а натомість послати своїх» [84, арк. 19–20]. Таким чином, з однієї сторони Україна визнавала незалежність Білоруської Народної

Республіки, але робила вона це лише на словах. При цьому жодного письмового документу не видавалося.

Не визнала незалежність Білоруської Народної республіки Радянська Росія. Ще в травні 1918 р. О. Цвікевич звернувся до представника радянської делегації в Україні Х. Раковського, який на той час перебував у Києві, з пропозицією визнати Статутні грамоти [28, арк. 229]. Так, як білоруси відповіді не отримали, О. Цвікевич просив «передати текст радіотелеграми до світових держав від 18 квітня 1918 р. уряду Росії, так як, напевно, вона до них не дійшла» [20, арк. 266]. Втім, позиція Радянської Росії була відома – РНК відмовлявся визнавати незалежність Білорусі, для якого БНР – буржуазне націоналістичне утворення. Радянська Росія вважала, що Білорусь перебуває під її правовою юрисдикцією, хоча тимчасово РНК через військові дії не контролює її територію. Підтвердження даної тези знаходимо в заяві російської делегації від 26 вересня 1918 р, зробленої у Києві в ході російсько-українських переговорів: «Що стосується права верховенства Російської РФСР на ті чи інші області колишньої Російської імперії, то тут українська делегація впадає в оману, змішуючи право суверенітету з конструкцією радянської влади. (...) суверенітет РСФСР не скасовується на тій підставі, що в тих чи інших її областях, в силу тимчасових військових обставин, не діє влада робітників і селян. Тому і висновок про те, що РСФСР втратила свої верховні права на Білорусь, (...), падає сам собою» [153].

Представники Білоруської Народної Республіки сподівались і на підтримку Австрії. Восени 1918 р уряд БНР звернувся до уряду Австро-Угорської імперії з проханням про визнання Білорусі «самостійною республікою, що остаточно відокремила від Росії» [20, арк. 264]. У зверненні Ради БНР до Австрії говорилось: «Білорусь дивилась і дивиться на Австрію як на велику слов'янську монархію, в якій життя слов'ян проявляється в найбільш оптимальній формі і знаходить національне визнання. Через це білоруський уряд і народ зможуть знайти в Австрії свого союзника і покровителя» [20, арк. 264]. Відтак, Рада БНР в Австрії просила «Визнати

самостійність Білоруської Народної Республіки і створений у ній уряд». Білоруси також наполегливо просили австрійське керівництво зберегти за Білоруссю її історичні, етнографічні і економічні кордони. Конкретніше мова йшла про підтримку в питанні збереження за БНР території Гродненської губернії, за винятком, можливо, південної частини Брестського повіту, всієї південної частини Мінської губернії, тобто течії р. Прип'ять і басейну р. Сож з північними повітами Чернігівської губернії... І, нарешті, білоруси хотіли бачити свій кордон на сході в його природних межах, тобто включаючи Смоленську область [20, арк. 265]. Уряд БНР просив Австрію виступити з активною підтримкою Білорусі на майбутніх російсько-українських мирних переговорах про східні кордони білоруської держави. Уряд БНР також висловив бажання вступити в переговори з представниками Австрії про відновлення торгових відносин, поштового та телеграфного зв'язку.

З пропозицією визнати незалежність Білорусі Рада БНР зверталась до голови Надзвичайної місії Всевеликого Війська Донського. Зокрема, пропонувалось: «Користуючись Вашим перебуванням в м. Києві, я маю честь від імені уряду Білоруської Народної Республіки просити Вас передати уряду Всевеликого Війська Донського зміст цієї заяви та висловити глибоку впевненість, що прагнення Білоруського народу до єдності і збереження в цілості своєї території завжди зустрінуть визнання і підтримку з боку Вашого уряду. Зі свого боку вважаю обов'язком заявити, що уряд Білоруської Народної Республіки з почуттям глибокої поваги ставиться до уряду Всевеликого Війська Донського і визнає його повноважним державним органом Облaсті Війська Донського, що виражає волю та бажання його населення» [20, арк. 265].

Лютнева революція та більшовицький переворот активізували національно-визвольну боротьбу південно-східних народів колишньої Російської імперії. З цього приводу газета «Селянське слово» 25 червня 1918 р. писала: «Окрім України стали відпадати й другі частини бувшої Росії, котрі не схотіли жити разом з нею, тільки забажали наново повернути собі давню волю.

За Україною пішли Донці, Кубанці і закавказькі народи: Грузини, Вірмени й Татари. Вони злучилися для кращого ведення справи в один союз (Південно-Східний Союз) й проголосили незалежність від Московщини» [169, с. 4].

Для Народного Секретаріату важливо було налагодити відносини з новопосталими державними утвореннями, щоб спільними силами досягти декларованої незалежності. Відтак, із закликом визнати незалежність БНР до Тимчасового уряду Південно-Східного Союзу було надіслано спеціальну заяву. У ній говорилось: «Народний Секретаріат глибоко вірить, що білоруський народ, змучений, і понівечений, зuboжілий від жорстокої війни, яка протягом трьох років велася на його землі, зустріне в народах і урядах Південно-Східного Союзу своїх друзів, завжди готових прийти йому на допомогу».

Восени 1918 р. Рада і НС не раз пробували добитись міжнародного визнання від держав Західної Європи. Дипломатичні місії були направлені у Варшаву, Берлін, Швейцарію, США. Так, в листі президенту В. Вільсону підкреслювалось, що єдиним спасінням від просування комуністичної революції на захід може стати визнання БНР [158, с. 153].

8 грудня 1918 р. урядова делегація БНР прибула в Ясси, де були присутні представники США, Великої Британії та Франції. Делегації було доручено ознайомити союзників із «білоруським питанням» і прагненням білоруського народу до незалежності. Для цього був підготовлений меморандум про історичний розвиток білоруського народу і карта етнографічних кордонів Білорусі [136, с. 359–360].

Таким чином, проголосивши незалежність, Рада проводила активну роботу задля визнання незалежності міжнародним співтовариством. Хоча керівництво Народного Секретаріату вважало, що уряди Німеччини та України визнали Білоруську Народну Республіку де-факто – український уряд вступив у переговорний процес, а німецька окупаційна влада співпрацювала в деяких культурно-освітніх проектах – насправді ж, де-юре жоден уряд не видав відповідної ноти, що офіційно підтверджувала б визнання БНР.

Питання кордонів БНР постійно зберігало актуальність. Географічне розташування Білорусі з усіх боків було вразливим. Сусідні держави прагнули зміцнити свої позиції, розширити території за рахунок приєднання білоруських земель. Оскільки територіальна цілісність білоруських земель була порушена, важливим завданням керівництва БНР було відновити неподільність Білорусі та укласти із сусідніми країнами договори про державні кордони. Відтак, основною метою зовнішньополітичної діяльності БНР було досягти визнання незалежності і неподільності Білорусі в історичних і етнографічних кордонах світовою спільнотою. Проте, досягти поставленої мети керівництву Білоруської Народної Республіки не вдалось.

4.3. «Білоруське питання» в політиці США та урядів європейських держав

Паризька мирна конференція, що почалась 18 січня 1919 р., юридично оформила закінчення Першої світової війни та обрала принципи міжнародних відносин. В основу програми післявоєнного територіально-політичного устрою були покладені принципи, які містилися в текстах «Чотирнадцяти пунктів» В. Вільсона [254, с. 114].

В основі американської інтерпретації повоєнного устрою світу була ідея встановлення довготривалого миру через створення спеціального органу для вирішення спірних питань – Ліги націй. Цей міжнародний орган мав стати «гарантом політичної незалежності і територіальної цілісності як великих, так і малих держав» [322, с. 239]. Питання самовизначення націй передбачалося вирішити шляхом «задоволення всіх добре обґрунтованих національних бажань», але за умови, що це «не порушить мир Європи, не створить нових антагонізмів» [480, с. 128]. Іншим бачилось «білоруське питання», вирішення якого зазнавало перешкод. В першу чергу, це пояснюється наявністю претензій на білоруські землі з боку Польщі, Литви та російських політичних кіл.

В «Чотирнадцяти пунктах» В. Вільсона «білоруське питання» представлено не було. Однак, на думку А. Луцкевича, воно побічно могло впливати зі стст. 6 та 13 [214, с. 25]. Шостий пункт був присвячений питанням територій колишньої Російської імперії. Передбачалося звільнення цих земель від німецьких військ і вжиття заходів з облаштування даних територій [511, с. 27]. Більш детальна конкретизація цього та іншого пунктів подано в коментарях секретаря американської делегації Е. Хауз [184, с. 272]. Так, зазначалось, що «визнання де-факто прав малих держав, які відкололися від Російської імперії, відбудеться за умови скликання ними національних зборів і створення урядів де-юре» [184, с. 345]. Серед націй, які мали право на створення самостійної територіальної одиниці, були: поляки, фіни, литовці, латиші та українці [184, с. 151] При цьому, Е. Хауз обходить своєю увагою білорусів. На території Білорусі не планувалося створити самостійну, незалежну державну одиницю, білоруські землі повинні були увійти до складу Російської держави як автономні частини.

Тринадцятий пункт «Пунктів» В. Вільсона передбачав створення самостійної Польської держави в кордонах проживання польського населення. З цього приводу Е. Хауз зазначав, що відсутність шляхів досягнення такої ідеї може спричинити «виникнення конфліктів між латишами та німцями в Курляндії, поляками і литовцями на північному сході, між поляками та білорусами на сході, між поляками та українцями на південному сході (в Східній Галичині)» [184, с. 362–363]. Вирішення цих проблем повинно було здійснитися «шляхом проведення плебісциту серед основної національності» після закінчення Паризької мирної конференції [184, с. 367]. Територія колишньої Російської імперії, за твердженням Е. Хауз, після виведення німецьких військ із цих земель, буде являти собою «чистий аркуш паперу, на якому можна буде визначити політику для всіх народів колишньої імперії» [184, с. 369].

Англійське бачення післявоєнного устрою Європи радикально не розходила з принципами США. Відповідно, прем'єр-міністр Великої Британії

Д. Ллойд-Джордж висловлювався за «підтримку заходів великих держав щодо вирішення долі молодих держав» і надання їм підтримки для захисту від іноземного вторгнення, але за умови їх «самостійного існування» [111, арк. 5; 337, с. 304]. У меморандумі Ф. Керра щодо положення «російських» земель від 17 лютого 1919 р. обумовлювалась можливість надання допомоги малим або новим державам у їх протистоянні проти більшовизму, щоб таким чином створити «антибільшовицький бар'єр» [480, с. 322–326]. Однак, серед держав, котрі могли б становити згаданий бар'єр, зазначаються Латвія, Литва, Естонія, Польща та Румунія, отже оминалося увагою «білоруське питання», а варіант самостійного існування Білорусі не розглядався. У рапорті польського дипломата Т. Філіповича в квітні 1919 р. повідомлялося про відносини Великобританії до білоруського питання. Так, першочергове право на територію Білорусі передавалося на користь демократичної Російської держави, тим самим відкидаючи польські претензії на ці землі та виступаючи проти федералістської державницької концепції [201, с. 93]. Питання білоруської державності, згідно задумів Д. Ллойд-Джорджа, перебувало в ембріональному, зародковому стані, яке на даному етапі буде неможливо вирішити [111, арк. 6; 337, с. 278].

Позиція Франції щодо повоєнного політично-територіального врегулювання формувалася на основі прагнення отримати міцні гарантії безпеки проти повторення німецької агресії. Виходячи з цього принципу, і будувалась її політика у Європі. На противагу Німеччині, Франція надавала підтримку Польщі з визнанням її незалежності, надання військової допомоги в її боротьбі з Радянською Росією, зовнішньої підтримки при визначенні західних і східних кордонів [450, с. 356]. Так, безпосередньо під час підготовки Версальського договору, міністр закордонних справ Франції С. Пишон наполягав на прийнятті пункту про передачу в підпорядкування Польщі земель, які були зайняті німецькими військами. Але позиція Великобританії, представлена міністром закордонних справ А. Бальфуром, яка виступала проти надмірного піднесення Франції через ослаблення Німеччини, не дозволила

здійснити намір із передачі литовських, білоруських, українських земель Польщі [480, с. 182-183].

Ставлення французької сторони до «молодих народів» докорінно не розходилося з позиціями США та Великобританії, базувалося на «принципах справедливості і свободи», але серед країн, незалежність яких доцільно було б визнати, згадувалися лише Польща і Чехія. Питання самовизначення білоруських земель не піднімалося. Згідно з твердженнями члена французької делегації на мирній конференції А. Тард'є, вирішення «російського» питання повинно було проходити в останню чергу, щоб надати можливість різним національностям організуватися та, принаймні хоч частково, висловити свої побажання і при більш зручних умовах перейти до необхідних угод між різними угрупованнями. Однак розрахунки французького представника не збулися, «російське» питання було піднято ще до безпосереднього відкриття Паризької мирної конференції. Так, 12 січня 1919 р. на засіданні Вищої військової ради було поставлено питання про участь на мирній конференції представників від колишньої Російської імперії. Найбільш гострі дискусії з питання про представництво почалися 21 січня, на засіданні Ради десяти, яке було присвячене виключно розгляду цієї проблематики [480, с. 118].

У зверненні Ради десяти 22 січня 1919 р. містилося запрошення «Всім організованим групам, які здійснюють або намагаються здійснювати політичну владу і військовий контроль десь в Сибіру або в рамках Європейської Росії, «взяти участь у зустрічі з представниками країн Антанти і США» за умови припинення військових дій як на території Росії, так і за її межами» [480, с. 88]. На звернення Ради десяти представники Ради Народних Міністрів БНР не відповіли.

Позиції США та країн Антанти з «білоруського питання» проявилися під час вирішення проблеми східного кордону Польщі. Одним із варіантів вирішення цього питання стала програма Польського Національного Комітету (ПНК) (Р.Дмовського, І. Падеревського, С. Козицького та ін.), який 3 березня 1919 р. представив Раді десяти позицію польської делегації [497, с. 367].

Основою зазначеної позиції були ідеї створення сильної Польщі, про приєднання до етнічної Польщі насамперед непольських районів на сході з католицьким населенням. Іншим варіантом вирішення питання східного кордону Польщі стала позиція Російської делегації, що сформувалася на основі так званого «Положення з питання про Польщу», розробленого в грудні 1918–січні 1919 рр. «Положення» рекомендувало при визначенні кордонів Польщі з Російською державою враховувати «як стратегічні, так і економічні, етнографічні умови» [350, с. 32]. Водночас, при проведенні розмежування необхідно було дотримуватися наступних принципів: збереження територіальної цілісності, без будь-яких втрат на користь Польщі етнічно чужих полякам Литви і Білорусі, Холмщини; а також приєднання до Росії територій Галичини [350, с. 34]. Фактично меморандум ПНК від 4 березня 1919 р. оскаржував білорусів та українців на володіння тією чи іншою територією. Посилаючись на досвід спільного існування білоруського, українського та польського народів в межах Великого Князівства Литовського, доводилось, що мовна категорія не може стати достатньою підставою для приєднання земель до конкретного державно-політичного організму [350, с. 36]

Окремо слід виділити державно-політичну програму Литви. Вона передбачала створення «Великої Литви», яка включала історичну Литву (територію Віленщини та Гродненщини) і етнографічну Литву (територію безпосередньо Литви). У березні 1919 р. на окремій нараді Ліги Націй були озвучені литовські територіальні вимоги на простір не тільки етнографічної Литви, а й на землі історичної Литви. Литовська сторона обґрунтовувала свої претензії договором із Віленською білоруською радою від 27 листопада 1918 р., що фактично визнавав частиною Литовської держави Гродненський, Сокальський, Білостоцький, Бельський, Волковиський, Біловезький, Слонімський повіти Гродненської губернії, Лідський повіт Віленської губернії [128, с. 319–320]. Члени литовської делегації в якості аргументу приводили факт формування під егідою Міністерства оборони Литви і II білоруської піхотної частини в Каунасі – Гродно. В результаті, претензії Литовської

держави були анульовані, через приналежність білоруських земель (територія Віленської і Гродненської губерній) до майбутньої відновленої Російської держави

В цей же час, у рамках Комісії з польських справ під головуванням Ж. Камбона, як постійного органу при Раді десяти Паризької мирної конференції, було прийнято рішення про передачу Польщі права адміністративного управління «тими білоруськими землями, які не повинні увійти до складу Росії» [350, с. 76]. Питання визначення східних кордонів Польщі мало ґрунтуватися на принципі приєднання до складу Польської держави тільки тих територій, «які зберегли польський характер по-своєму етнічному складу, або мають симпатії до Польщі» [374, с. 77]. У спірних випадках передбачалося проведення опитування місцевого населення з метою «визначення його етнічного, мовного і релігійного складу, а також побажань народу» [133 с. 308–309]. З огляду на вище зазначені принципи, Польський національний комітет радив для розширення східних кордонів «закріпити свій культурний вплив на сході Європи, таким чином довести, що території, на які вона претендує, мають чітко польський характер» [133, с. 309; 507, s. 67]. 9 березня 1919 р. російська делегація звернулася до Комісії з польських справ із меморіалом, в якому «вирішення питань, пов'язаних з долею територій колишньої Російської імперії в межах 1914 р., за винятком Польщі, має відбуватися за згодою російського народу» [488, s. 256]. Результати роботи Комісії з польських справ під головуванням Ж. Камбона, як постійного органу при Раді десяти Паризької мирної конференції, щодо встановлення східного кордону Польщі були представлені на засіданні 12 квітня 1919 р. [497, s. 120–121]. У частині, яка стосувалася Білорусі, кордон мав пройти по пунктах Гродно–Немирів–Брест–Литовський. Пропонований кордон в основному збігався з етнографічним розселенням польського населення, і був закріплений рішенням від 8 грудня 1919 р..

Паризька мирна конференція заклала принципи повоєнного устрою Європи. Основою нового порядку мали стати принципи самовизначення

народів. Це породжувало надії тих народів, які були у складі багатонаціональних імперій. Зокрема, на Паризьку конференцію розраховували й білоруси. Тому, детальніше зупинимось на тактиці білоруських політичних кіл під час Паризької мирної конференції.

22 січня 1919 р. А. Луцкевич від імені Ради Народних Міністрів БНР звернувся до голови Паризької конференції з меморандумом, в якому закликав світову спільноту допомогти у справі побудови білоруської державності [155, с. 102]. У документі уряд БНР просив допуску делегатів БНР до роботи в мирній конференції з метою самостійного представлення білоруських інтересів, насамперед для того, щоб білоруська справа не трактувалась як внутрішні справи Росії [128, с. 354]. Цим меморандумом, на нашу думку, Рада БНР хотіла вирішити складне завдання – переконати міжнародне співтовариство в існуванні білоруського уряду. Зауважимо, «Меморіал білоруського уряду голові мирної конференції» акцентував увагу на доказах існування білоруського народу, проте фактично не характеризував Білорусь, як потенційну державу [124, арк 51–65]. Проте, звернення А. Луцкевича до голови Паризької конференції не дало бажаного результату: БНР не була запрошена до участі в її роботі.

8 травня 1919 р. уряд БНР надіслав голові Паризької мирної конференції ноту протесту, в якій акцентувалась увага на неправомірних діях поляків на території Гродненщини. Так, у ноті вказувалось: «поляки, не входячи ні в які стосунки з місцевими органами білоруської державної влади, силою багнетів заводять в окупованих білоруських землях польське цивільне управління ...» [154, с. 117].

21 квітня 1919 р. на засіданні Ради Народних Міністрів БНР було прийнято рішення відправити білоруську делегацію на Паризьку мирну конференцію та затвердити її склад. У столицю Франції мали поїхати: А. Луцкевич (голова), О. Цвікевич (заступник голови), Р. Скірмунт, К. Кондратович, О. Азнабішин – у якості радників, аташе: С. Янковський, А. Головінський, А. Барков, кур'єр – Г. Комаринець [128, 336].

А. Луцкевич виїхав до Парижа наприкінці квітня 1919 р., але по дорозі затримався в Берліні. По перше – не було грошей, а по друге – не було дипломатичної візи французького уряду. У Берліні А. Луцкевич зустрічався з рядом авторитетних діячів Німеччини, редакторами впливових німецьких газет, яких широко інформував про Білорусь і білорусів. З метою пропаганди «білоруського питання» серед західноєвропейської громадськості, була підготовлена до друку книга про Білорусь під редакцією німецького журналіста, уродженця м. Вільно [155, с. 145].

На початку травня 1919 р. з Берліну А. Луцкевич відправився до Праги. Очевидно, що таку поїздку він зробив для того, щоб отримати черговий транш кредиту від українського уряду переведеного на рахунок віденського банку. У Празі на той час знаходився відділ цього банку. Тим не менш, у Празі глава уряду БНР 17 квітня зустрівся з президентом Чехословаччини Т. Масариком. Цю зустріч А. Луцкевич оцінив високо і допускав, що в особі Т. Масарика знайшов союзника і підтримку не лише у визнанні незалежності БНР, а й у реалізації балтійсько-чорноморської ідеї [161, с. 63–64].

Делегація БНР у складі А. Луцкевича, Е. Радлова, К. Кондратовича прибула в Париж наприкінці травня 1919 р. До цього часу члени конференції прийняли меморандуми двох білоруських сусідок – Польщі та Литви – і вислухали їхні делегації. Вони приступили до попередніх постанов щодо східної межі Польщі.

Білоруська сторона не брала участі у переговорах. Тому, перед представниками БНР стояло завдання якомога ширше ознайомити європейську громадськість із ситуацією в Білорусі. Пропагувалися можливості Білорусі як партнера в міжнародній торгівлі і перспективного регіону для іноземних інвестицій. Представники БНР увійшли в контакт з усіма делегаціями, що брали участь у Мирній конференції. Вони поставили питання про включення Білорусі в зону Балтійських держав, розраховуючи на допомогу останнім з боку Англії, а також французьких урядових кіл та політичних діячів.

Представниками БНР було направлено ряд нот, меморандумів та заяв на ім'я голови Мирної конференції, глав урядів Франції, Великобританії, США [128, с. 352, 356, 361]. У більшості випадків робота представників БНР була односторонньою: делегація БНР ставила питання, вносила пропозиції, але вони не розглядалися або розглядалися не на користь БНР.

Білоруська делегація докладала значних зусиль, щоб зацікавити великі держави можливостями білоруської економіки і перспективами іноземних капіталовкладень у її розвиток, насамперед здійснення проекту водного шляху з Балтики в Чорне море [231, с. 15]. До приїзду білоруської делегації в Париж, східні землі фактично були розділені Антантою на зони впливу Англії та Франції. Білорусь разом із Польщею відійшла в зону впливу Франції [52, арк. 73].

На Паризькій мирній конференції білоруська делегація вручила британському представнику лист на ім'я прем'єр-міністра Великобританії Д.Ллойд-Джорджа наступного змісту: «З відходом німецьких військ із окупованих територій нашої країни Білорусії, яка протягом трьох років була театром воєнних дій, там знову починається жахлива експлуатація. Банди більшовиків чекають лише моменту, коли край буде вільним від регулярних військових загонів, щоб знову приступити до грабежів, вбивств і знищення нашої свободи і цивілізації. Білоруська Рада, що представляє всі партії та громадські організації, проголосила незалежність, яка вимагає визнання світовою спільнотою. Звертаємося з проханням до Антанти, як захисниці свободи малих народів, про захист краю від анархії і надання військової допомоги з моменту відходу німецьких військ з метою захисту від грабежів і погромів» [128, с. 356]. Аналогічні листи були направлені президенту США В. Вільсону і прем'єр-міністру Франції Ж. Клемансо. Отримавши лист, британська сторона відразу ж надіслала до МЗС Великої Британії депешу наступного змісту: «Біла Русь», мабуть, є ще одним кандидатом, що прагне приєднатися до ряду нових держав. Стає очевидним, що ми не можемо прийти

їм на допомогу. Я думаю, що краще не давати їм відповіді доти, поки ми не дізнаємося що-небудь більше про людей і їх авторитет» [119, арк. 25].

В окремих випадках активність БНР давала певні результати. Так, білоруська делегація встановила контакт із делегаціями національних республік, які виникли на території колишньої Російської імперії. Зокрема, білоруси звернулись до представників України, Латвії, Естонії, Грузії, Азербайджану та Литви з пропозицією організувати спільний політичний фронт проти російської делегації та її спроб повернути довоєнні кордони [128, с. 631–636]. Варто наголосити, що такий неформальний політичний союз у складі семи республік вдалось створити, однак без участі Литви. Литва не визнавала БНР, тому рішуче відмежовувалась від білоруської делегації та ігнорувала її діяльність. Одночасно делегація БНР рішуче протестувала проти визнання Антантою уряду О. Колчака або іншого уряду «Всеросійським» [155, с. 147].

Делегація БНР у Парижі встановила відносини з представниками «білого» руху. Це були: С. Сазонов, В. Маклаков, М. Чайковский, Б. Савінков. Так, В. Маклаков захищав неподільність Білорусі. Колишній міністр закордонних справ Росії Б. Сазонов офіційно заявив в англійській пресі про автономію Білорусі у складі не радянської Росії [155, с. 146].

А. Луцкевич розумів, що такі заяви не безкорисливі, адже представники «білого» руху шукали можливість використовувати білорусів у виступі проти Радянської Росії. Тим більше, що А. Луцкевич домагався визнання незалежності Білорусі, а не автономії у складі Росії, яку йому пропонували [128, с. 146].

Однак, ситуація цьому не сприяла. Країни Антанти, будучи союзниками «білої» Росії, сподівались на швидке падіння радянської влади і не хотіли псувати відносини з лідерами «білого» руху. Політична нарада керівників білого руху в Парижі прийняла декларацію про федеративну відбудову Росії та обіцяла визнати всі національні уряди, які вели боротьбу проти більшовиків [128, с. 394].

Такі перспективи не задовольняли ні білорусів, ані інших національних діячів. Ніхто не знав, як поведуть себе російські політики після закінчення громадянської війни, тим більше, що автономію пропонували лише Україні та Білорусі [262, с. 56]. Країни Антанти теж не мали чіткої позиції щодо майбутньої не більшовицької Росії. Тому налагоджувати контакти білоруським представникам потрібно було вкрай обережно.

Вороже до білорусів поставилися литовці. Хоча представники БНР в Литві активно домагалися спільної роботи білорусів і литовців на основі федерації, проте литовці відхилили цю пропозицію, і повели агресивну політику по відношенню до представників БНР. По-перше, сторони розділяло різне розуміння того, де повинен проходити спільний кордон. Литовці вимагали відмови Білорусі від Віленщини та Гродненщини на користь Литви та визнати кордон Литви, визначеного Брестським миром [241, с. 17]. По-друге, Литва не погоджувалась із пропозицією білорусів про утворення білорусько-литовської федеративної держави та об'єднанні збройних сил [268, с. 208].

На мирній конференції литовська делегація вела боротьбу з білоруською делегацією і відмовилася від спільної декларації, протидіяла спробам представників БНР поставити білоруське питання на обговорення конференції та всіяко прагнула не допустити розгляд питання про Віленщину і Гродненщину [117, арк. 41].

У розмові з кореспондентом англійського часопису «Reuter-Bureau» Л.Заяц зазначав: «литовці та поляки ведуть у Лондоні енергійну компанію проти нас і домоглися того, що деякі дуже впливові англійські політики висловлюються в тому сенсі, що Білоруська республіка не є надбанням народної волі, що ідея державної незалежності не корениться в народній свідомості, а є виключно плодом фантазії і предметом агітації невеликого гуртка білоруської інтелігенції, що переслідує свої особисті корисливі цілі» [124, арк. 86].

Із зробленого огляду зовнішньополітичної діяльності БНР можна зробити висновок про проведення значної роботи білоруською делегацією. Проте,

надіслані ноти, меморандуми, візити білоруських делегацій до ряду країн, непряма участь в міжнародній конференції не дали для БНР бажаних результатів.

Оцінивши реальне політичне становище Білорусі М. Вершинін – уповноважений БНР у справах військовополонених в Чехословаччині – у листі до А. Луцкевича писав: «Найвигіднішим для Білорусі становищем була б повна самостійність, але в даний момент це нереально. Враховуючи важке становище Білорусі, необхідно вибирати одне з двох – опертися або на Польщу, або на Росію». На думку М. Вершиніна, БНР вигідно було б у той момент поєднати свою долю з Росією [128 с. 441–442].

В свою чергу, член Ради БНР П. Кричевський вважав, що політичне становище Білорусі зобов'язує керівництво БНР звернути більше уваги на міжнародну політику Франції, Німеччини, Англії та Прибалтики і не можна схилитися в бік Польщі, яка нічого не дасть Білорусі [264, с. 2–3]. Натомість, заступник голови Ради Народних Міністрів БНР А. Смолич був переконаний, що треба робити ставку на Латвію та Естонію як потенційних союзників [128, с. 591]. Наприкінці серпня 1919 р. у Варшаві зібралися міністри закордонних справ Латвії та УНР. Під час зустрічі обговорювалось білоруське питання. В результаті було вирішено допустити представників БНР на конференцію Балтійських країн і на переговори з РРФСР. На думку білорусів, це було рівнозначно визнанню БНР Балтійськими країнами [51, арк. 64]. У зв'язку з цим зростала необхідність поживавлення інформаційно-політичної роботи в Прибалтиці.

А. Луцкевич писав Я. Льосику 29 жовтня 1919 р., що країни Європи не визнали незалежність Білорусі і не надають їй реальної допомоги. БНР не має території, столиці, державного апарату, армії та фінансів. Поляки не перестають вести переговори з представниками О. Колчака про розподіл Білорусі [128, с. 580].

Варто сказати, що Литва прагнула в'яснити відносини з Польщею з огляду територіальної проблеми. Очевидно, що мова йшла про території

Віленщини та Гродненщини, які була предметом дискусій і з білоруської сторони. 25 серпня 1919 р. відбулась Рада Віленщини та Гродненщини щодо литовсько-польських переговорів про вибори до литовського сейму. Згідно прийнятої постанови проголошувалось, що земля, де проживають білоруси має увійти до складу неподільної та незалежної Білоруської Республіки. Це мали бути такі території: Віленщина, включаючи м. Вільно, Гродненщина, Мінщина, Могильовщина, Вітебщина. Вказувалось, що території, де проживають литовці, поляки, українці та росіяни, не виключались з вище названих земель. Разом з тим, до Білоруської Республіки мали б увійти частини Смоленської, Псковської, Тверської, Орловської, Ковенської губерній. Відповідно, право скликати вибори належить лише Раді БНР [105, s. 13; 106, s. 71].

З ініціативи Франції у червні 1919р. А. Луцкевич обговорив з польським прем'єр-міністром І. Падеревським стан білорусько-польських відносин. Перемовини обох прем'єрів стосувались можливості федерації Білорусі та Польщі. А. Луцкевич схилився до проекту федерації з умовою, що буде збережений принцип державної рівності БНР і Польщі. Спочатку мали б увійти ті земля, які зайняті Військом Польським, а потім і Східна Білорусь, що знаходилась під владою більшовиків [155, с. 203–204].

З огляду на це, цікавим виглядає проект договору між БНР та Польщею, підготовлений 1 липня 1919 р. Він передбачав створення на рівних умовах Союзу незалежних, суверенних держав, з власними законодавчими і виконавчими органами. Передбачалося, що найвищим органом Союзу була б Союзна рада, створена з рівної кількості представників обох держав. Для координації спільної зовнішньої політики було б організовано Державний Секретаріат закордонних справ. Планувалося створення самостійних армій під загальним командуванням, які забезпечували б захист цілісності і незалежності обох держав. Підписання митної конвенції зробило б можливим скасування митного кордону між БНР та Польщею, вільний транзит та уніфікацію торгової політики. Національні права білорусів та поляків відповідно в Польщі та БНР були б захищені принципом взаємної рівності.

До проекту головної угоди був долучений проект додаткової угоди. У ній були зобов'язання уряду Польщі щодо надання військової допомоги БНР з метою визволення білоруських земель від чужих військ, допомога при створенні білоруської армії та білоруської адміністрації. Одним із пунктів була взаємна підтримка при вирішенні прикордонного питання з сусідніми державами. Проект передбачав анулювання не вигідних для Білорусі умов Брестського договору. За основу розмежування держав передбачалось взяти етнічний критерій, з урахуванням економічних потреб, а у складних випадках рішення мали прийняти за результатами плебісциту [98, s. 25]. У підсумку А. Луцкевич був запрошений до Варшави [412, с. 130].

Вже 22 жовтня 1919 р. у Варшаві прем'єр-міністр БНР зустрівся з Ю. Пілсудським. А. Луцкевич намагався домогтися, щоб Польща визнала право БНР на державну самостійність. На той час поляки вже контролювали значну частину білоруських територій. У зв'язку з цим Ю. Пілсудський поставив перед Антантою питання про плебісцит, на якому повинне було вирішитися питання про приєднання до Польщі Вітебської і Могильовської губерній. Таким чином поляки намагалися відновити межі Речі Посполитої 1772 р. [128, с. 575]. Разом з тим, Ю. Пілсудський восени 1919 р заявив, що відносини Польщі та Білорусі будуть союзом «рівного з рівним і вільного з вільним».

Всі ці обставини, а також фактична відмова країн Антанти і США визнати незалежність БНР, схилили главу уряду БНР до орієнтації на Польщу. 22 листопада 1919 р. відбулась чергова зустріч Ю. Пілсудського з А. Луцкевичем, на якій Начальник держави радив відмовитись від державницьких амбіцій і перетворити Раду БНР у Білоруську національну раду, тобто змінити статус із державного представництва на національний. Ю. Пілсудський пропонував білорусам розпочати роботу над створенням національно-культурної автономії і білоруського «П'ємонту». Одночасно він не позбавляв А. Луцкевича надії на незалежність Білорусі. Як повідомляє Д. Міхалюк, розмова була далеко не щирою з обох боків. А. Луцкевич ніби-то погодився на пропозицію Ю. Пілсудського про перетворення Ради Республіки в

національне представництво, але це було вимушеним кроком. Дякуючи такій позиції, він отримав дозвіл Ю. Пілсудського на скликання пленарного засідання [366, с. 419].

Незгідні з політикою А. Луцкевича звинувачували його у сприянні тим, хто домагався розділу і анексії Білорусі. Зокрема, представники білоруських соціалістів-революціонерів і соціалістів-федералістів вважали курс уряду А. Луцкевича на Другу Річ Посполиту зрадою ідеї незалежності Білорусі [374, с. 58]. Із середини 1919 р. Рада БНР увійшла в стан внутрішньополітичної кризи. Пояснювалось це невдачами в зовнішньополітичній діяльності, початком співпраці з Польщею. Внаслідок цього в керівних ланках БНР виникли протиріччя, а через це навколо окремих лідерів білоруського руху (А. Луцкевича і В. Ластовського) почали формуватися групи прихильників. У зв'язку з цим з'явилася необхідність роботи Ради, щоб визначити шляхи поліпшення зовнішньополітичної роботи.

13 грудня 1919 р. в Мінську, який на той час був зайнятий поляками, відбулись надзвичайні збори Ради БНР. На сесію Ради прибули представники берлінської місії, лідери соціалістів-революціонерів П. Крачевський, В. Захарко, Я. Білевич, які з недовірою ставились до А. Луцкевича. Окрім того, антипольську позицію зайняла БПСФ. Неочікувано противником політики А. Луцкевича став Р. Скірмунт, який дотепер сприймався поляками, як їх прихильник [109, с. 22–23]. Засідання, на якому обговорювалась робота А. Луцкевича, відкрив Голова Ради Й. Льосік [128, с. 530].

У своїй доповіді голова Ради Народних Міністрів А. Луцкевич зазначав, що його уряд не міг працювати на території Білорусі та головним чином працював за кордоном. Основною метою діяльності РНМ був захист незалежності та неподільності Білорусі. Торкаючись відносин з іншими державами, глава уряду вказував, що Литвою вони весь час були незадоволені. В особі литовської делегації білоруси «знайшли більших ворогів, ніж у російській делегації» [128, с. 594]. З представниками України, Латвії та Естонії делегація Білорусі працювала в дружньому контакті.

Доповідаючи про свою роботу в Парижі, А. Луцкевич констатував, що в громадських колах Франції деякий час велась дискусія з питань післявоєнного устрою Східної Європи. Одна група відстоювала позицію «Великої Росії», як протипаги Німеччині. Друга – прагнула союзу дрібних держав між Німеччиною і Росією. Представники другої групи домагалися домовленості між Білоруссю та Польщею. Глава уряду Франції Ж. Клемансо був прихильником «Великої Росії».

Через це прем'єр-міністр Польщі І. Падеревський запросив делегацію Білорусі до Варшави для досягнення взаємної угоди. Окрім зустрічі з керівництвом Польщі, робота представників уряду БНР у Варшаві мала на меті встановлення найтісніших відносин із польською демократією. Ці політичні сили, за словами А. Луцкевича, стояли на позиції визнання незалежності Білорусі, заперечення анексії її територій [374, с. 60].

У доповіді глава уряду БНР зазначав, що змагаючись за Білорусь, дипломати Польщі та Росії намагалися переконати світову спільноту в тому, що Білорусь є специфічним краєм. Польща і Росія обіцяли Білорусі автономію, а це, в певній мірі допомагало представникам БНР.

Доповідаючи, А. Луцкевич констатував, що реальну допомогу Білорусь мала з боку України. Уряд УНР підтримував контакти з представниками Білорусі, що безпосередньо допомагало їм у роботі. Латвійський уряд погодився визнати БНР, він також висловив побажання обмінятися дипломатичними представництвами. Висловили готовність налагодити відносини із БНР Естонія і Фінляндія, а Чехія та Німеччина прийняли у себе дипломатичні представництва Білорусі» [119, с. 3].

Звітуючи перед Радою Республіки, голова уряду акцентував увагу присутніх на тому, що загалом, питання майбутнього Білорусі було не останнім у роботі міждержавних делегацій. Новостворені держави в основному підтримували державність БНР, проте офіційного визнання до керівництва Білорусі не надходило. Здебільшого причиною цьому було незрозуміле політичне становище. БНР, яка мала уряд, але не мала території, де б міг він

діяти. Зокрема, А.Луцкевич зазначав: «Уряду важко було працювати за кордоном, де постійно задавали запитання: «Де ваша столиця і де знаходиться стале місце перебування білоруського уряду?». Доводилось говорити, що територія зайнята більшовиками ... З усієї політичної ситуації кінцева потреба створити хоча б певну видимість білоруської влади на території Білорусі...» [128, с. 532].

Виходячи із наявної політичної ситуації, А. Луцкевич сформулював найважливіші завдання. Він доводив, що небезпека з боку більшовиків і політика Литви схиляють до пошуку порозуміння з польським урядом. Особливо слід співпрацювати з групою Ю. Пілсудського та діячами ППС, які на його думку, висловлюються за незалежність Білорусі, а не за включення її до складу Другої Речі Посполитої. Таку ідею підтримав П. Алексюк, пропонуючи створити директорію з п'яти осіб для проведення переговорів із польським урядом. Однак, ця пропозиція була відкинута соціалістами-федералістами та есерами.

Відсутність єдиного бачення проблеми, неможливість компромісів призвели до того, що частина членів Ради БНР покинули її засідання. У Раді zostались представники БПСР та БПСФ, а також ті члени ради, яких на початку роботи не визнавала Президія, з огляду на те, що вони претендували на представництво від незрозумілих організацій [128, с. 622–623]. Вони проголосили себе Народною Радою Білоруської Народної Республіки. У склад Президії увійшли: П.Кречевський, В. Захарко, П. Бадунова, Я. Мамонько, Н. Козіч. Головою Ради став П. Кречевський. Народна Рада БНР призначила В. Ластовського главою уряду, затвердивши його новий склад.

Новостворена Рада прийняла резолюцію, у якій чітко визначила пріоритети своєї діяльності. Зокрема, основним вектором залишалася позиція співпраці з Литвою. Проте, дана резолюція однозначно проголошувала антипольське спрямування роботи Народної Ради, містила у собі гнівний протест проти польської окупації Білорусі та закликала до організації плебісциту [128, с. 535].

Паралельно проходило засідання тих членів Ради, які залишили її роботу. На своєму засіданні вони прийняли закон про заснування Найвищої Ради БНР та затвердили її статут. У склад Найвищої Ради увійшло п'ять осіб: І. Середа (голова), С. Рак-Михайловський, К. Терещенко, Я. Льосик, О. Власов [128, с. 536]. 16 грудня 1919 р. збори Найвищої Ради обговорили заяву А.Луцкевича про відставку, але відставка прийнята не була. А. Луцкевичу було доручено продовжувати працювати головою Ради Народних Міністрів, на нього було покладено обов'язки міністра закордонних справ і міністра фінансів [128, с. 540]. У свої діяльності Найвища Рада стояла на позиціях пропольської політики.

Таким чином, конфлікт у середовищі білоруських політиків призвів до утворення двох білоруських Рад – Народної Ради та Найвищої Ради, під керівництвом Я. Льосика та П. Кречевського відповідно. Виникли так само два уряди – В. Ластовського та А. Луцкевича. Щоправда, поляки арештували В.Ластовського та П. Кричевського, не давши Народній Раді та її уряду можливості для діяльності. Арешт членів Народної Ради ще більше підірвав репутацію А. Луцкевича, адже арештовані вважали, що це його рук справа. Однак, найголовнішою причиною такої ситуації були дії польського політика В. Рачкевича, який блокував відправку телеграм від В. Ластовського, відправлених у Париж, Прагу, Варшаву і Гродно [109, s. 19]. У телеграмах В. Ластовський повідомляв уряди європейських держав, що саме Народна Рада є державним органом БНР і лише вона у повній мірі відображає інтереси білоруського народу.

Розкол у білоруському політичному середовищі негативно вплинув на зовнішньополітичну діяльність БНР. Окрім того, поява паралельного уряду послабила і так не сильні позиції А. Луцкевича, як керівника делегації на мирній конференції, у найважливіший для майбутнього Білорусі момент. З його відходом зникли мінімальні шанси зацікавити європейські держави «білоруським питанням» на міжнародному форумі [96, s. 50; 99, s. 27]. 17 грудня 1919 р. П. Кричевський надіслав голові Паризької мирної

конференції від імені Ради БНР ноту, в якій інформував про те, що новим главою уряду БНР є В. Ластовський [128, с. 546].

Уряд Радянської Росії був готовий поступитися полякам Віленською, Гродненською і Мінською губерніями. Польська сторона розуміла, що мир з РСФРР міг бути опротестований урядом БНР, із чим поляки не могли не рахуватися. Для того, щоб знецінити значення цього протесту, поляки заявили про існування кількох білоруських урядів. У тих умовах Є. Ладнов, що став міністром закордонних справ в уряді В. Ластовського, пропонував А. Луцкевичу припинити взаємні звинувачення і якомога швидше зібратися в Празі представникам обох урядів, обговорити становище і відновити єдність уряду та Ради [128, с. 656].

Таким чином, «білоруське питання» на Паризькій мирній конференції окремо не було поставлене, а розглядалось в якості одного зі складових елементів «польського» чи «російського» питання. Ідея про самовизначення націй, справедливе визначення їх кордонів, територіальної цілісності, не поширювалась на «білоруське питання». Присутність білоруської делегації на Паризькій мирній конференції, її численні зусилля не змогли змусити керівництво країн Антанти і США розглядати «білоруське питання» як самостійне.

Узагальнюючи тактику уряду БНР під час Паризьких мирних переговорів, слід відзначити, що керівництву БНР не вдалося досягти значних позитивних результатів. Важливу роль у цьому зіграло складне становище, в якому з кінця 1918 р. знаходилися керівні органи БНР. Уряд, як і в 1918 р., спрямовував у різні держави надзвичайні місії та делегації. Проте ці заходи не давали очікуваних результатів. Окрім того, зміна однієї окупації іншою перешкоджала нормальній роботі керівних органів БНР. Для урядів європейських держав Білорусь залишалась об'єктом міжнародної політики. Європейські держави прагнули використати «білоруське питання» у вигідних для себе цілях.

Таким чином, після відмови країн Антанти на Паризькій мирній конференції визнати незалежність БНР та в умовах несприятливої зовнішньополітичної ситуації керівництву БНР потрібно було шукати країну-протектора. А. Луцкевич і його оточення орієнтувалися на союз з Польщею, за якою стояла Франція. В. Ластовський, орієнтувався на Литву, яку підтримувала Німеччина. Обидві ці країни: і Франція, і Німеччина були зацікавлені у своєму впливі на країни Східної Європи.

Перемовини керівництва уряду БНР та Другої Речі Посполитої про можливий варіант федеративної співпраці спричинили політичну кризу в середині Ради Білоруської Народної Республіки. Білоруський національний рух розділився, причиною цього стала відсутність єдиного підходу щодо майбутнього Білоруської держави.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження з історії Білоруської Народної Республіки у 1918–1919 рр. дозволило зробити наступні висновки:

1. Суспільно-політичні зміни в Росії сприяли пошуку шляхів національно-державного самовизначення Білорусі. В Російській імперії Лютнева революція 1917 р. сколихнула громадську думку, стала чинником, що консолідував білоруський національний рух, спрямований на реалізацію національного проекту. Більшовицький переворот вніс у суспільно-політичне життя принцип самовизначення народів, на основі якого було проведено перший білоруський конгрес – Всебілоруський з'їзд, що окреслив майбутнє Білорусі. Він зафіксував зміну в громадській свідомості, де Білорусь бачилась самостійним суб'єктом федерації. Всебілоруський з'їзд, підписання не вигідного для Білорусі Брестського договору, виникнення незалежної України, Литви стали передумовами проголошення БНР і спроби оформлення її, як незалежної держави.

Декларування БНР 9 березня 1918 р. відбулось в умовах хаосу громадянської війни в Росії. Більша частина Білорусі знаходилась у той час під німецькою окупацією, яка вважалася тимчасовою. БНР створювалась як республіка, що залишається у державному союзі з демократичною Росією. Таке рішення мало підтримку більшості учасників Всебілоруського з'їзду. Іншим було ставлення до проголошення незалежності БНР і розриву з Росією, що відбулось після акту 25 березня 1918 р.

2. Державотворення Білоруської Народної Республіки відбувалось в умовах німецької, а згодом польської окупації. Статутні грамоти нормативно визначили найважливіші положення про державний і суспільно-політичний устрій Білорусі, механізм розподілу влади, права і свободи громадян, статус національних меншин. Так, функції виконавчої влади виконував Народний Секретаріат, а згодом Рада Народних Міністрів. Законодавчу владу репрезентували Рада Республіки та Сеньйорен-Конвент. Президію Ради БНР представляли основні національності, які населяли Білорусь. Сеньйорен-

Конвент повинен був відображати склад всієї Ради і обиратися залежно від кількості членів фракцій. Проаналізувавши нормативно-правові акти видані Радою БНР, слід відзначити, що заснування державних структур проходило через посередництво територіальних національних представництв – білоруських рад. «Тимчасовий наказ білоруським радам» визначив правила виборів місцевих органів БНР. Інструкція передбачала правила виборів волосних, міських, повітових та губернських рад.

3. У суспільно-політичному житті БНР у період німецької окупації можна виокремити три періоди: 1) 19 лютого (9 березня) – 3 грудня 1918 р. 2) 3–27 грудня 1918 р. – 27 квітня 1919 р., 3) 27 квітня – 13 грудня 1919 р. Перший період припадає на час поширення зони німецької окупації на більшості територій Білорусі. Німеччина розглядала Білорусь як частину Росії, тому Народний Секретаріат та Раду БНР оцінювала лише, як національне представництво. У 1918–1919 рр. функціонували чотири уряди БНР під керівництвом Й. Воронка, Р. Скірмунта, І. Середи та А. Луцкевича.

Основним завданням уряду було досягнення незалежності Білорусі, насамперед визнання з боку окупаційної адміністрації. Німецька політика щодо Білоруської Народної Республіки була неоднозначно: від повного заперечення до надання певної свободи діяльності її уряду. З відходом німців із Мінська змушені були залишити місто й білоруські політичні діячі. Тому період лютого-грудня 1918 р. – це період діяльності Народного Секретаріату та Ради Республіки в Мінську, який був найбільш сприятливим для розбудови білоруської національної державності.

Грудень 1918 р. – квітень 1919 р. – це період деокупації німецькими військовими частинами території Білорусі. В умовах відступу німців, постала загроза для членів білоруського руху і вони змушені були покинути територію, що потрапляла в руки більшовиків. Члени уряду БНР переїхали спочатку до Вільно, а потім до Гродно, де ще на певний час залишались німці. Діяльність Ради Міністрів з 27 грудня 1918 р. по 27 квітня 1919 р. – це Гродненський період БНР, коли основна робота зводилась до прагнення здобути незалежність

та створити військо. Можливості діяльності уряду БНР були обмеженими, бо Гродненщину і Віленщину німці передали Литві. Залишивши територію Гродненщини, а з цим етнічні землі Білорусі, німці передали владу над краєм у руки поляків. Почався польський період діяльності членів БНР. Територія, на яку претендувала Білоруська Народна Республіка була зайнята більшовиками та поляками.

Третій період – від 27 квітня до 13 грудня 1919 р. характеризується діяльністю Ради та уряду БНР в умовах польської окупації. Основне завдання в цей час полягало в досягненні незалежності БНР з боку світової громадськості на Паризькій мирній конференції. Окрім несприятливої зовнішньополітичної кон'юнктури, білоруський національний рух потерпав від внутрішньополітичних протиріч. Розкол у білоруському незалежницькому таборі створив «феномен двовладдя». Відсутність єдиної позиції і єдиного бачення майбутнього Білорусі унеможлиблювало роботу її керівних органів, а отже – реалізацію проекту під назвою «Білоруська Народна Республіка».

4. Однією із ознак держави є наявність збройних сил, які контролюють підпорядковану уряду територію. Процес становлення військових національних формувань розпочався одразу після Лютневої революції та розвивався у складних умовах. З огляду на відсутність єдиної позиції в білоруських політичних колах цей процес запізнився порівняно з військовими рухами інших національностей. Потреби білорусів зберегти цілісність свого краю, а також прагнення створити власну військову службу вилились у функціонування різних національних військових формувань із власною специфікою та особливостями. Народний Секретаріат не виключав можливості створення власної армії на основі білорусизованих частин російської армії. Втім, німці рішуче відмовились дати згоду білорусам на створення білоруського війська. Тому створити білоруську армію 1918–1919 рр. політичним колам не вдалось.

Іншою була ситуація після переїзду владних структур БНР в Гродно. Німеччина в цей час так само не була зацікавлена в створенні білоруської армії. В складній політичній, фінансовій ситуації уряд А. Луцкевича змушений був у

військовій сфері співпрацювати з Литвою. Спільним стараннями було створено білоруські формування в складі литовської армії. Прем'єр БНР А. Луцкевич вважав погодження з Литовською Тарибою тактичним кроком. Створені за допомогою Литви білоруські військові формування в майбутньому, коли білоруси доб'ються визнання незалежності БНР, стали б силою, яка здатна захистити цю незалежність. Разом з тим, литовська підтримка білорусів мала кон'юнктурний характер і була інструментом у литовсько-польських відносинах. Дозвіл Литви на створення білоруського полку слід вважати кроком вигідним насамперед для себе, а не білоруської справи. Уряд БНР також не знайшов підтримки з боку Польщі, а білоруське питання в польській політиці набуло значення у зв'язку з польсько-радянськими відносинами. Таким чином, можна стверджувати, що чотири уряди БНР не володіли власними збройними силами, які б контролювали територію Білорусі. Уряд БНР прагнув створити військові формування, тим більше, що були добровольці, готові вступати в ряди білоруської армії. Однак, проблема була в тому, що на білоруських землях розміщувались німецькі, більшовицькі, а згодом і польські війська, які проводили серед білорусів мобілізацію у власні відділи.

5. Зруйновані війною господарські механізми, а також окупаційна політика значно ускладнила соціально-економічну роботу урядів БНР. У проведенні своєї політики на території Білорусі Німеччина керувалася виключно власними економічними міркуваннями і потребами – використати БНР як продовольчий і людський ресурс. У цих умовах Народний Секретаріат шукав шляхи вирішення головних соціально-економічних завдань. Важливим у цьому плані стало налагодження товарообміну з Україною, яке дозволило уникнути голоду. Україна стала єдиною державою, котра надала кредит Білоруській Народній Республіці. Аналіз документів фінансової діяльності білоруських урядів дозволяє констатувати наступні джерела доходів уряду БНР: пожертвування, торгівля з Україною, збори за видані посвідчення, плата за здачу в оренду приміщень, записані в дохід каси невитрачені кошти. Окремим напрямком діяльності білоруського уряду стало вирішення

соціального питання. У цьому спостерігалась національна спрямованість політики уряду БНР. Народному Секретаріату вдалось зробити практичні кроки на шляху вирішення біженського питання. Створювались реєстраційні та карантинні пункти для повернення білорусів на батьківщину, надавалось всіляке сприяння відбудові зруйнованих будинків, видавались посвідчення, котрі дозволяли переміщенню білорусів.

У цілому слід зазначити, що уряд так і не зміг опанувати економічною і фінансовою ситуацією в країні. В силу різних обставин уряд не зумів налагодити нормально працюючий господарський механізм. Не було налагоджено податкової системи та не знайдено способів постійного наповнення скарбниці. Без постійних фінансових надходжень уряд не мав реальної можливості відновлювати зруйноване народне господарство.

6. Національно-культурна діяльність у 1918 р була позначена певною свободою. Народний Секретаріат розпочав роботу по створенню системи національної школи, яка б відповідала інтересам незалежної держави. Було докладено чимало зусиль для популяризації білоруської культури. Діяльність Ради БНР у царині культури набула характеру чітко визначеної державної політики і сприяла поширенню національної самосвідомості. Створення чіткого плану розвитку білоруської культури сприяло національному державотворенню. Статус державної отримала білоруська мова. В культурно-освітній сфері вдалося досягти певних зрушень: об'єднати діячів білоруського національного руху, створити громадські й політичні організації, що активно пропагували ідею національного самовизначення.

Зі зміною політичного становища Білорусі змінилось національно-культурне становище. Польська адміністрація позбавила можливості діячів БНР займатись культурно-освітньою діяльністю. Політика Польщі фактично зводилась до полонізації тих білоруських земель, які опинились під її управлінням.

В період німецької окупації було створено якісно нову національно-культурну систему, що стала одним із засобів створення суверенної, незалежної

Білорусі. Проте реалізація національного проекту, в тому числі і культурно-освітнього, ускладнювалась непевністю політичного становища БНР та двозначністю політики німецької адміністрації, а згодом польської влади.

7. Згідно III Статутної грамоти Білоруська Народна Республіка повинна була охоплювати території розселення та чисельної переваги білоруського народу. Білоруськими етнографічними землями визнавались Могильовська, частина Віленської (з Вільно), Мінська губернія, Гродненщина (з містами Гродно та Білосток), частина Вітебської, Смоленської, Чернігівської губерній. Однак, Брестський договір не передбачав існування незалежної Білорусі, а її землі були розділені між Німеччиною, Радянської Росією та Україною. У 1919 р. частина територій, на які претендувала БНР, опинилась під контролем уряду Другої Речі Посполитої. Підготовлена на Паризьку мирну конференцію «Карта Білоруської народної Республіки» залишилась лише не реалізованим проектом. Питання кордонів БНР постійно зберігало актуальність. Географічне положення Білорусі з усіх боків було уразливим. Сусідні держав прагнули зміцнити свої позиції за рахунок приєднання білоруських земель. Оскільки територіальна цілісність білоруських земель була порушена, важливим завданням керівництва БНР було відновити неподільність Білорусі та укласти з сусідніми країнами договори про державні кордони.

8. Проголосивши незалежність, Рада БНР проводила активну роботу задля визнання незалежності міжнародним співтовариством. Незважаючи на те, що уряди Німеччини та України визнали Білоруську Народну Республіку де-факто: український уряд вступив у переговорний процес, а німецька окупаційна влада співпрацювала в деяких культурно-освітніх проектах – насправді ж жоден уряд не видав відповідної ноти, офіційно підтверджуючи визнання державної незалежності. Не визнали БНР ні країни центрально-східної Європи, ані західноєвропейські держави та США. Таким чином, основною метою зовнішньополітичної діяльності БНР було досягти визнання незалежності і неподільності Білорусі в історичних і етнографічних кордонах світовою спільнотою.

9. Встановлення дипломатичних взаємин у 1918-1919 рр. було складним питанням. Дипломатична служба БНР в основному була представлена надзвичайними делегаціями, місями та консульствами. В умовах несприятливої зовнішньополітичної ситуації консульства та дипломатичні представництва часто не могли відігравати вирішальної ролі у зовнішньополітичній діяльності БНР. У 1919 р. міжнародна увага до БНР остаточно почала згасати.

Після відмови країн Антанти на Паризькій мирній конференції визнати незалежність БНР, постало питання пошуку країни-протектора. А. Луцкевич і його оточення орієнтувалися на союз з Польщею, яка була в сфері інтересів Франції. В. Ластовський орієнтувався на Литву, яку підтримувала Німеччина. Обидві країни: і Франція, і Німеччина були зацікавлені у своєму впливі на країни Східної Європи.

Перемовини керівництва уряду БНР та Другої Речі Посполитої про можливий варіант федеративної співпраці спричинили політичну кризу в середині Ради Білоруської Народної Республіки. Білоруський національний рух розділився, причиною цього стало відсутність єдиного концептуального підходу стосовно майбутнього Білоруської держави.

10. Білоруська Народна Республіка як суверенна політико-територіальна організація суспільства, що володіє владою, яка здійснюється державним апаратом на основі правових норм, що забезпечують захист і узгодження суспільних, групових, індивідуальних інтересів з опорою, у разі потреби, на легальний примус – не склалася.

11. Разом із тим, в умовах державотворчих процесів у Східній Європі на початку ХХ ст. БНР була закономірною спробою білоруських лідерів створити власну національну державу. Хоча збудувати суверенну, демократичну, парламентську республіку у 1918–1919 рр. білоруським лідерам не вдалось, проте факт проголошення незалежності Білорусі має велике історичне значення. Білоруська Народна Республіка стала одним із етапів білоруського державотворення, без якого білоруси не отримали б своєї державності в 1919 р., в рамках радянської системи, і незалежної Республіки Білорусь у 1991 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Неопубліковані джерела

Белорусский государственный архив-музей литературы и искусства

Фонд 3. Коллекция документов отдела рукописей Белорусского музея им. И. Луцкевичав г. Вильно. 1835-1945

Опис 1

1. Спр. 17. Пратаколы пасяджэнняў настаўніцкай секцыі Сувязі культурна-нацыянальнага адраджэння беларускага народа ў Вільні. 9 верасня – 4 кастрычніка 1918 г. 12 л.
2. Спр. 34. Пратаколы сходаў і пасяджэнняў сябраў Беларускага выдавецкага таварыства ў Вільні. 1 жніўня 1913 г. – 24 снежня 1918 г., 21 л.
3. Спр. 102. Пісьмы ад устаноў, карэспандэнтаў і чытачоў у рэдакцыю газеты «Наша Ніва» па творчых пытаннях і аб падпісцы. 1906-1915 гг., 132 л.
4. Спр. 126. Ліставанне Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны з нямецкімі акупацыйнымі ўладамі па розных пытаннях за 1915 – 1918 гг. Нататка А. Луцкевіча за 1925 г. пра гісторыю стварэння беларускіх школ падчас першай нямецкай акупацыі 1915 – 1918 гг., 127 л.
5. Спр. 131. Ліставанне Беларускага народнага камітэта ў Вільні з нямецкімі акупацыйнымі ўладамі па розных пытаннях за 1915 – 1916 гг., 55 л.
6. Спр. 133. Ліставанне Беларускага камітэта ў Вільні з акупацыйнымі нямецкімі ўладамі па розных пытаннях за 1916 – 1918 гг., 56 л.
7. Спр. 134. Рэзалюцыі, дэкларацыі, звароты Беларускага народнага камітэта ў Вільні за 1917 – 1918 гг., 54 л.
8. Спр. 138. Дакументы Цэнтральнай рады беларускіх арганізацый у Мінску і Беларускага нацыянальнага камітэта ў Магілёве за 1917 – 1918 гг. 21 л.

Национальный архив Республики Беларусь

Фонд 4 п ЦК Коммунистической партии Белоруссии (КПБ), г. Минск.

1918–1991

Опис 1

9. Спр. 13 Копии телеграмм, писем И.В. Сталина А.Ф. Мясникову, Д.Ф. Жилуновичу, командармам 7, 12, 15, 16-й армий Западного фронта в связи с образованием Советского правительства в Белоруссии, положением на фронте. 29 декабря 1918 г. – 19 сентября 1919 г., 46 л.

Фонд 60п Комиссия (Истпарт) Центрального комитета Коммунистической партии большевиков Белоруссии (ЦК КП(б)Б), г. Минск. 1875–1938, 1946–1963

Опис 1

10. Спр. 46 Переписка с Институтом истории партии Украины по изучению истории партии и революционного движения в Белоруссии. 22. 10.1929 – 30. 10. 1930 гг., 113 л.

11. Спр 195. Материалы о большевистском восстании в Полесье. 28.01. 1934 – 01. 10. 1934 гг., 45 л.

Опис 3

12. Спр. 452. Заключение мирного договора с Польшчой (переговоры у Барысаве, Минску, Рызе): 16 красавіка 1919 г. – 18 сакавіка 1921 г., 193 л.

Фонд 325 Рада Народных Міністраў БНР. 1918 – 1925 гг.

Опис 1

13. Спр. 2. Пратаколы пасяджэнняў 1-га Беларускага з'езда бежанцаў у Маскве, яго выканаўчай камісіі, прадстаўнікоў беларускіх грамадскіх арганізацый у Мінску, рэзалюцыі 2-га сялянскага з'езду Мінскай і Віленскай губерняў, з'ездаў беларусаў-вайскоўцаў Заходняга, Паўднёвага франтоў і іншыя дакументы. 25 сакавіка – 23 снежня 1917 г., 126 л.

14. Спр. 3. Пратаколы пасяджэнняў I Беларускага з'езда у Мінску. 25. 03 – 18.12. 1918 г., 11 л.

15. Спр. 5. Дакументы аб арганізацыі беларускага нацыянальнага войска. 10 верасня 1917 – 17 лютага 1918 гг., 67 л.

- 16.** Спр. 6. Дакументы аб рабоце I Усебеларускага з'езда ў Мінску. 01 студзеня 1917 – 30 жніўня 1918 гг., 36 л.
- 17.** Спр. 7. Статуты і праграмы беларускіх палітычных партій. 01.05.1917 – 24.12.1918 гг., 29 л.
- 18.** Спр. 8. Пастанова Народнага сакратарыяту БНР ад 27 сакавіка 1918 г. аб абвяшчэнні былых расійскіх урадавых устаноў Беларускага краю ўстановамі БНР, стэнаграма сесій Рады БНР ад 24, 29 сакавіка, 12 красавіка, 1 і 14 мая, 1 чэрвеня, 1 і 11 ліпеня 1918 г.; інфармацыйныя лісткі і бюлетэні (Рады БНР) ад 9 па 29 мая 1918 г., 136 л.
- 19.** Спр. 9. Пратакты сходаў членаў Прэзідыума Рады БНР, перапіска з міністрам замежных спраў Літвы і Украіны. 03.03.1918 – 09.09.1926 гг., 204 л.
- 20.** Спр. 10. Выпіска з пратакола паседжання народнага сакратарыяту БНР, пратаколы паседжання Беларускага нацыянальнага камісарыяту Адэсе, рэзалюцыя агульнага схода беларусаў г. Адэсы ад 21 красавіка 1918 г. аб падтрымцы беларускага народнага Урада, смета на арганізацыю ўтрыманне Генеральнага консульства БНР на Украіне, дыпламатычнага пашпарта пасведчання паслоў консула БНР. 2-я Устаўная грамата спаўняючага камітэта Рады I Усебеларускага з'езда да народа Беларусі ад 9 сакавіка 1918 г. аб абвяшчэнне Беларусі незалежнай Народнай Рэспублікай. Дэклацыя Новага Беларускага кабінета (пана Скірмунта), 30 жніўня 1918 г., Статут Беларускай нацыянальнай арганізацыі "Гай" у Адэсе, 20 чэрвеня 1918 г., 09.03 – 13.09.1918 г., 270 л.
- 21.** Спр. 12. Паведамленне НС БНР аб даручэнні весці перагаворы з ваеннымі і дыпламатычнымі прадстаўнікамі дзяржаў згоды на Украіне члену Рады БНР А. Цвікевічу і грамадзяніну І. Краскоўскаму аб прызнанні незалежнасці і дзяржаўнай самастойнасці Беларусі. 09.01 – 13.09.1918 г., 3 л.
- 22.** Спр. 13. Паведамленне Народнага Сакратарыяту БНР Генеральному консулу в Кіеве ад 28 лістапада 1918 г. аб перездзе ўрада Беларусі з ўсімі ўстановамі ў Вільню. 09.01 – 13.09.1918 г., 1 л.

- 23.** Спр. 14. Дакументы па пытаннях зносін ўрада БНР з ўрадамі замежных дзяржаў. 07.12.1917 – 04.09.1924 гг., 217 л.
- 24.** Спр. 15. Дакументы аб дзейнасці ўрада БНР і Дэлегацыі БНР, пасланай на мірныя перагаворы ў Брэсце па пытаннях незалежнасці і вызвалення Беларусі з-пад польскага прыгнёту (дэкларацыі, адозвы, абвесткі і інш.) і іншыя дакументы. 25.03.1918– 24.08.1923 ГГ., 76 л.
- 25.** Спр. 16. Дэкларацыя беларускай дэлегацыі, пасланай на мірныя перагаворы ў Брэст, ад 19 студзеня 1918 г., зварот урада БНР да прадстаўніка ўрада Германіі за 25 красавіка 1918 г. аб прызнанні самастойнасці Беларусі; спісы членаў Рады і Народнага сакратарыята БНР; рэзалюцыі нарады настаўнікаў школ Беларусі за 21–23 ліпеня.1918 г.; іншыя дакументы. 03.01. – 31.12.1918 г., 95л.
- 26.** Спр. 17. Пасведчанні Т. Грыба, І. Краскоўскага на права весці перагаворы з урадам Украінскай дзяржавы. 10.10.1918 г., 4 л.
- 27.** Спр. 18. Кароткія справаздачы II сесіі Рады БНР. 03.01 – 01.07.1918 г., 14 л.
- 28.** Спр. 19. Рэзалюцыя Мінскага губернскага земскага сходу ад 20 мая 1918 г. па беларускаму пытання; Часовы наказ Народнага сакратарыята БНР. Статуты Беларускага дзяржаўнага універсітэта і Беларускага політэхнічнага інстытута; бюлетэні «Белорусская Жизнь». Інфармацыйныя лісткі, хронікі падзей для беларускіх газет, артыкулы з газет на палітычныя тэмы. 17.03 – 06.10.1918 г., 318 л.
- 29.** Спр. 20. Запіска НС БНР з прапановай даць права рабочым Лібава-Роменскай і Аляксандраўскай ж.д. паслаць сваіх прадстаўнікоў у Раду БНР. 17.03 – 06.10.1918 г., 5 л.
- 30.** Спр. 21 Пратаколы з'езда прадстаўнікоў беларускіх нацыянальных арганізацый, з'езда члена Беларускай сацыялістычнай грамады, паседжання сесіі Рады БНР, Беларускага нацыянальнага камісарыята Адэскай акругі, агульнага схода воінаў-беларусаў X арміі, /інфармацы/ аб фарміраванні беларускага войска палітычным становішчы у Усходняй Беларусі, даклад

упаўнаважанага па нацыянальна-палітычных справах беларуса у Адэскай акрузе ад 8 красавіка 1918 г. аб дзейнасці беларускіх арганізацый у Адэсе. Статут партыі беларускіх федэралістаў, 1918. Устаўная грамата Рады БНР ад 25 сакавіка 1918, арыгінал. 25.03.1917 – 01.02.1921., 253 л.

31. Спр. 23. Паведамленні Народнага сакратарыята БНР аб фарміраванні беларускага войска і міліцыі. 13.11.1918 г. 2 л.

32. Спр. 24. Статут Цэнтральнай Беларускай арганізацыі на тэрыторыі Украіны, дыпламатычныя пашпарты, спісы консулаў. 26.06 – 08.11.1918., 154 л.

33. Спр. 27. Прыказы па гарнізону г. Мінска ад 20(7) лютага 1918 г. аб аб'явленні ваеннага становішча в Мінску в сувязі з наступленнем нямецкай арміі. Не пазней 1918 г., 32 л.

34. Спр. 28. Пасведчанне начальніка штаба арміі БНР П. Вендта. 20.11.1918 г., 2 л.

35. Спр. 30. Ліст старшыні НС БНР старшыні Надзвычайнай дэлегацыі ў Кіеве А. Луцкевіча. 01.10 – 27.11.1918 г., 9 л.

36. Спр. 32 Дакументы аб дзейнасці Прадстаініцтва Нацыянальнага камісарыята БНР у Адэсе (загады, пратаколы, даклады, пасведчанне). 08.04 – 06.08.1918 г., 29 арк.

37. Спр. 33. Спіскі паштовых устаноў і дапаможных паштовых пунктаў ... ў акупіраванай вобласці Мінскай, Магілёўскай, Гродзенскай, Віленскай губ. на 5 кастрычніка 1918 г. 08.04 – 06.08.1918 г., 6 л.

38. Спр. 35. Скаргі сялян у НС БНР і Вышэйшае германское камандаванне на рэквізыцію нямецкімі акупацыйнымі вайскамі жывёлы і прадукту. 19.09 – 27.11.1918 г., 42 л.

39. Спр. 39. Переписка с Белорусскими педагогическими курсами, ученическим обществом, краевой школьной опекой об оказании материальной помощи, проведении ремонта помещений, организации столовой. 11.07 – 25.11.1918 г., 23 л.

40. Спр. 42 Прошения служащих об предоставлении работы и об оказании материальной помощи. 01.10 – 28.12.1918 г., 11 л.

41. Спр. 44. Свидетельства НС БНР на право перемещения белорусов в родные места и выезд за пределы Белорусии. 20.07 – 29.11.1918 гг., 64 л.
42. Спр. 45. Бланкі дыпламатычных пашпартоў. 1918 г., 4 л.
43. Спр. 45-а. Артыкулы па пытаннях беларускай справы надрукаваных ў выданнях, якія выдаваліся у Кіеве. 1918 – 1919 гг., 43 л.
44. Спр. 46. Пратаколы пасяджэнняў Рады БНР. 13.12.1919 – 22.12.1920 гг., 152 л.
45. Спр. 47. Цыркуляры Савета Народных Міністраў БНР. Закон аб грамадзянстве, прыняты Радай 14 снежня 1919 г. 13.11.1919 – 09.11.1920 гг., 70 л.
46. Спр. 49. Пратаколы схода прадстаўнікоў БНР на мірнай канферэнцыі ў Парыжы. 06.05.1919 – 17.01.1924 гг., 51 л.
47. Спр. 54. Падборка артыкулаў з газет і замежнай прэсы аб палітычным і эканамічным становішчы і нацыянальным руху на Беларусі. 24.10.1919 – 20.09.1923 гг., 146 л.
48. Спр. 56. Дакументы аб стварэнні і дзейнасці БПСР. Доклад Т. Грыба «Беларускі з'езд Саветаў і чарговае заданне БПСР». 12.1.1919 – 08.11. 1924 гг., 213 л.
49. Спр. 57. Дакументы аб стварэнні і дзеянні беларускіх вайсковых фарміраванняў на тэрыторыі Расіі, Літвы, Эстоніі. 13.01.1919 – 10.03.1924 г., 111 л.
50. Спр. 58. Адносіны вайскова-дыпламатычнай місіі БНР у Латвіі і Эстоніі. 26.12.1919 – 14.12.1920 гг., 347 л.
51. Спр. 71. Перапіска консульства БНР у Рызе з консульствамі іншых замежных краін у Латвіі па пытаннях падданства грамадзян і выдача ім загранічных пашпартоў. 03.10.1919 – 05.11.1920 гг., 29 л.
52. Спр. 72. Адносіны вайскова-дыпламатычнай місіі БНР у Латвіі і Эстоніі. Консулу БНР ў Рызе, Міністэрству замежных спраў Латвіі аб назначэнні супрацоўнікаў консульства, выдачы дыпламатычных пашпартоў, віз і інш., спісак і пасведчанні супрацоўнікаў місіі, консульства, Беларускага прэсбюро ў

Рызе. Паведамленне вайскова-дыпламатычнай місіі БНР ў Латвіі і Ёстоніі ад 30 красавіка 1920 аб выпуску беларускай паштовай маркі «Асобны атрад». 10.11.1919 – 31.06.1920 гг., 410 л.

53. Спр. 98. Мэмарандум Ўрада БНР, пратэст Рады БНР ад 21 ліпеня 1920 г. у сувязі з умовамі заключанага міра паміж Расіяй і Літвой, ліст страшыні Рады народных міністраў БНР Ўраду РСФСР ад 20 жніўня 1920 г. аб неаходнасці ўдзельнічання беларускай дэлегацыі ў Расійска-Польскіх перагаворах, граматы Рады народных мыныстраў БНР аб прызнанні незалежнасці Ёстонскай народнай рэспублікі, аб назначенні дыпламатычных прадстаўнікоў ад Ўрада БНР пры Ўрадзе Югаславіі, Германіі, Фінляндыі, консула БНР ў Датскім каралеўстве. 05.04.1920 – 10.01.1921 гг., 149 л.

54. Спр. 104. Зварот Ўрада БНР да Лігі Нацый у сувязі з польскай акупацыяй захлдных зямель Беларусі, заклік да ўсіх працоўных Беларусі змагацца супраць гнёта і самаўправства акупантаў, артыкул «Тэорыя і практыка сацыялістаў ў нацыянальнай справе». /1920/ 30.12.1922 гг., 154 л.

55. Спр. 128. Рэлігійныя справы. 22.01.1920 г., 131 л.

56. Спр. 166. Пратаколы паседжэннеў ўрадавай камісіі БНР па гандлевых аперацыях. 11.05.1921 – 17.10 1922 гг., 52 л.

Фонд 455 Государственный театр БНР. 1918 г.

Опис 1

57. Спр. 1. Циркулярные распоряжения Государственного театра БНР. 18.06–01.07. 1918 г., 10 л.

58. Спр. 2. Переписка Государственного театра БНР с президентом гор. Минска и Минской театральной комиссией по финансовым и организационным вопросам. 12.05–20.07. 1918 г., 26 л.

Фонд 604 Белорусская школьная рада Минщины, г. Минск. 1919–1920

Опис 1

59. Спр. 3. Перапіскі с секцией просвещения Минского магистрата об обучении на белорусском языке в школах. 11.09.1919 – 22.03.1920 гг.

60. Спр. 8. Копии аттестатов, свидетельств, формулярных списков и заявлений учителей. 15.09 – 04.11.1919 г.

**Ф. 864. Консульство Белорусской Народной Республики (БНР) в Риге.
1919–1921**

Опис 1

61. Спр. 81. Заявления граждан, военнопленных и беженцев о выдаче им паспортов и удостоверений личности, принятии и перемене подданства и документы к ним. 1920–1921 гг. 45 л

62. Спр. 82. Списки граждан, получивших паспорта в г. Риге и в Лиепайском отделении Консульства. Журналы регистрации входящих и исходящих документов. 1919 г. 12 л.

Национальный исторический архив Беларуси

Фонд 1. Мінская гарадская ўправа. 1861–1918

Опис 1

63. Спр. 7056. Дело о захвате городского имущества немецкими войсками. 26.02. – 15.05.1918 гг., 121 л.

64. Спр 7057. Переписка с немецкими властями о взимании государственных сборов и налогов. 16.04 – 16.08.1918 г., 45 л.

65. Спр. 7061. Переписка с немецкими властями о выпуске городских бонн и взимании налогов согласно существующего курса денег. 14.03 – 08.08.1918 г., 64 л.

Опис 3

66. Спр. 1. Інфармацыя аб навучальных установах горада Мінска за 1918 г., 45 л.

Ф. 24. Минская городская дума, город Минск Минского уезда Минской губернии 1795-1918

Опис 1

67. Спр. 3673. Журналы и протоколы заседаний Минской думы. 04.01. – 09.12.1918 г., 108 л.

68. Спр. 3674. Журналы и протоколы заседаний Минской думы. 29.04. – 28.12.1918 г., 115 л.

69. Спр. 3677. Отношение Управы начальнику гражданской части Минска за март 1918 г. о разрешении выезда из Минска во внутренние губернии России и налаживании нормальной жизни в городе. Отчеты Комитета общественной безопасности. 07.02 – 12.04. 1918 г. 179 л

70. Спр. 3678. Переписка с немецкими оккупационными властями по вопросам городского хозяйства и управления. 25.02 – 19.06.1918 г., 64 л.

71. Спр. 3679. Уставная грамота исполкома 1-го Всебелорусского съезда от 9 марта 1918 г. объявленная Белорусской народной республикой, обращение председателя исполкома Совета Всебелорусского съезда в Минскую думу по вопросам текущего момента и др. 09.03. – 29.04.1918 г. 67 л.

Фонд 137. Минская губернская продовольственная комиссия Минской губернской земской управы, город Минск Минского уезда Минской губернии 1915–1917 гг.

Опис 1

72. Спр. 9. Постановления комиссии. 02.01. – 25.04. 1917 г., 300 л.

73. Спр. 15. Постановления комиссии. 02.12.1916 – 24.01.1917 г., 106 л.

Фонд 325. Минская губернская земская управа, город Минск Минского уезда Минской губернии. 1892–1919

Опис 1

74. Спр. 1099 Объявление главнокомандующего германской оккупационной армией о порядке управления краем. 16.02. – 18.03.1918 г. 12 л.

Фонд 333. Минская казенная палата Министерства финансов, город Минск Минского уезда Минской губернии. 1795–1919

Опис 4, Том 7.

75. Спр. 1651. Дело о работе и ведении Минской казенной палатой денежных операций под контролем немецких оккупационных властей. 05.10 – 05.12.1918 г., 47 л.

76. Спр. 1652. Дело о работе и ведении Минской казенной палатой денежных операций под контролем немецких оккупационных властей. 25.06. – 03.12.1918 г., 245 л.

77. Спр. 1653. Дело о работе и ведении Минской казенной палатой денежных операций под контролем немецких оккупационных властей. 05.10. – 09.10.1918 г., 127 л.

*Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України*

Ф. 1063. Українська Центральна Рада. Генеральний Секретаріат.

Протоколи і журнали засідань Генерального Секретаріату Центральної Ради.

Опис 3

78. Спр.1. Журнал засідань Генерального Секретаріату 3 вересня 1917 – 29 грудня 1917 р., 152 арк.

79. Спр. 6. Копія меморандума чотирьох державних образований – України, Белоруссии, Дона и Кубани по вопросу государственного устройства этих держав. Не раніше 25 жовтня 1917 р., 3 арк.

Фонд 1118 Міністерство торгівлі і промисловості Української Держави

Опис1

80. Спр. 8. Листування з міністерством фінансів про товарообмін з Грузією, Білоруссю, Донським урядом. 19 березня – 08 жовтня 1918 р., 83 л.

81. Спр. 9. Листування Міністерства продовольчих справ правління Білоруської Торгової Палати про товарообмін з Білоруссю. 23 липня 1918 – 22 січня 1919 рр. 102 л.

Фонд 2592 Народне міністерство закордонних справ УНР

Опис 1

82. Спр. 62 Листування з делегатами БНР на Україні про визнання її самостійності, уставні грамоти її, протоколи спільної комісії про встановлення кордонів України з Білорусією. 15 квітня – 8 травня 1918 р., 53 арк.

83. Спр. 118. Збірка документів з архіву Генеральної Ради щодо утворення УНР 9 березня 1917 – 9 січня 1918 р., 104 арк.

Фонд 3696 Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, м. Київ, з листопада 1919р. – м. Кам'янець-Подільський, з травня 1920р. – м. Вінниця, м. Тарнів (Польща)

Опис 1

84. Спр. 32. Про дипломатичні зносини з Білоруссю – призначення представників її на Україну, зав'язання дружніх взаємовідносин. 20 грудня 1918 – 25 жовтня 1919р, 26 арк.

Фонд 3766 Міністерство закордонних справ Української держави

Опис 1

85. Спр. 33. Листування з українськими консулами в Мінську, Новочеркаську, Москві по адміністративно-господарським справам консульств і по справам окремих громадян. Доповідь мінського консула про його роботу. 17 червня – 13 грудня 1918р., 23 арк.

86. Спр.68. Листування з Білоруським національним комітетом на Україні про встановлення кордонів, товарообмін. 10 травня – 02 липня 1918 р., 14 арк.

87. Спр. 139. Листування про дипломатичні зносини з Білоруською республікою, про визнання її самостійності, взаємне призначення представників, політичну підтримку, про встановлення економічних зносин, по справам окремих громадян. 10 травня – 16 грудня 1918 р., 43 арк.

88. Спр. 187 Документи про межі України. Ч.2. Довідки міністерства шляхів про кордони, поділ ліній залізниць між Україною і суміжними державами, про прикордонні станції. 21 травня – 09 грудня 1918 р., 57 арк.

89. Спр. 190. Документи про належність окремих пунктів і територій до Української держави. 1 липня – 23 грудня 1918 р., 127 арк.

90. Спр.191. Про реевакуацію на Україну біженців, переселенців, а також установ, які було евакуйовано під час війни. 30 травня 1918 р.– січня 1919 р., 128 арк.

91. Спр. 192 Про реевакуацію з України на батьківщину поляків, латишів, росіян, галичан та інших біженців і виселенців війни. 10 травня – 13 грудня 1918 р., 80 арк.

Ф.3766. Міністерство закордонних справ Української Держави

Опис 3

92. Спр.9. Журнали засідань Ради Міністрів Української Держави., 83 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України

Фонд 5 Комісія з історії громадянської війни при ЦК КП(б)У, м. Київ (1931–1938), 1917–1938

Опис 1

93. Спр. 158 Перепечатки матеріалов по истории гражданской войны на Украине. март-ноябрь 1918 г., 499 арк.

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Zesp. 100 Archiwum Ignacego Jana Paderewskiego 1919–1920

94. Sygn. 777. Korespondencja między J. Piłsudskim a I. J. Paderewskim IV–X 1919, 54 k

95. Sygn. 946. Materiały, dotyczące ziem litewsko-białoruskich. Memoriały, wykazy, 5 map., 1918–1919, 1921, 89 k.

96. Sygn. 947. Sprawy litewskie i białoruskie. – Korespondencja, odezwy, postulaty ludności. «Sprawozdanie z objazdu dawnej guberni grodzieńskiej», XII 1918, III–XII 1919, 220 k.

97. Sygn. 948. Materiały, dotyczące Białoruskiej Republiki Ludowej. Informacje i petycje w sprawie Suwalszczyzny. Korespondencja, odezwy, mapa. VII–XI 1919, 48 k.

Zesp. 322 Ministerstwo Spraw Zagranicznych w Warszawie 1918–1939

98. Sygn.5326. Mniejszość białoruska w Polsce i sprawy z nią związane za granicą – organizacje, działalność, polityka rządu. Memoriały. 1920, 28 k.

- 99.** Sygn.5327. Działalność Białoruskiego Komitetu Narodowego w Polsce. Pismo. 1934, 1936, 6 k.
- 100.** Sygn.5327. Białorusini w Polsce - działalność polityczna. Raporty. 1933. 68 k.
- 101.** Sygn. 2269. Mniejszość białoruska w Polsce – szkolnictwo. Odpowiedzi na interpelację posłów białoruskich. Korespondencja, wycinki prasowe. 1926, 26 k.
- 102.** Sygn. 2270. Mniejszość białoruska w Polsce – sytuacja ludności, stan szkolnictwa, udział Białorusinów w służbie państwowej. Memoriał Białoruskiego Klubu Sejmowego do LN, opracowania, zestawienia, korespondencja. 1930, 230 k.
- 103.** Sygn. 7961a. Przeglądy z prasy zagranicznej, dotyczące Rosji, Białorusi, Ukrainy, Litwy. Tom I., 1918–1919, 350 k.
- 104.** Sygn. 7961b. Przeglądy z prasy zagranicznej, dotyczące Rosji, Białorusi, Ukrainy, Litwy. Tom II., 1919, 260 k.
- 105.** Sygn. 7961c. Przeglądy z prasy zagranicznej, dotyczące Rosji, Białorusi, Ukrainy, Litwy. Tom III., 1919, 147 k.
- 106.** Sygn. 7961d. Przeglądy z prasy zagranicznej, dotyczące Rosji, Białorusi, Ukrainy, Litwy. Tom IV., 1919, 211 k.
- 107.** Sygn. 7972. Przeglądy z prasy białoruskiej. 1924, 27 k.
- 108.** Sygn. 12348. Informacje dotyczące ruchu białoruskiego. Raporty, korespondencja. 1924, 37 k.

Zesp. 390. Akta Leona Wasilewskiego

- 109.** Sygn. 40 Problematyka narodowościowa w Europie środkowej i Wschodniej 1907, 1908, 1918–1929

Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas

Fondas 582 Baltarusijos Liaudies Respublikos Ministrų Taryba (Рада Міністрів БНР) 1917–1925

Аркушаš 1

- 110.** Ad. 1. Протоколы резолюций заседаний членов съезда белорусских контрреволюционных партий и организаций в Минске в 1917 г. 5 августа – 8 декабря 1917 г.

111. Ad. 6. Декларации, заявления, меморандумы резолюций, протесты и другие материалы белорусских контрреволюционных партий, организаций о результатах мирной конференции в Риге и мирных переговоров в Париже. 18 марта 1920 – 25 марта 1921 гг.

112. Ad. 11. Печатное издание Душевского «Белоруссия и Рижский мир» резолюции и заявления БНР о создании белорусской «самостоятельной» республики. 02 октября – 25 марта 1921 гг.

Apyrašas 2

113. Ad. Законодательные материалы, переписка с другими белогвардейскими учреждениями. Материалы для печати, вырезки из газет (имеется протокол заседания минской городской думы). 1918 г.

114. Ad. 19. Фотокопии объявлений, грамоты, список делегатов съезда белорусских буржуазных националистов. 1918 г.

115. Ad. 30. Миссия в Праге. 1919 г.

116. Ad. 31. Миссия в Берлине. 1919 г.

117. Ad. 32. Миссия в Латвии. 1919 г.

118. Ad. 33. Миссия в Париже. 1919 г.

119. Ad. 34. Миссия в Украине. 1919 г.

120. Миссия в Литве. 1919 г.

121. Ad. 35. Законодательные материалы выписки из протоколов заседаний министров. Копии приказов литовского правительства, переписка с другими буржуазно-националистическими организациями. 1919 г.

122. Ad. 39. Протоколы заседаний, решения и переписка верховной Рады, отчёт министерства иностранных дел БНР. 1918 – 1919 г.

123. Ad. 48. Документы финансовой отчетности. 1919 г.

124. Ad. 50. Информационные сообщения, доклады и переписка по вопросу создания белорусского белогвардейского государства и по другим вопросам. 1920 г.

II. Оpubліковані джeрeлa

- 125.** А. В. Усебеларускі кангрэс у Менску, 18–31 (5–18 ст. ст.) снежня 1917 г. (Успаміны дэлегата кангрэсу) // Запісы. – Кн. 3. – Мюнхен, 1964. – С. 140–148.
- 126.** А. Н. С цяжкім возам на гнілой гэблі / А. Н. // Беларускі шлях. – 1918. – № 8. – С. 3
- 127.** Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі: у 2 т. // Беларус. ін-т навукі й мастацтва таварыства беларус. пісьменства «Наша Ніва». – Вільня – Нью-Йорк – Менск – Прага, 1998. – Т. 1. – Кн. 1. Фонд № 582 Дзярж. Архіву Літвы (Рада Міністраў Беларус. Нар. Рэсп.). – 1998. – 860 с.
- 128.** Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі: у 2 т. // Беларус. ін-т навукі й мастацтва таварыства беларус. пісьменства «Наша Ніва» – Вільня – Нью-Йорк – Менск – Прага, 1998. – Т. 1. – Кн. 2: Фонд № 582 Дзярж. Архіву Літвы (Рада Міністраў Беларус. Нар. Рэсп.). – 1721 с.
- 129.** Беларускае школьніцтва // Беларускі шлях. – 1918. – № 91. – С. 3
- 130.** Беларускі бежанскі камітэт / рэд. Я. Я. Лёсік // Вольная Беларусь. – 1918. – № 30. – С. 4.
- 131.** Беларусь в годы Первой мировой войны (1914 – 1918) / Департамент по архивам и делопроизводству Министерства юстиции Республики Беларусь, Национальный исторический архив Беларуси, Национальный исторический архив в г. Гродно. – Мн.: Беларусь, 2014. – 352 л.
- 132.** Беларусь і Велікаросія // Беларускі шлях. – 1918. – № 35. – С. 2
- 133.** Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1914–1991 гг.): зборнік дакументаў і матэрыялаў: у 4 т. – Мінск: Юніпак, 2008. – Т. 1: 1 жніўня 1914 – 18 сакавіка 1921 гг. : у 2 ч. – Ч. 1: 1 жніўня 1914 – 31 снежня 1919 гг. – 538 с.
- 134.** Белорусская Народная Республика // Чырвоны шлях. – 1918. – № 1–2. – С. 10–11.
- 135.** Берестейскі мир // Вісник Ради народних міністрів УНР. – 1918. – № 9. – С. 6
- 136.** Борьба за советскую власть в Белоруссии. 1918–1920 гг. Сб. док. и материалов в двух томах. Том первый (февраль 1918 г. февраль 1919 г.) / Ин-т

ист. парт. при ЦК КПБ. Арх. упр. при Сов. Мин. БССР. Центр. гос. архив Сов. Армии. Центр. гос. арх. Окт. рев. и соц. строительства БССР; сост.: Э. Л. Козловская, В. А. Круталевич, Л. П. Нартыш-Блук, К. Ф. Плахотникова, А. Н. Шестопалова, В. Д. Якутов, Л. Н. Яшенко. Мн.: Беларусь, 1968. – 604 с

137. Борьба за советскую власть в Белоруссии. 1918–1920 гг. Сб. док. и материалов в двух томах. Том второй (февраль 1919 г.–1920 г.) / Ин-т истории партии при ЦК КПБ. Арх. упр. при Сов. Мин. БССР. Центр. гос. архив Сов. Армии. Центр. гос. арх. Окт. рев. и соц. строительства БССР; сост.: Т. Ф. Каряева, Э. Л. Козловская, В. А. Круталевич, Л. П. Нартыш-Блук, К. Ф. Плахотникова, А. Н. Шестопалова, В. Д. Якутов, Л. Н. Яшенко; ред.: А. И. Азаров, Д. И. Куртов, С. З. Почанин. – Мн.: Беларусь, 1971. – 632 с.

138. Весткі з краю // Беларускі шлях. – 1918. – № 20. – С. 2

139. Весткі з краю // Беларускі шлях. – 1918. – № 85. – С. 4

140. Вітан-Дубейкаўская Ю. Мае ўспаміны / Ю Вітан-Дубейкаўская. – Вільня: Б.в., 1994. – 187 с.

141. Вокруг Белорусского союза // Витебский листок. – 1917. – 26 мая. – С. 2

142. Дакументы дыпламатычнай чыннасці БНР у Нямеччыне // Спадчына. – 1998. – № 4. – С. 89–99

143. Данілевіч А. Мая прапаганда ідэі адраджэння Беларусі / А. Данілевіч // Вольная Беларусь. – 1917. – 4 кастрычніка. – С. 2

144. Дневник Веры. 1918 – 1919 гг. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.istpravda.ru/research/1800/>. – Назва з экрана.

145. Езавітаў К. Беларуская Вайсковая Цэнтральная Рада / К. Езовітоў // Крывіч [Ч. 1]. – 1924. – №1(7). – С.37–45

146. Езавітаў К. Першы Усебеларускі кангрэс / К. Езавітаў // Беларус. мінуўшчына. – 1993. – № 1. – С. 25–29.

147. Езовитов К. Б. Воспоминания: Из истории национально-освободительного движения в Белоруссии / К. Б. Езовитов // Неман. – 1993. – № 3. – С. 132–162.

- 148.** Езовитов К. Белорусы и поляки: Документы и факты из истории оккупации Белоруссии поляками в 1918 и 1919 гг. / К. Езовитов. – Ковно, 1919. – 124 с.
- 149.** Жук-Грышкевіч В. 25 сакавіка: Успаміны з Менску, Будслава, Вільні, Прагі, Савецкай турмы / В. Жук-Грышкевіч. – Торонто: Выд. Фонд Успамінаў 3 Бел. Жыцця, 1978. – 41 с.
- 150.** З’езд в Лозанні // Гоман. – 1916. – № 52. – С. 2–3
- 151.** З усяго краю // Гоман. – 1918. – № 76. – С. 5
- 152.** За дзяржаўную незалежнасць Беларусі: дакументы і матэрыялы, сабраныя і падрыхтаваныя для публікацыі І. Касяком, прагледжаныя і апрабаваныя для друку камісіяй Беларускай цэнтральнай рады пад кіраўніцтвам Р. Астроўскага. – Лёндан [Лондан]: выданне Беларускай цэнтральнай рады, 1960. – 198 с.
- 153.** Заявление российской делегации от 26 сентября 1918 г. [Электронный ресурс] . – Режим доступа: <http://andreistrp.livejournal.com/4663009.html>. – Назва з экрана.
- 154.** Зварот Мітрафана Доўнар–Запольскага да Паноў Рады Беларускай Рэчы Паспалітай // Вольная Беларусь. – 1918. – 18 жніўня. – С. 3
- 155.** Знешняя палітыка Беларусі: Зборнік дакументаў і матэрыялоў (1917–1922 гг.) / [Пастаянная камісія Савета Рэспублікі Нацыянальнага Сходу Рэспублікі Беларусь на міжнародных справах і нацыянальнай бяспецы, Міністэрства замежных спраў Рэспублікі Беларусь, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Беларускі навукова – даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы]. – Мінск: Бел. НДІДАС, 1997. – Т.1 – 398 с.
- 156.** История Беларуси в документах и материалах / Авт.-сост. И.Н.Кузнецов, В.Г.Мазец – Минск: «Амаяфея», 2000. – 672 с
- 157.** История государства и права России в документах и материалах. С древнейших времен по 1930 г. / Автор-сост. И. Н. Кузнецов. – Минск: Амалфея, 2003. – 640 с.

- 158.** Крах немецкой оккупации в Белоруссии в 1918 г. (сб. докум. Партархива ЦК КП (б) Б) / Сост. Ф. О. Попов, В. А. Беляев. – Минск: Редакция политической литературы, 1947. – 200 с.
- 159.** Ластовскі В. Канкардат / В. Ластовскі // Крывіч. – 1925. – №1. – С. 94–98
- 160.** Ленин В. И. Полное собрание сочинений [Электронный ресурс] / В. И. Ленин. У 55 т. Т. 24. С. 57. – Режим доступа: [http:// leninism.su/works/62-tom-24/2214-rezolyuczii-letnego-1913-goda-soveshhaniya-czk-rsdrp-s-partijnymi-rabotnikami.html](http://leninism.su/works/62-tom-24/2214-rezolyuczii-letnego-1913-goda-soveshhaniya-czk-rsdrp-s-partijnymi-rabotnikami.html). – Назва з екрана
- 161.** Лісты А. Луцкевіча з часу Парыжскай мірнаў канфэрэнцыі / Прадмова, каментары і публікацыя Р. Лазько // Arche. – 2006. – № 10. – С. 54–81
- 162.** Луцкевіч А. 25 сакавіка 1918 года А. Луцкевіч // Спадчына. – 1997. – № 1. – С. 10–15.
- 163.** Луцкевіч А. Барацьба за вызваленне / Антон Луцкевіч. – Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства, 2009. – Вільня: Інстытут беларусістыкі – 649 с.
- 164.** Луцкевіч А. Дзённік / А. Луцкевіч // Польша. – 1991. – №5. – С. 168–191.
- 165.** Луцкевіч А. За дваццаць пяць гадоў (1903–1928) / А. Луцкевіч. – Вільня: Беларус. выдавецкае тав-ва, 1928. – 52 с.
- 166.** Луцкевіч А. Польская акупацыя ў Беларусі / А. Луцкевіч. – Мінск: Адраджэнне, 1992. – 19 с.
- 167.** О национальных школах // Минский голос. – 1918. – 1 сентября. – С. 1–4
- 168.** Папраўкі да праекту пляцформы беларусаў-аўтаномістаў / рэд. Я. Лёсік // Вольная Беларусь. – 1917. – № 25. – С. 3.
- 169.** Південно-Східний Союз [Электронный ресурс] // Селянське слово. – №1. – 25 чэрвеня 1918. – Режим доступа: <http://avr.org.ua/getPDFasFile.php/arhupa/daso-0-0-2641-0-001.pdf>. – Назва з екрана
- 170.** Пратакол з'езду нацыянальных арганізацый у Мінску 25–27 сакавіка 1917 года // Спадчына. – 1990. – № 4. – С. 29 – 33

171. Резолюция собрания граждан Белорусов от 4 августа 1918 года // Чырвоны шлях. – 1918. – № 3–4. – С. 25–26.
172. Русско-германский добавочный договор от 27 августа 1918 г. // Спадчына. – 1993. – № 3. – С. 76–81.
173. Сабалеўскі Д. М. Праэкт пляцформы беларусау-аутаномістау / Д. М. Сабалеўскі // Вольная Беларусь. – 1917. – № 19 – С. 3
174. Сабалеўскі Д. М. Праэкт пляцформы беларусау-аутаномістау / Д. М. Сабалеўскі // Вольная Беларусь. – 1917. – № 20. – С. 2.
175. Собственноручные показания А. И. Луцкевича. 30 октября 1939 г. / Публ. В. Н. Михнюк, Н. М. Климовича, А. Н. Гесь // Неман. 1995. № 1. С. 128–158.
176. Станкевіч Я. Вацлаў Ластоўскі / Я. Станкевіч // Бацькаўшчына. – 1953. – 6 сьнежня. С. 5–11
177. Стахов Д. Летопись дня / Д. Стахов // Воля народа. – 1917. – № 17. – 18 мая. – С. 3
178. У Вільні // Гоман. – 1918. – № 36. – С. 1
179. У Менску // Всебеларуске эха. – 1918. – 29 ліпеня. – С. 3
180. Україна і Білоруссія // Нова Рада. – 1918 – 24 травня. – С. 2
181. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. / [Відп. ред. Смолій В.А.; упоряд. Верстюк В.Ф.]. – К.: Наук. думка, 1996. – 589с.
182. Уставная грамата // Беларускі шлях. – 1918. – № 6. – С. 2
183. Устаўная грамата да народаў Беларусі // Беларускі гістарычны часопіс. – 1993. – № 1. – С. 70–72.
184. Хауз Э. Архив полковника Хауза : в 2 т. / Э. Хауз. – М., 1944. – Т. 2 :
185. Хроника // Беларуская рада. – 1917. – № 7. – С. 2
186. Хроника // Беларуская рада. – 1917. – № 8. – С. 3
187. Хроника // Белорусская земля. – 1918. – № 1. – С. 4
188. Хроника // Варта. – 1918. – № 1. – С. 1
189. Хроника // Могилевский вестник. – 1917. – 29 красавіка. – С. 3
190. Хроніка / рэд. Я. Лёсік // Вольная Беларусь – 1918. – № 10. – 24 марта. – С. 4

- 191.** Хроніка / рэд. Я. Лёсік // Вольная Беларусь – 1918. – № 16. – 26 мая. – С. 3
- 192.** Хроніка / рэд. Я. Лёсік // Вольная Беларусь – 1918. – № 10. – 23 марта. – С. 4
- 193.** Хроніка / рэд. Я. Лёсік // Вольная Беларусь. – 1917. – 17 верасня. – С. 3
- 194.** Хроніка / рэд. Я. Лёсік // Вольная Беларусь. – 1917. – 19 кастрычніка. – С. 2
- 195.** Хроніка / рэд. Я. Лёсік // Вольная Беларусь. – 1917. – 21 верасня. – С. 3
- 196.** Хроніка / рэд. Я. Лёсік // Вольная Беларусь. – 1917. – № 5. – С. 4.
- 197.** Хроніка / рэд. Я. Лёсік // Вольная Беларусь. – 1918. – № 13. – 14 красавіка. – С. 3
- 198.** Хроніка / рэд. Я. Лёсік // Вольная Беларусь. – 1918. – № 20. – С. 4
- 199.** Хроніка / рэд. Я. Лёсік // Вольная Беларусь. – 1918. – № 21. – С. 4
- 200.** Школьныя падручнікі, выдадзеныя ў Вільні // Вольная Беларусь. – 1918. – 17 красавіка. – С. 4.
- 201.** Archiwum Polityczne Ignacego Paderewskiego : w 6 t. – Wrocław, 1973–2007. / oprac. W. Stankiewicz. – 1974. – Т. 2 : 1919–1921. – 703 s.

III. Спеціальна літаратура

- 202.** Апіне І. Место белорусов Латвии в ряду других народов [Електронний ресурс] / І. Апіне. – Режим доступу: <http://pdf.kamunikat.org/1725-3.pdf>. – Назва з екрана
- 203.** Барабаш-Тимофієва О. П. Ідея білоруської державності на початку ХХ ст. (Частина перша. 1915-1918 роки) [Електронний ресурс] / О. П. Барабаш-Тимофієва // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. – Випуск 7. – Режим доступу: <http://visnyk-history.kpnu.edu.ua/index.php/2309-8074/article/view/54376/50444>. – Назва з екрана
- 204.** Барабаш-Тимофієва О. Полута Бодунова – лідерка білоруських есерів та студентка Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1885–1938) / О. Барабаш-Тимофієва // Історична панорама: збірник

наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія». – Чернівці: Чернівецький нац. Ун-т, 2015. – Вип. 20. – С. 7–18.

205. Барсук А. Я. Станаўленне Савецкай улады на Мазыршчыне ў 1918–1921 гг. / А. Я. Барсук // Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя з дня утварэння БССР: матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 18 снеж. 2008 г.). – Мінск, 2009. – С. 58–62

206. Беларуская Народная Рэспубліка 1918 – 1919 гг. [Электронны рэсурс]. – Режим доступу: <http://history-belarus.by/pages/terms/bnr.php>. – Назва з экрана

207. Біч М. В. Беларуская сацыялістычная грамада / М.В.Біч, С.С.Рудовіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. / пад рэд. М.В.Біч [і інш.]. – Мн.: БелЭн, 1993. – Т.1: А – Беліца. – С. 410–413

208. Богдановіч Е. Г. Ідея нацыянальнай дзяржаўнасці ў праграмах беларускіх палітычных партый (март – октябрь 1917 г.) / Е. Г. Богдановіч // Беларускія землі ў складзе Расійскага дзяржаўства (1772–1917 гг.): матэрыялы Рэспубліканскай навукова-тэхнічнай канферэнцыі, Мінск, 2 снежня 2013 г. / рэд. колл.: В. А. Божанов, Т. В. Кедрык, Д. Н. Хромченко. – Мінск : БНТУ, 2013. – С. 106–111.

209. Богдановіч Е. Г. Нацыянальна-дзяржаўная ідея ў грамадзянска-палітычным руху Беларусі / Е. Г. Богдановіч [Электронны рэсурс] // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. Вып. 3 / рэдкал.: У. К. Коршук (адк. рэдактар) [і інш.]. – Мінск: БДУ, 2008. – С. 3–12. – Режим доступу: hist.bsu.by/images/stories/files/nauka/izdania/tif/3/Bogdanovich.pdf. – Назва з экрана

210. Бычок С. К вопросу создания белорусской государственности в новейшее время: альтернативные подходы / С. Бычок // Гіст. навука і гіст. адукацыя ў Рэсп. Беларусь: новыя канцэпцыі і падыходы: матэрыялы усебеларус. канф. гісторыкаў, Мінск, 3–5 лютага 1993 г.: у 2 ч. / рэдкал.: М.П. Касцюк [і інш.]. – Мінск, 1993. – Ч. 1. – С. 169–171.

- 211.** Вавуло В. В. Образование в Минске в первые годы советской власти / В. В. Вувало // Минская школа. – 2002. – № 2. – С. 79–82
- 212.** Вальфсон С. Я. Навука на службе нацдэмаўскай контррэвалюцыі / С. Я. Вальфсон. – Мн.: АН БССР, Ін-т філасофіі, 1931. – 327 с.
- 213.** Варанко Я. Беларускі рух ад 1917 да 1920 гадоў. Кароткі нарыс / Я. Варонка. – Коўна, 1920. – 29 с.
- 214.** Версальскі мирны договар / под ред. Ю. В. Ключникова. – М.: издание Литиздата НКВД, 1925. – 198 с.
- 215.** Вихарев С. П. Суверенитет Беларускай ССР в составе Союза ССР / С. П. Вихарев. – Мн.: Изд-во Белгосун-та им. В. И. Ленина, 1958. – 128 с.
- 216.** Волаціч М. Лінія Керзона на фоне падзеяў і тэрытарыяльных зменаў у ўсходняй Еўропе / М. Волаціч // Спадчына. – 1993. – № 6. – С 16–33.
- 217.** Воронко И. Я. Беларуский вопрос к моменту Версальской мирной конференции. Историко-политический очерк / И. Я. Воронко. – Ковно, 1919. – 60 с.
- 218.** Высоцка Д. Беженство в истории и традиции белорусов подляшья / Д. Высоцка [Электронный ресурс] // Przegląd Prawosławny. – Белосток, 2015. – № 12. – Режим доступа: <http://bezhentsy-pmv.com/obzor.html>
- 219.** Гаруновіч А. Супраць нацыянал-дэмакратызма і шавінізмаў розных колераў / А. Гаруновіч. – Мінск: БДВ, 1930. – 102 с.
- 220.** Герасімаў В. На Беларусі можа быць толькі беларуская ўлада. Творчая спадчына нацыянал-дэмакратаў / В. Герасімаў // Літ. і мастацтва. – 1991. – 13 снежня. – С. 14–15.
- 221.** Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст.: у 2 кн. / М.У. Смяховіч [і інш.]; рэдкал.: А. А. Каваленя [і інш.]. – Мінск: Беларус. навука, 2012. – Кн. 2 – 654 с.
- 222.** Глушакова Н. А. Дзейнасць беларускіх эсэраў у Радзе БНР (1918–1924) / Н.А. Глушакова // Гуманітарна-эканамічны веснік (Мінск). – 1997. – № 4. – С. 29–35.

- 223.** Глушакова Н. Знешнепалітычныя арыентацыі Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў (1918 –1924 гг.) / Н. Глушакова // Беларускі гістарычны часопіс. – 1998. – № 3. – С. 26–32.
- 224.** Голубев В. Становление белорусско-латвийской границы (1918–1926) / В. Голубев // Сб. науч. ст. / РИВШ. – Минск, 2014. – Вып. 3: Латыши и белорусы: вместе сквозь века. – С. 30–36.
- 225.** Государственно-политический фактор в развитии украинской и белорусской нации (первая треть XX в.) Круглый стол. // Белоруссия и Украина: История и культура – М.: Наука, 2008. – Ежегодник 2004/2005. – С. 122 – 206.
- 226.** Государственность Белоруссии: проблемы формирования в программах политических партий / В. К. Коршук, Р. П. Платонов, И. Ф. Романовский, Е. Г. Богданович. – Минск: БГУ, 1999. – 185 с.
- 227.** Грыцкевіч А. Ідэя незалежнасці Беларусі ў гістарычным аспекце / А. Грыцкевіч // Спадчына. – 1996. – № 5. – С. 16–30.
- 228.** Давідовіч А. В. Грамадска-палітычная дзейнасць З.Х. Жылуновіча (1905–1937): аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.01 / А.В. Давідовіч; Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 1994. – 18 с.
- 229.** Далідовіч Г. БНР і БССР. Роздум аб пакутным шляху беларускай дзяржаўнасці у XX стогоддзі / Г. Далідовіч. – Мінск: Пейто, 2002. – 64.
- 230.** Довнар Т. И. Особенности исторической эволюции белоруской государственности [Электронный ресурс] / Т. И. Довнар // Теоретико-методологические и конституционные основы развития системы права Республики Беларусь: сборник статей Белорусский государственный университет. – Минск: Право и экономика, 2011. – С. 14–37. – Режим доступа: http://www.law.bsu.by/pub/31/Dovnar_6.pdf
- 231.** Доўнар-Запольскі М. В. Асновы дзяржаўнасці Беларусі / М.В. Доўнар-Запольскі. – Мінск: Выд-ва Дзяржэканомплана РБ, 1994. – 23 с.
- 232.** Доўнар-Запольскі М. В. Гісторыя Беларусі / М.В. Доўнар-Запольскі. – Мінск: БелЭн, 1994. – 510 с.

- 233.** Дубік С. Беларуска-літоўскія ўзаемаадносіны ў 1918–1924 гг. / С. Дубік // Гісторыя Беларусі ў еўрапейскім кантэксце: Матэрыялы гістарычных семінараў. – Мн., 2002. – С. 53–82.
- 234.** Дубік С. Палітычныя адносіны паміж урадам БНР і Літоўскай тарыбай у 1918–1919 гг. дзеднасць Міністэрства Беларускых спраў / С. Дубік // Славянскі свет: міжэтнічныя адносіны на мяжы трэцяга тысячагоддзя. Зборнік матэрыяла міжнароднай навуковай канферэнцыі. – Брэст, 2002. – С. 196–207.
- 235.** Дубянецкі С. М. Сіндром беларусафобіі / С. М. Дубянецкі, Э.С. Дубянецкі // Літаратура і мастацтва. – 1993. – 13 снежня. – С. 12.
- 236.** Екабсонс Э. Белорусы в Латвии в 1918–1940 годах / Э. Екабсонс // Беларуская дыяспара як пасрэдніца ў дыялогу цывілізацый: Матэрыялы III Міжнар. кангрэса беларусістаў «Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый». «Беларускі кнігазбор». – Мінск, 2001. С.
- 237.** Жылуновіч З. Беларуская інтэлігенцыя ў гістарычным аспекце / З. Жылуновіч // Польшча. – 1926. – № 6. – С. 74–98.
- 238.** Жылуновіч З. Два бакі беларускага руху / З. Жылуновіч // Польшча. – 1923. – № 3. – С. 69–72.
- 239.** Жылуновіч З. Люты–кастрычнік у беларускім нацыянальным руху / З. Жылуновіч // Беларусь. Нарысы гісторыі, эканомікі, культуры і рэвалюцыйнага руху. – Менск: Выданне цэнтр. выканаўчага кам. БССР, 1924. – 322 с.
- 240.** Жылуновіч З. Нацыянал-дэмакраты за працай / З. Жылуновіч // Спадчына. – 1991. – № 4. – С. 85–98
- 241.** Засецкі М. Міністэрства Беларускіх спраў за 10 месяцаў існавання. 1. XII. 1919 – 1. X. 1919 / М. Засецкі. – Коўна, 1919. – 21 с.
- 242.** Засінец У. П. Матэрыялы да 75-годдзя абвяшчэння Беларускай Народнай Рэспублікі / У.П. Засінец. – Мінск, 1993 – 12 с.
- 243.** Захарка В. Галоўныя моманты беларускага руху / В. Захарка // Спадчына. – 1997. – № 5. – С. 3–17.

- 244.** Зюзькоў А. Крывавы шлях беларускай нацдэмакратыі / А. Зюзькоў. – Мінск: БДВ, 1931. – 87 с.
- 245.** Игнатенко И. М. Февральская буржуазно-демократическая революция в Белоруссии / И. М. Игнатенко. – Мн.: Наука и техника, 1986. – 344 с.
- 246.** Иллюстрированная хронология истории Беларуси: С древности и до наших дней / Белорус. Энцикл.; Гл. ред. Г. П. Пашков и др.; Сост. И. П. Ховратович; Худ. Э. Э. Жакевич. – Мн.: БелЭн, 1998. – 424 с.
- 247.** Иностранная военная интервенция в Белоруссии 1917–1920 / И. М. Игнатенко [и др.]; отв. ред. И. И. Минц. – Минск: Наука и техника, 1990. – 342 с.
- 248.** Історія Центрально-Східної Європи: Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / [За ред. Зашкільняка Л.]. – Л.: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 660 с.
- 249.** Калубовіч А. Крокі гісторыі: Дасьледванні, артыкулы. Успаміны / А. Калубовіч. – Беласток; Вільня; Наша Ніва. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1993. – 288 с.
- 250.** Калубовіч Я. Акт 25 сакавіка і адраджэнне нацыянальнай беларускай культуры / Я. Калубовіч // Спадчына. – 1992. – № 1. – С. 67–84.
- 251.** Канчер Е. С. Белорусский вопрос: сб. ст. / Е. С. Канчер. – Минск: Изд-во Белорус. отдела Комиссариата по делам национальностей, 1919. – 132 с.
- 252.** Канчер Е. С. Из истории общественных, национальных и революционных движений белорусов / Е. С. Канчер // Неман. – 1993. – № 1. – С. 138–167.
- 253.** Карнялюк В. Гістарычная дэмаграфія першай сусветнай вайны: бежанства з заходніх губерняў Расійскай імперыі (1914–1917 гг.) Карнялюк В. // Białoruskie Zeszyty Historyczne, Беларускі гістарычны зборнік. – 12. – Беласток, 1999. – С. 22 – 44.
- 254.** Ключников Ю. В. Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях : в 2 ч. / под ред. А. В. Сабанина [и др.]. – М.: Госполитиздат, 1925–1926. – Ч. 2 : От Империалистической войны до снятия блокады с Советской России. – 1926. – 464 с.,

- 255.** Кнорин В. 1917 год в Белоруссии и на Западном фронте / В. Кнорин. – Минск: Гос. изд-во Белоруссии, 1925. – 76 с.
- 256.** Кнорин В. Г. Избранные статьи и речи / В. Г. Кнорин; сост.: Н.В. Кузнецов [и др.]. – Минск: Беларусь, 1990. – 303 с.
- 257.** Кнорин В. Пять лет (Краткий конспект к истории КПБ) / В. Кнорин. – Минск: Вперед, 1922. – 14 с.
- 258.** Кнорин В. Революция и контрреволюция в Белоруссии 1917–1918 / В. Кнорин. – Смоленск, 1928. – Ч. 1. – 65 с.
- 259.** Ковкель И. И. Ярмусик Э. С. История Беларуси с древнейших времен до нашего времени / И.И. Ковкель, Э.С. Ярмусик. – Минск: Аверсэв, 1998. – 592 с.
- 260.** Ковкель И., Сташкевич Н. Почему не состоялась БНР? / И. Ковкель, Н. Сташкевич. – Минск: Голас Радзімы, 1980. – 124 с.
- 261.** Корнеў П. І. Этапы фарміравання Беларускай дзяржнаўнасці (1917–1920 г.) / П.І. Корнеў // Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі: стан, здабыткі і супярэчнасці, перспектывы развіцця: Матэрыялы рэспубліканскай навуковай канферэнцыі 3–4 мая 2002 года. – У 4 частках. – Ч. 4. – Гродна, 2003. – С. 142–145.
- 262.** Коўкель І. І. «Беларускае пытанне» на Парыжскай мірнай канферэнцыі (1919–1920 гг.) / І. І. Коўкель // Наука и образование в условиях социально-экономической трансформации общества: Материалы V междунар. науч. конф. – Гродно, 2002. – Ч.1. – С.53 – 57.
- 263.** Краўцоў М. Рада Беларускае Народнае Рэспублікі / М. Краўцоў // Спадчына. – 1998. – № 1. – С. 75–127.
- 264.** Кричевский П. Мандаты БНР / П. Кричевский // Спадчына. – 1993. – № 1. – С. 2–10
- 265.** Круглашов А. М. Наукові пріоритети кафедральних досліджень / А.М. Круглашов // Політологічні та соціологічні студії: зб. наук. праць. – Т. VII. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2008. – С. 11–27.

- 266.** Круталевич В. А. В. Ленин и создание Белорусской ССР / В.А. Круталевич // Известия высш. учеб. заведений. Правоведение. – 1960. – № 2. – С. 29–41.
- 267.** Круталевич В. Была ли республика, или Трудный путь к самоопределению Белоруссии / В. Круталевич // Советская Белоруссия. – 1991. – 26 марта. – С. 3.
- 268.** Круталевич В. История Беларуси: становление национальной державности (1917–1922) / В.А. Круталевич. – Минск, 1999. – 388 с.
- 269.** Круталевич В. К истории образования БССР / В.А. Круталевич // Вопросы истории. – 1964. – № 7. – С. 33–46.
- 270.** Круталевич В. На путях национального самоопределения (БНР – БССР – РБ) / В. А. Круталевич. – Минск: Право и экономика, 1995. – 138 с.
- 271.** Круталевич В. О Белорусской Народной Республике: аналитические заметки и комментарии / В. А. Круталевич; Ин-т гос-ва и права Нац. акад. наук Беларуси; науч. ред. Н.И. Ядевич. – Минск: Право и экономика, 2005. – 208 с.
- 272.** Круталевич В. Победа Великой Октябрьской революции и создание Советского государственного аппарата в Белоруссии / В. А. Круталевич // Сб. науч. тр. – Минск: Изд-во Акад. наук БССР, 1958. – Выпуск 1: Вопросы гос. стр-ва БССР. – С. 31–61.
- 273.** Круталевич В. Правдиво освещать историю создания белорусской государственности / В. Круталевич // Коммунист Белоруссии. – 1963. – № 6. – С. 55–57.
- 274.** Круталевич В. Провал контрреволюционных планов создания белорусского буржуазного государства и образование БССР (октябрь 1917 – февраль 1919 гг.): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / В. Круталевич; Бел. гос. ун-т. – Минск, 1972. – 48 с.
- 275.** Круталевич В. Рождение Белорусской Советской Республики (На пути к провозглашению республики: окт. 1917 – дек. 1918 г.) / В. А. Круталевич; под ред. А.Ф. Хацкевича, И.А. Юхо. – Минск: Наука и техника, 1975. – 336 с.

- 276.** Круталевич В. Рождение Белорусской Советской Республики: провозглашение республики развёртывание национально-государственного строительства. (Ноябрь 1918 г. – февраль 1919 г.) / В. А. Круталевич. – Минск: Наука и техника, 1979. – 335 с.
- 277.** Круталевич В. Станаўленне дзяржаўнасці / В. Круталевич. – Минск: «Голас Радзімы», 1989. – 126 с.
- 278.** Круталевич В. Становление национальной государственности белорусского народа / В.А. Круталевич // Советское гос-во и право. – 1967. – № 12. – С. 49–58.
- 279.** Круталевич В. Фальсификация истории создания БССР – одно из направлений антисоветизма: материал в помощь лектору / В. А. Круталевич. – Минск, 1972. – 18 с.
- 280.** Круталевич В. 25 сакавіка 1918 у гісторыі самавызначэння Беларусі // Полацк. – 1991. – № 3. – С. 8–10; № 4. – С. 12–14; № 5. – С. 29–31.
- 281.** Круталевич В. Абвяшчэнне рэспублікі / В. Круталевич // Польша. – 1968. – № 9. – С. 168–210.
- 282.** Круталевич В. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі (1917–1945) / В. А. Круталевич, І. А. Юхо. – 1-е выд. – Мінск: Беларус. навука, 1998. – 238 с.
- 283.** Круталевич В. Пасля абвяшчэння рэспублікі / В. Круталевич // Польша. – 1966. – № 9. – С. 128–145.
- 284.** Круталевич В. Станаўленне дзяржаўнасці / В. Круталевич. – Мінск: Голас Радзімы, 1989. – 126 с.
- 285.** Круталевич В. Ходам гісторыі / В. А. Круталевич // Польша. – 1967. – № 2. – С. 172–200.
- 286.** Кукса А. Н. «Нашанивский» период в истории белорусско-украинских отношений / А. Н. Кукса // Беларусь у эпоху рэвалюцыйных узрушэнняў: Да 100-годдзя выхаду ў свет газеты «Наша ніва»: матэрыялы Рэсп.наук.-тэарэт. канф., г. Мінск, 10 лістап. 2006 г. / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка; рэдкал. І. І. Багдановіч [і інш.]; навук. рэд. А. П. Жытко. – Мінск: БДПУ імя М. Танка, 2006. – С. 39–42.

- 287.** Кукса А. Н. Белорусско-украинские дипломатические контакты (январь – декабрь 1918 г.) / А. Н. Кукса // Журнал международного права и международных отношений. – 2006. – № 1. – С. 18–26.
- 288.** Кукса А. Н. Белорусско-украинские отношения в 1917—1918 гг. / А. Н. Кукса // Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки / редкол.: М. И. Демчук [и др.]. – Минск: РИВШ, 2006. – С. 44–51.
- 289.** Кукса А. Н. Білорусько-українські відносини під час Української революції / А. Н. Кукса // Шевченківська весна: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених, присвяченої 90-річчю Української революції 1917—1920 рр. – Вип. V: у 3-х част. – Ч. 3. Історія / За заг. ред. проф. В. Ф. Колесника. – Київ: Видавництво КНУ імені Тараса Шевченка, 2007. – С. 36–39.
- 290.** Кукса А. Н. Взаємовідносини національно-демократичних рухів Білорусії й України (березень 1917 — січень 1919 рр.) / А. Н. Кукса // Український історичний збірник. Випуск 10 / Ін-т іст. України НАН України; під ред. В. Смолія. – Київ, 2007. – С. 139–145.
- 291.** Кукса А. Н. Взаимоотношения национально-демократических движений Беларуси и Украины с марта 1917 по январь 1919 гг. / А. Н. Кукса // Общество и образование: проблемы и пути решения: мат-лы научной конференции молодых ученых и аспирантов РИВШ, Минск, 30 мая 2006 г. / редкол.: В. И. Дынич (пред.) [и др.]. – Минск: РИВШ, 2006. – С. 59–68.
- 292.** Кукса А. Н. Выбор моделей национально-государственного устройства Беларуси и Украины (февраль—декабрь) 1917 г. / А. Н. Кукса // Философия. Культура. Общество: сб. трудов молодых ученых и аспирантов. Вып. 5. В 2 ч. / Республиканский институт высшей школы; под ред. М. И. Демчук. – Минск, 2005. – Ч. 1 – С. 147–154.
- 293.** Кукса А. Н. Духовные истоки украинской национальной идеи / А. Н. Кукса // Философия. Культура. Общество: сб. трудов молодых ученых и

аспирантов. Вып. 4. В 2 ч. / Республиканский институт высшей школы; под ред. М. И. Демчук. – Минск, 2004. – Ч. 1 – С. 139–145.

294. Кукса А. Н. Модернизация государственной идеи как результат политизации широких народных масс / А. Н. Кукса // Література та культура Полісся. Вип. 27. Регіональна історія та культура в українському та східноєвропейському контексті / Ніжинський державний педагогічний університет ім. Миколи Гоголя; відп. ред. і упорядник Г. В. Самойленко. – Ніжин, 2004. – С. 133–138.

295. Кукса А. Н. Опыт создания союзного государства в истории России, Беларуси и Украины (1919–1922 годы) / А. Н. Кукса // Гісторыя: праблемы выкладання. – 2007. – № 2 (56). – С. 33–37.

296. Кукса А. Н. Продовольственная и энергетическая безопасность как важный фактор взаимоотношений белорусских и украинских общественно-политических организаций в 1917–1920 гг. / А. Н. Кукса // Труд. Профсоюзы. Общество. – 2007. – № 3 (17). – С. 91–94.

297. Кукса А. Н. Роль личности в истории белорусской государственности и становления взаимоотношений Беларуси и Украины / А. Н. Кукса // Асоба ў гісторыі: гераічнае і трагічнае: матэрыялы 2-й міжнар. навук.-прак. канф., прысв. памяці праф. У. У. Мелішкевіча, г. Брэст, 12–13 лістапада 2004 г. / редкол. А. М. Вабішчэвіча [і інш.]. – Брэст: Акадэмія, 2006. – С. 189–193.

298. Кукса А. Н. Украинско-российские переговоры и Беларусь (май–октябрь 1918 г.) / А. Н. Кукса // Український історичний збірник. Випуск 9 / Ін-т іст. України НАН України; під ред. В. Смолія. – Київ, 2006. – С. 184–193.

299. Кукса А. Н. Центральная белорусская войсковая рада (ЦБВР) и ее тактика в национальном вопросе (октябрь 1917 – январь 1918 гг.) / А. Н. Кукса // Гістарычны альманах. Навуковы, гістарычны і крэзнаўчы часопіс. – 2006. – Том 12. – С. 123–130.

- 300.** Кукса А. Н. Экономические контакты общественно-политических организаций Беларуси и Украины в 1917–1922 гг. / А. Н. Кукса // Весн. Магілёўскага дзярж. ун-та імя А. А. Куляшова. – 2007. – № 1 (26). – С. 11–17.
- 301.** Кукса О. М. Політичне моделювання в Білорусіі та в Украіні у лютому – грудні 1917 р. / О. М. Кукса // Проблемы історії Украіні XIX – початку XX ст. Вип. IX / Ін-т іст. Украіні НАН Украіні; під ред. О. П. Реєнта. –Київ, 2005. – С. 207–219.
- 302.** Кукса О. М. Спільність цілей громадсько-політичних рухів Білорусіі і Украіні в 1917 р. / О. М. Кукса // Украіньскіі історичний збірник. Вип. 8 / Ін-т іст. Украіні НАН Украіні; під ред. В. Смоля. – Київ, 2005. – С. 208–218.
- 303.** Кулевіч І. Р. Беларускі нацыянальны рух у першай чвэрці XX ст. у асвятленні заходнебеларускай і эмігранцкай літаратуры даваеннага часу / І. Р. Кулевіч // Весн. Гродзен. ун-та імя Я. Купалы. Сер. 1. – 2004. – № 1(24). – С. 17–22.
- 304.** Кулевіч І. Р. Дачыненне Германіі да абвяшчэння БНР: гістарыяграфія праблемы / І. Р. Кулевіч // Германскі і славянскі мір: узаемаўплыў, канфлікты, дыялогі культур (гісторыя, урокі, вопыт, сучаснасць): матэрыялы міжнар. навук.-тэарэтыч. канф. / Віцеб. дзяржун-т імя П.М. Машэрава. – Віцебск, 2001. – С. 87–90.
- 305.** Кулевіч І. Р. Першы Усебеларускі з’езд: гістарыяграфія праблемы / І. Р. Кулевіч // Весн. Гродзен. ун-та імя Я. Купалы. Сер. 1. – 2003. – № 1(18). – С. 3–12.
- 306.** Кулевіч І. Р. Пытанне абвяшчэння БНР у сучаснай гістарыяграфіі / І. Р. Кулевіч // Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі: стан, здабыткі і супярэчнасці, перспектывы развіцця: матэрыялы рэсп. навук. канф., Гродна, 3–4 мая 2002 г.: у 4 ч. / Гродзен. дзярж. ун-т; рэдкал.: І. П. Крэнь [і інш.]. Гродна, 2003. – Ч. 4. – С. 97–100.
- 307.** Купала Я. Беларускі сцяг уваскрэс! / Я. Купала // Беларусь. – 1919. – № 9(36) – 30 октября. – С. 1.

- 308.** Купала Я. Незалежнасць / Я. Купала // Беларусь. – 1919. – № 33(60). – 28 ноября. – С. 1.
- 309.** Купала Я. Незалежная дзяржава і яе народы / Я. Купала // Беларусь. – 1919. – № 34(61). – 29 ноября. – С. 1.
- 310.** Купала Я. Публіцыстычныя артыкулы (1919–1920) / Я. Купала // Спадчына. – 1990. – № 1. – С. 16–20.
- 311.** Купала Я. Публіцыстычныя артыкулы (1919–1920) / Я. Купала // Спадчына. – 1990. – № 2. – С. 13–19.
- 312.** Лавринович Д. Еврейские либеральные партии и организации на территории России и Беларуси в 1907–1917 гг. / // Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта. – Витебск, 2010. – №1 (55). – С. 18–20
- 313.** Лавринович Д. С. Октябристы в 1917–1918 гг.: К истории Витебского Белорусского Народного Союза. Д.С. Лавринович // Российские и славянские исследования: науч. сб. Вып. 4 / редкол.: А. П. Сальков, О. А. Яновский (отв. редакторы) [и др.]. – Минск: БГУ, 2009. – С.130–135
- 314.** Ладысев В. Ф. В борьбе за демократические права и свободы / В. Ф. Ладысев. – Минск, 1988. – 189 с.
- 315.** Ладысеў Ў. Ф. Актуальныя праблемы станаўлення дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі (20-я гг. XX ст.) / Ў. Ф. Ладысеў // Беларуская дзяржаўнасць: вопыт XX стагоддзя: матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск 18–19 крас. 2003 г. / Бел. дзярж. пед. ун-т; рэдкал.: П.І. Брыгадзін [і інш.]. – Мінск, 2004. – С. 7–11.
- 316.** Ладысеў Ў. Ф. Брыгадзін П.І. На пераломе эпох: станаўленне беларускай дзяржаўнасці (1917–1920) / Ў. Ф. Ладысеў, П.І. Брыгадзін. – Мінск: БДУ, 1999. – 128 с.
- 317.** Ладысеў Ў. Ф. Міністэрства беларускіх спраў: праблема беларуска-літоўскага супрацоўніцтва ў 20-х гадах / Ў. Ф. Ладысеў // Гіст. навука і гіст. адукацыя у Рэсп. Беларусь: стан і перспектывы развіцця: матэрыялы II Усебеларус. канф. гістор. / БДУ. – Мінск, 1993. – С. 134–136.

- 318.** Ладысеў Ў. Ф. Паміж Ўсходам і Захадам: Станаўленне дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі (1917–1939 гг.) / Ў. Ф. Ладысеў, П. І. Брыгадзін. – Мінск: БДУ, – 2003. – 307 с.
- 319.** Ладысеў Ў. Ф. Патрыярх Ціхан і БНР / Ў. Ф. Ладысеў // Спадчына. – 1997. – № 2. – С. 101–118.
- 320.** Ладысеў Ў. Ф. Праблемы станаўлення беларускай дзяржаўнасці на савецкай аснове / Ў.Ф. Ладысеў // Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі: стан, здабыткі і супярэчнасці, перспектывы развіцця: матэрыялы рэсп. навук. канф., Гродна, 3–4 мая 2002 г.: у 4 ч. / Гродзен. дзярж. ун-т; рэдкал.: І.П. Крэнь [і інш.]. Гродна, 2003. – Ч. 1 – С. 59–70.
- 321.** Ладысеў Ў. Ф. Расійскі фактар і беларуская дзяржаўнасць у 20-я гады ХХ ст. / Ў. Ладысеў // Беларус. думка. – 2006. – № 2. – С. 115–122.
- 322.** Лазько Р. Беларуска-савецкія перагаворы 1920 г. / Р. Лазько // *Białogus w XX stuleciu w kręgu kultury i polityki / pod red. D. Michaluk.* – Toruń, 2007. – 734 s. – S. 325–337.
- 323.** Лазько Р. Р. Антон Луцкевіч у Парыжы / Р. Р. Лазько // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны : навук. зб. / рэдкал.: У. Н. Сідарцоў [і інш.]. – Мінск : БГУ, 2010. – Вып. 5. – С. 102–110.
- 324.** Ластоўскі В. Што трэба ведаць кожнаму беларусу / В. Ластоўскі / Пашырыў Я. Найдзюк. – Мн.: Т-ва беларус. мовы ім. Ф. Скарыны, 1991. – 31 с.
- 325.** Латукова Ю. К вопросу о котировке валют в Минске в период немецкой оккупации (21 февраля – 10 декабря .) [Электронный ресурс] / Ю. Латушкова // Наукові записки з української історії. – 2013. – Вип. 33. – С. 181–187. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzzui_2013_33_29. – Назва з экрана
- 326.** Латышонак А. Жаўнеры БНР / А. Латышонак. – 3-е выд., перапрацаванае. – Смаленск: Ібенкульт, 2014. – 2014. – 373 с.
- 327.** Лебедзева В. БНР – УНР: першы вопыт дзяржаўных стасункаў (вясна 1918 г.) / В. Лебедзева // АРСНЕ. – № 5. – С. 394–414.
- 328.** Лебедзева В. БНР і Гомельшчына / В. Лебедзева // Спадчына. – 1996. – № 4. – С. 67–69.

- 329.** Лёсік Я. Аўтаномія Беларусі / Я. Лёсік. – Мінск: Вольнае Беларусі, 1917. – 16 с.
- 330.** Лёсік Я. Аўтаномія Беларусі / Я. Лёсік // Спадчына. – 1990. – № 3. – С. 19–22.
- 331.** Лёсік Я. Беларусь не павінна быць калёніяй / Я. Лёсік // Беларусь. – 1920. – № 59(115). – 17 марта. – С. 1.
- 332.** Лёсік Я. Да агульнага ведама / Я. Лёсік // Беларусь. – 1919. – № 25(52). – 18 нояб. – С. 1.
- 333.** Лёсік Я. Памятка / Я. Лёсік // Беларуска думка. – 1919. – № 8. – 14 мая. – С. 2–3.
- 334.** Лёсік Я. Польска-літоўскіе адносіны і Беларусь / Я. Лёсік // Беларусь. – 1920. – № 131(187). – 20 июня. – С. 1.
- 335.** Литвиненко І. Л. Визнання держав у міжнародному праві / І. Л. Литвиненко // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2005. – №1–2 (12–13). – С. 238–243
- 336.** Литвиновская Ю. И. Белорусский вопрос на Парижской мирной конференции / Ю. И. Литвиновская // Человек. Цивилизация. Культура. – Вып. 2.: Тезисы доклада III межвуз. студ. научно-теорет. конференции по гуман. Наукам. Минск 23 апр. 1997. – Мн.: «Веды», 1998. – С. 17–18.
- 337.** Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах : в 2 т. / Д. Ллойд Джордж. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1957. – Т. 1. – 655 с.
- 338.** Лойка Л. БНР – БССР – зьяны аднаго працэсу / Л. Лойка // Звезда. – 1990. – 13 кастр.
- 339.** Лупандін О. І. Українсько-російські мирні переговори 1918 р. [Електронний ресурс] / О. І. Лупандін. – Режим доступу: <http://history.org.ua/JournALL/Preprint/1994/7.pdf>. – Назва з екрана
- 340.** Ляхоўскі У. Школьная адукацыя ў Беларусі падчас нямецкай акупацыі 1915–1918 гг. Навуковае выданне. – Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства; Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2010. – 340 с.

- 341.** Ляхоўскі Ў. Адукацыйная палітыка Кайзераўскай Германіі на тэрыторыі Беларусі ў зоне «Новай акупацыі» пасля падпісання Брэсцкага міру ў 1918г. / Ў. Ляхоўскі // Беларусь і Германія: гісторыя і сучаснасць. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі. – Мінск: МДАУ, 2007. – Вып. 6. – 300 с.
- 342.** Мазец В. Г. Беларуская Народная Рэспубліка: абвяшчэнне і дзейнасць (1918): аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.02 / В.Г. Мазец; АН Беларусі, Ін-т гіст. – Мінск, 1995. – 18 с.
- 343.** Мазец В. Г. Беларуская Народная Рэспубліка: абвяшчэнне і дзейнасць (1918): дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.02 / В.Г. Мазец. – Мінск, 1995. – 123 л.
- 344.** Мазец В. Г. Беларускі нацыянальны рух ад снежня 1917 да лютага 1918 г. / В. Мазец // Гуманітарныя і сацыяльныя навукі на зыкодзе ХХ стагоддзя. – Мінск, 1988. – С. 344–348.
- 345.** Мазец В. Г. Межы БНР / В. Г. Мазец // Спадчына. – 1993. – № 2. – С. 106 – 111.
- 346.** Мазец В. Грамадзянства і межы БНР [Электронны рэсурс] // Białoruskie zeszyty historyczne. – Białystok, 2001. – С. 88–95. – Режим доступу: http://kamunikat.h2.pl/8012.html?pub_start=20610&pubid=2175
- 347.** Майзель Л. Десять лет борьбы и строительства 1920–14 июня 1930 / Л. Майзель, Ю. Майзель. – Мн.: Центриздат, 1930. – 45 с.
- 348.** Майзэль Ю. Кароткі нарыс гісторыі КП(б)Б / Ю. Майзель, М. Шапавалаў. – Мінск: Бел. дзярж. выд-ва, 1929. – 160 с.
- 349.** Малахаў Б. К. Да пытання аб знешнепалітычным аспекце суверынітэту ССРБ (1918–1922 гг.) / Б.К. Малахаў // Куляшоўскія чытанні: Матэрыялы Міжнар. навук. канф. – Магілёў, 2002. – С. 248–250.
- 350.** Малков А. В. Польско-российский территориальный спор на Парижской мирной конференции (январь–июнь 1919 г.) / А. В. Малков // Новая и новейшая история Европы и США: исследования, проблемы, поиски. – Минск : БГПУ им. М. Танка, 2007. – 198 с.

- 351.** Малыхіна Л. Ю. Гістарыяграфія знешнепалітычнай дзейнасці БНР / Л. Ю. Малыхіна // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. Вып. 2 / рэдкал. У. К. Коршук (адк. рэд.) [і інш.] – Мн: БДУ, 2007. – С. 55–61
- 352.** Мальцев В. В. Белорусский Государственный театр в 1918 году: факты и исследовательский комментарий / В. В. Мальцев // Искусство и культура. – 2011. – № 3. – С. 6–13
- 353.** Маргунский С.П. Создание и упрочение белорусской государственности (1917–1922) / С.П. Маргунский. – Минск: АН БССР, 1958. – 258 с.
- 354.** Мартиненко В. Білоруська державність 1917–1918 рр.: погляд через десятиліття (до 90-та річчя проголошення Білоруської Народної Республіки) / В. Мартиненко // Університет. Історико-філософський журнал. – №4 (24). – 2008. – С. 102–113.
- 355.** Мартиненко В. В. Виникнення державності в Білорусі (1917–1918 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.02 / Мартиненко В. В. Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2010. – 24 с.
- 356.** Мартиненко В. В. Виникнення державності в Білорусі (1917–1918 рр.): дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / Мартиненко В. В. Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2010.
- 357.** Мартиненко В. В. Наслідки укладення Брестського миру для Білорусі та України: втрати й здобутки сторін / В.В.Мартиненко // Література та культура Полісся. Випуск 20. – Ніжин, 2002. – С. 125–133.
- 358.** Мартиненко В. В. Проголошення Білоруської Народної Республіки: нові історіографічні оцінки та підходи / В.В.Мартиненко // Література та культура Полісся. Вип. 32. – Ніжин, 2006. – С. 115–119.
- 359.** Мартиненко В. В. Роль і місце I Всебілоруського з'їзду в становленні державності (грудень 1917 – березень 1918 рр.) / В.В.Мартиненко // Література та культура Полісся. – Вип. 37. – Ніжин, 2007. – С. 176–185.

- 360.** Мартиненко В.В. Вплив зовнішніх чинників на становлення білоруської державності в 1918 р. / В.В.Мартиненко // Література та культура Полісся. Вип. 30. – Ніжин, 2005. – С. 116–125.
- 361.** Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917–1921: на теренах постімперської Росії / В.М. Матвієнко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – 373 с.
- 362.** Механизмы формирования украинской и белорусской нации в российском и общеславянском контексте (дореволюционный период). Круглый стол. // Белоруссия и Украина: История и культура – М.: Наука, 2003 – Ежегодник 2003. – С. 128–196.
- 363.** Мигун Д. А. Беларусь в германо-советских отношениях (ноябрь 1918 – июнь 1941 гг.) / Д. А. Мигун. – Минск, Издательский центр БГУ, 2013. - 304 с.
- 364.** Мигун Д. А. Германо-белорусские отношения в период 1920-х, начале 1930-х гг. Историография вопроса / Д. А. Мигун // Философия. Культура. Общество. Сборник трудов молодых ученых и аспирантов. Выпуск III. В 2 ч. Ч. 1. / Рецензенты – д-р политических наук, профессор С. В. Решетников, д-р философских наук, профессор Кузнецова Л.Ф. Минск. РИВШ БГУ. 2002 г. – С. 90–97.
- 365.** Мигун Д. А. Культурная политика немецких властей на территории Обер-Оста / Д.А. Мигун // Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки: сб. науч. ст. Вып. 4 (9) / под ред. В.Ф. Беркова. – Минск: РИВШ, 2007. – 404 с. С. 108–116.
- 366.** Міхалюк Д. Беларуская Народная Рэспубліка 1918–1920 гг.: ля вытакоў беларускай державності / Д. Міхалюк / Навуковы рэдактар Станіслаў Рудовіч; Пераклад з польскай мовы Алесь Пілецкі. – Смаленск: Інбелкульт, 2015. – 496 с
- 367.** Найдзюк Я. Беларусь учора і сёння: Папулярны нарыс з гісторыі Беларусі / Я. Найдзюк; пасыл. А. Грыцкевіча; укл. Н. Дашкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 414 с.

- 368.** Октябрь 1917 и судьбы политической оппозиции / Совместное российско-белорусское исследование: в 3 ч.: под общ. ред. Э. М. Энтина. – Гомель: Изд.: Белорусское Агенство научно-технической и деловой информации, 1993. – Ч. II. – 224 с.
- 369.** Орлов А. Чужие деньги счастья не приносят... (часть 1. Период Первой мировой войны) [Электронный ресурс] / А. Орлов // Банкаўскі веснік. – № 22/279. – 2004. – С. 54–61. – Режим доступа: <http://august-1914.over.ru/orlov.pdf>. – Назва з экрана
- 370.** Очерки по истории Коммунистической партии Белоруссии: в 2 ч. – Мн.: Гос. изд-во БССР, 1961. – Ч. 1: 1883–1920. – 399 с.
- 371.** Павлова Т. Я. Беларусь и Брестский мир / Т. Я. Павлова // Беларусь і свет. Альманах / Рэспуб. ін-т выш. школы; пад рэд. Л. В. Лойкі. – Мінск: РИВШ БГУ, 2000. – Т. 2. – С. 79 – 86.
- 372.** Павлова Т. Я. Внешнеполитическая деятельность Белорусской Народной Республики в 1918–1920 гг.: дис. канд. истор. наук: 07.00.15 / Т. Я. Павлова. – Минск, 2001. – 109 л.
- 373.** Павлова Т. Я. Внешнеполитическая деятельность Белорусской Народной Республики в 1918–1920 гг. : автореф. дис. канд. ист. наук : 07.00.15 / Т. Павлова. Я. Белорусский государственный университет. – Минск, 2001. – 20 с.
- 374.** Павлова Т. Я. Внешнеполитическая деятельность Белорусской Народной Республики в 1918–1920 гг. : дис. канд. ист. наук : 07.00.15 / Павлова Т. Я. Белорусский государственный университет. – Минск, 2001. – 109 с.
- 375.** Пазняк Зянон Гутаркі з Антонам Шукелойцем / Зянон Пазняк. – Варшава: «Беларускія Ведамасці», Вільня: Таварыства Беларускай Культуры ў Летуве, 2003. – 144 с.
- 376.** Панько А. Д. Проблема определения восточной границы Польши в 1919 р. // Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі: стан, здабыткі, супярэчнасці, перспектывы развіцця. Матэрыялы Рэспубліканскай навуковай канферэнцыі. У 4 частках. Гродна: ГрДУ, 2003. Ч. 4. С. 257–262.

- 377.** Панько А. Д. Рада БНР і тэрытарыяльнае пытанне на Беларусі (кан. 1918 – пач. 1919 рр.) // Славянскі свет: міжэтнічныя адносіны на мяжы трэцяга тысячагоддзя. Зборнік матэрыялаў міжнароднай навуковай канферэнцыі. Брэст, 2002. С. 45–48.
- 378.** Панько А. Д. Территориальный аспект становления белорусской государственности // Беларуская дзяржаўнасць: вопыт XX ст. Зборнік навуковых прац. Мінск: БДУ, 2004. С. 49–53.
- 379.** Панько О. Д. Питання державного кордону в білорусько-українських переговорах 1918 р. // Проблеми слов'язнавства. Львів, 2003. Ч. 52. С. 65–73.
- 380.** Панько О. Д. Становлення білоруської державності 1914–1923 рр.: територіальний аспект: автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.02 / Панько О. Д. Львівський національний університет імені Івана Франка. – Чернігів, 2010. – 24 с.
- 381.** Парнета О. Геополітичні наслідки Першої світової війни. Проголошення та міжнародне визнання Польщі [Електронний ресурс] / О. Парнета. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/NZTNPU_ist/2009_2/materialy/2009_2/Parneta.pdf. – Назва з екрана
- 382.** Парнета О. Основні тенденції становлення зовнішньої політики відродженої Польщі. Федералізм та інкорпораціонізм (1918–1926 рр.) / О. Парнета / Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини = Ukraine – Europe–World: міжнар. зб. наук. пр. / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль: [б. в.], 2009 – вип. 3. – С. 95–111
- 383.** Парнета О. Польща 1918–1923 рр.: усталення кордонів держави / О. Парнета [Електронний ресурс] // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2008. – Вип. 17. – С. 138–144. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uks_2008_17_20.

- 384.** Парнета О. Польша: міжнародні відносини у добу відродження (1918–1923) / О. Парнета // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. – 2013. – Вип. 11. – С. 329–334
- 385.** Парэчын Г. Ідэя Беларускае дзяржаўнасці перад утварэннем Савецкае Беларусі / Г. Парэчын // Запіскі аддзелу гуманітар. навук (Працы каф. сучаснага права.). – Мінск, 1929. – Т. 1. – С. 1–35.
- 386.** Паўлава Т. Вытокі дыпламатыі БНР / Т. Паўлава // Беларус. журн. междунар. права и междунар. отношений. – 1999. – № 3. – С. 51–54.
- 387.** Паўлава Т. Знешнепалітычная дзейнасць і дыпламатыя БНР у 1918 г. / Т. Паўлава // Беларус. гіст. часоп. – 2000. – № 1. – С. 24–28.
- 388.** Петриков П. Была ли БНР государством? / П. Петриков // Славянский набат. – 1998. – № 11–12. – 21 марта – 1 апр. – С. 2.
- 389.** Петриков П.Т. Этапы белорусской государственности в XX в. / П.Т. Петриков // Беларуская дзяржаўнасць: вопыт XX стагоддзя: матэрыялы Міжнар. навук.-тэарэт. канф., Мінск, 18–19 крас. 2003 г. / Бел. дзярж. пед. ун-т; рэдкал.: П.І. Брыгадзін [і інш.]. – Мінск, 2004. – С. 118–119.
- 390.** Платонаў Р. П. Мташкевіч М. С. БНР: рэальнасць ці ілюзія? / Р. П. Платонаў, М. С. Сташкевіч // Страницы истории Компартии Белоруссии: Суждения, аргументы, факты. – Минск: Университетское, 1990. – С. 87–96.
- 391.** Платонаў Р. П. Пад пятой германскага кайзера / Р. П. Платонаў // Беларускі гістарычны часопіс. – 2001. – № 2. – С. 51–56.
- 392.** Платонаў Р. П. Палітыкі. Ідэі. Лёсы. Грамадзянскія пазіцыі ва ўмовах нарастання ідэолага-палітычнага дыктату ў Беларусі 20-х–30-х гадоў / Р. Платонаў. – Мінск: БелНДІДАС, 1996. – 383 с.
- 393.** Платонаў Р. П. Так вырашаўся лёс Беларусі / Р. П. Платонаў, М. С. Сташкевіч // Маладосць. – 1993. – № 4. – С. 194–205; № 5. – С. 199–214.
- 394.** Платонов Р. П. Документы Национального архива Республики Беларусь начала 20-х годов по истории Беларуси: попытка альтернативного прочтения / Р.П. Платонов // Архівазнаўства, гістарыяграфія Беларусі: стан і перспектывы:

матэрыялы міжнар. навук.-тэарэтыч. канф., Мінск, 1–3 снеж. 1993 г.: у 2 ч. / Бел. дзярж. ун-т – Мінск: БелНДЦДАС. – 1993. – Ч. 1. – С. 105–110.

395. Платонов Р. П. Сташкевич Н. Тернистый путь к свободе: К вопросу о становлении белорусского национального государства / Р. П. Платонов, М. С. Сташкевич // Неман. – 1992. – № 10. – С. 128–155.

396. Політологічні та соціологічні студії: зб. наук. праць. – Т. V: Україна – Білорусь: політичні, економічні та культурні аспекти взаємин / [редкол.: Круглашов А.М. (голова) та ін.] – Чернівці: Видавничий дім „Букрек”, 2007. – 424 с.

397. Почанин С. З. В грозном восемнадцатом: Большевистские организации Белоруссии в борьбе за власть Советов в 1918 году / С. З. Почанин. – Минск: Беларусь, 1969. – 352 с.

398. Почанин С. З. Историей обреченные / С. З. Почанин. – Минск: Беларусь, 1977. – 288 с.

399. Почанин С. З. Образование Белорусской ССР и Коммунистической партии Белоруссии / С. З. Почанин, М. Е. Шкляр // Вопросы истории. – 1959. – № 1. – С. 22–49.

400. Резник А. БНР и смехотворство 20-х годов XX века: историография проблемы и перспективы изучения / А.Н. Резник // Сучасныя праблемы гістарыяграфіі гісторыі: матэрыялы рэсп. навук.-практыч. канф., Мінск, 28 лістап. 2003 г.: у 3 ч. / Беларус. дзярж. пед. ун-т; рэдкал.: У.В. Тугай [і інш.]. – Мінск, 2003. – Ч. 2. – С. 409–413.

401. Рудовіч С. Беларускі нацыянальны камітэт / С.С. Рудовіч // Энцыкл. гіст. Беларусі: у 6 т.; пад рэд. М. В. Біча [і інш.]; прадм. М. Ткачова. – Мінск: БелЭН, 1993. – Т. 1. – С. 448–449.

402. Рудовіч С. Покліч эпохі. Праблема дзяржаўнасці Беларусі ў рэвалюцыю 1917 г. / С. Рудовіч // Польшча. – 1997. – № 8. – С. 220–240.

403. Рудовіч С. Пошукі шляхоў да беларускай дзяржаўнасці (1917 г.) / С.Рудовіч // Беларускі гістарычны часопіс. – 1995. – № 4. – С. 30–49.

- 404.** Рудовіч С. Праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 годзе. Час выбару / С. Рудовіч. – Мінск: Тэхналогія, 2001. – 201 с.
- 405.** Рудовіч С. Утварэнне каардынацыйнага руху ў Менску (сакавік 1917) / С. Рудовіч // Спадчына. – 1996. – № 3. – С. 16–33.
- 406.** Рудовіч С. Час выбару. Праблема самавызначэння Беларусі у 1917 годзе / С. Рудовіч. – Мінск: «Тэхналогія», 2001. – 201 с.
- 407.** Рудовіч С. Беларуская народная грамада / С. С. Рудовіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 1: А – Беліца / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: М. В. Біч і інш.; Прадм. М. Ткачова; Маст. Э. Э. Жакевіч. – Мн.: БелЭн, 1993. – 494 с
- 408.** Савіцкі Беларускае войска: ад ідэі да спроб рэалізацыі (1917) // Беларускі гістарычны часопіс. – 1994. – №4. – С. 56–64
- 409.** Сакалоўскі Ё. Надзвычайная дыпламатычная місія БНР у Нямеччыне / Ё. Сакалоўскі // Спадчына. – 1998. – № 1. – С. 164–180
- 410.** Сакалоўскі Ё. Прадстаўніцтва БНР у Германіі (1919–1925) / Ё. Сакалоўскі // Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэсп. Беларусь: стан і перспектывы развіцця: Матэрыялы II Усебел. канф. гісторыкаў, Мінск, 10–11 крас. 1997 г. – Мн., 1999. – С.152–153.
- 411.** Саматыя В. Проблема беженцев в Беларуси в годы первой мировой войны [Электронный ресурс] / Вадим Саматыя // Белорусский журнал международного права и международных отношений 2003 – № 2. – Режим доступа: <http://evolutio.info/content/view/631/54/>. – Назва з экрана
- 412.** Сидоревич А. Антон Луцкевич: Главы из книги / А. Сидоревич // Неман. – 1990. – № 7. – С. 91–167.
- 413.** Сідарэвіч А. Акт, скіраваны ў будучыню / А. Сідарэвіч // Літаратура і мастацтва. – 1992. – 20 сакавіка.
- 414.** Сідарэвіч А. Беларуская Народная Рэспубліка / А.М. Сідарэвіч // Энцыкл. гісторыі Беларусі: у 6 т.; пад рэд. М.В. Біч [і інш.]; прадм. М. Ткачова. – Мінск: БелЭн, 1994. – Т. 1. – С. 384–390.

- 415.** Сідарэвіч А. З думай аб незалежнасці / А. Сідарэвіч // *Полымя*. –1991. – № 4. – С. 205–214.
- 416.** Сільчанка М. Беларуская дзяржаўнасць / М.У. Сільчанка, І.А. Басюк. – Гродна, 1997. – 370 с.
- 417.** Скалабан В. Всебеларускі з’езд 1917 года: перспектывы вывучэння [Электронны рэсурс] / Скалабан В. – Режим доступу: http://kamunikat.fontel.net/www/czasopisy/bzh/15/15art_skalaban.htm. – Назва з экрана
- 418.** Склабадан В. У. Бежанцы / В. У. Склабадан // *Энцыклапедыя Гісторыі Беларусі [у 6 т.]* / редкол. М. Біч, А.Грыцкевіч, М. Ермаловіч. – Мінск, 1993. – Т. 1 : А–БСЛЦА. – С. 339–340.
- 419.** Словник української мови в 11 томах – Т.4, 1973 – с. 266. – [Электронны рэсурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/p/4/266/1>. – Назва з экрана
- 420.** Смалянчук А. Гісторыя беларускага нацыянальнага руху вачыма чыноўнікаў Дэпартамента паліцыі. 1908, 1913 г. // *Гістарычны Альманах*. – 2002. – Т 6. – С. 113–135
- 421.** Смалянчук А. Гісторыя беларускага нацыянальнага руху вачыма чыноўнікаў Дэпартамента паліцыі. 1908, 1913 г. [Электронны рэсурс] / А. Смалянчук // *Гістарычны Альманах*. – 2002. – Т 6. – С. 113–135. – [Электронны рэсурс]. – Режим доступу: http://kamunikat.org/usie_czasopisy.html?pubid=2125. – Назва з экрана
- 422.** Смехович Н. В. Историческая наука и образование в современном общественном сознании / Н. В. Смехович // *Гісторыя і грамадазнаўства*. – 2014. – № 6. – С. 3–6.
- 423.** Снайдер Т. Перетворення Націй. Польша, Украіна, Литва, Білорусь 1569 – 1999. – К.: ДУХ і ЛІТЕРА, 2012. – 464 с.
- 424.** Снапкоўскі Ё. Гісторыя знешняй палітыкі Беларусі: [вучэбны дапаможнік для студэнтаў факультэта міжнародных адносін] / Ё. Снапкоўскі. – Мн.: БДУ, 2004.
- 425.** Сташкевич Н. Беларусь в период гражданской войны и военной интервенции 1918—20 гг. / Н. Сташкевич // *Республика Беларусь:*

Энциклопедия: в 6 т. / редкол. Г. П. Пашков и др. – Минск: БелЭн, 2006. – Т. 1. – С. 268 – 288.

426. Сташкевич Н. Белорусская Народная Республика (БНР): характер и пределы её суверенитета / Н. Сташкевич // Беларуская дзяржаўнасць: вопыт XX стагоддзя: матэрыялы Міжнар. навук.-тэарэт. канф., Мінск, 18–19 крас. 2003 г. / Бел. дзярж. пед. ун-т; рэдкал.: П.І. Брыгадзін [і інш.]. – Мінск, 2004. – С. 11–17.

427. Сташкевич Н. Исторический путь белорусского народа / Н. Сташкевич, В. Козляков // Беларус. думка. – 2003. – № 9; № 10. – С. 3–13.

428. Сташкевич Н. На грани возможного / Н. Сташкевич // Неман. – 1989. – № 10. – С. 137–152; № 11. – С. 142–155.

429. Сташкевич Н. На защите идей Октября. Из истории идейно-политической борьбы в Белоруссии в годы гражданской войны (1918–1920 гг.) / Н. Сташкевич. – Минск: Беларусь, 1978. – 143 с.

430. Сташкевич Н. На пути к истине: Из истории национально-освободительного движения в Белоруссии. 1917 г. / Н. Сташкевич. – Минск: Голас Радзімы, 1993. – 127 с.

431. Сташкевич Н. По воле народа / Н. Сташкевич // Неман. – 1988. – № 12. – С. 117–130.

432. Сташкевич Н. Приговор революции: Крушение антисоветского движения в Белоруссии (1917–1925) / Н. Сташкевич. – Минск: Университетское, 1985. – 304с.

433. Сташкевич Н. Страницы истории: истоки образования БССР / Н.С. Сташкевич. – Минск: Знание, 1988. – 45 с.

434. Сташкевич Н. У истоков создания. Рождение республики. 1 января 1919 г. / Н. Сташкевич М. Шумейко // Страницы истории Компартии Белоруссии: суждения, аргументы, факты. – Минск: Университетское, 1990. – С. 46–70.

435. Сташкевич Н. Вялікі Кастрычнік у Беларусі / Н. Сташкевіч. – Мінск: Народная асвета, 1985. – 128 с.

- 436.** Сташкевіч Н. Манархічныя партыі і арганізацыі на Беларусі / Н. Сташкевіч, І. Ф. Раманоўскі // Весн. БДУ. Сер. 3. – 1993. – № 2. – С. 3–6.
- 437.** Сташкевіч Н. На злome часу. Да пытання аб беларускай дзяржаўнасці / Н.Сташкевіч // Маладосць. – 1989. – № 8. – С. 150–163.
- 438.** Сташкевіч, Н. Перадумовы і працэс стварэння палітычных партый на Беларусі (канец XIX ст. – люты 1917 г.) / Н. Сташкевіч // Беларускі гістарычны часопіс. – 1999. – № 3. – С. 18 – 19.
- 439.** Стецкевич П. Т. Деятельность еврейских политических партий и организаций в городах и местечках западной Беларуси (1918 – 1926 гг.) / П. Т. Стецкевич // Гарады Беларусі ў кантэксце палітыкі, эканомікі, культуры: зборнік навук. артыкулаў / Гродз.дзярж. ун-т; рэдкалегія: І.П. Крэнь, І.В. Соркіна (адк. рэдактары) [і інш.]. – Гродна: ГрДУ, 2007.
- 440.** Стрикун І. З історыі перетворення Мінська на столицю Білорусі (1900–1920 рр.) [Электронний ресурс] / І. Стрикун // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2012. – Вип. 21. – С. 295–313. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mzu_2012_21_19. – Назва з экрана
- 441.** Стрикун І. С. Перший Всебілоруський конгрес: організація, рішення, наслідки / І. С. Стрикун // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. / Відп. ред. Р. Я. Пиріг. – Вип. 3. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – С. 31–51.
- 442.** Стрикун І. С. Принцип «самовизначення націй» в політиці місцевої та центральної влади в Білорусії (1917–1921 рр.) / І.С. Стрикун // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. / Відп. ред. С. В. Віднянський. – Вип. 18: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. – С. 53–60.
- 443.** Стрикун І. С. Становлення білоруської державності (1917–1921 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.02 / Стрикун І. С. Інститут історії України Національної академії наук України . – Київ, 2010. – 23 с.

- 444.** Стрикун І. С. Становлення білоруської державності (1917–1921 рр.): дис. канд. іст. наук : 07.00.02 / Стрикун І. С. Інститут історії України Національної Академії Наук України . – Київ, 2010. – 203 с.
- 445.** Стрикун І. С. Діяльність білоруських національних партій та організацій в 1917 році: історіографічна корпоративістика подій / І. С. Стрикун // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. / Відп. ред. С. В. Віднянський. – Вип. 17: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – С. 117–143.
- 446.** Стрикун І. С. Західнобілоруські етнічні землі у вирішенні питання про польсько-литовський кордон у 1919 р. / І. С. Стрикун // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Вип. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2009. – С. 252–256.
- 447.** Стрикун І. С. Націонал-державна політика в програмних положеннях та діяльності загальноросійських і білоруських національних партій 1917 р. / І. С. Стрикун // Український історичний збірник. / Гол. ред. Т. В. Чухліб. – Вип. 12. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. – С.137–149.
- 448.** Сымон Б. Кіраўнічыя органы БНР [Електронний ресурс] / Барыс Сымон // Наша Слова 14(853), 2 красавіка 2008 г. – Режим доступу: http://pawet.net/library/history/bel_history/_articles/barys1/Барыс_Сымон._Кіраўнічыя_органы_БНР.html. – Назва з екрана
- 449.** Сямянчик М. Я. Грамадска-палітычнае жыццё на Беларусі у перыяд Лютаускай і Кастрычніцкай рэвалюцый (сакавік 1917 – сакавік 1918 гг.), у 2 ч. / М. Я. Сяменчык. – Ч. 1: Грамадска-палітычнае жыццё ва ўмовах дэмакратычнага рэжыму. – Мн.: БДПУ імя М. Танка, 2001 – 200 с.
- 450.** Тардые А. Мир / А. Тардые / под ред., вступ. статьей Б. Е. Штейна. – М.: Госполитиздат, 1943. – 432 с.

- 451.** Тихомиров А. Брестский мир 1918 г. и Беларусь / А. Тихомиров // Беларус. журн. междунар. права и междунар. отношений. – 1999. – № 2. – С. 44–57.
- 452.** Тихомиров А. В. Взаимоотношения БССР и РСФСР в 1919–1921 гг.: противоречивое партнерство / А. В. Тихомиров // Беларус. журн. междунар. права и междунар. отношений. – 2003. – № 3. – С. 46–55.
- 453.** Тихомиров А. В. Проблемы белорусско-германских отношений в 1914–1922 гг. / А. В. Тихомиров // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2002. – № 4. – С. 36–44.
- 454.** Тохиян Т. Проблема становления белорусской государственности 1917 – 1922 гг. в современной белорусской историографии / Т. Тохиян // Вестн. Брест. гос. техничн. ун-та. Сер. Гуманитар. наук, методики преподавания. – Брест, 2000. – №6. – С. 30–33
- 455.** Трацяк С. А. Кіеўская місія Беларускай Народнай Рэспублікі // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гум. навук. – 2005. – № 3. – С. 50 – 59.
- 456.** Трацяк С. Лістападаўская рэвалюцыя 1918 года ў Германіі і Беларусі / С. Трацяк [Электронны ресурс] // Беларусь у XX стагоддзі. – 2003. – Вып. 2. – Режим доступу: <http://mb.s5x.org/homoliber.org/ru/xx/xx020136.html> – Назва з экрана
- 457.** Туголева А. Д. Беларуская Сацыялістычная Грамада ў 1917–1918 гг. / А.Д. Туголева // Веснік БДУ. Сер. 3. – 1995. – № 1. – С. 7–10.
- 458.** Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй / Ю. Туронак. – Мінск: «Беларусь». – 1993. – 236 с.
- 459.** Турук Ф. Белорусское движение. Очерк истории национального и революционного движения белорусов / Ф. Турук. – М.: Госиздат, 1921. – 144 с.
- 460.** Україна і історія в історичній ретроспективі: нариси в 3 т. / редкол.: В. Ф. Верстюк [і ін.]. – Київ: Наукова думка, 2004. – Т. 1: Українські проекти в Російській імперії. – 2004. – 446 с.
- 461.** Фісанов В. П. Проблеми територіального переустрою у Центральній Європі на Паризькій мирній конференції / В. П. Фісанов // Покликання служити

науці і людям: Науковий збірник (На пошану доктора історичних наук, професора Георгія Кожолянка). – Чернівці: Наші книги, 2008. – С. 287–293.

462. Фісанов В. П. «Чотирнадцять пунктів» президента США Вудро Вільсона: документознавчі аспекти / В. Фісанов // Аналітика. Прогнози. Інформаційний менеджмент: зб. наук. праць. – Чернівці, 2014. – Вип. II. – С. 211–227.

463. Фісанов В. П. Орієнтири співробітництва і дружби. Рец. на: Молдова-Беларусь: исторический опыт взаимодействия / В. Фісанов, І. Недокус / авт.колектив: В. Степанов, С. Прокоп, М. Кошелєв и др. – Кишинев, Изд-во «Prag-3», 2012. – 452 с. // Аналітика. Прогнози. Інформаційний менеджмент: зб. наук. праць. – Чернівці, 2014. – Вип. II. – С. 251–258.

464. Фісанов В. П. Політика держав Антанти щодо Австро-Угорщини в роки Першої світової війни / В. П. Фісанов // Перша та Друга світові війни в історії людства (до 100-річчя початку Першої та 75-річчя початку Другої світових воєн): Монографія / Наукова редакція д. і. н., проф. С. С. Трояна. – К.: ДП «НВЦ«Пріоритети», 2014. – С. 40–49.

465. Фісанов В. П. Програє суперництво (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни) / В. П. Фісанов; Чернів. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 261 с.

466. Ціхаміраў А. В. Праблемы беларуска-ўкраінскіх адносін у 1918—1920 гг. / А. В. Ціхаміраў / Беларусь — Україна: гістарычны вопыт узаемаадносін матэр. міжнароднардонай науковай канферэнцыі, Мінск, 18—19 сакавіка 2003 / Інстытут гісторыі НАН Беларусі; рэдкал.: У. І. Навіцкі (гал. рэд.) [і ін.]. – Мінск: Інстытут гісторыі НАН Беларусі, 2004. – С. 210 – 217.

467. Цвікевич А. Беларусь: Политический очерк / А. Цвікевич. – Минск: Адраджэнне, 1990. – 29 с.

468. Цвікевич А. Краткий очерк возникновения Белорусской народной республики / А. Цвікевич. – Минск, 1990. – 19 с.

469. Цвікевич А. Адраджэнне Беларусі і Польшча / А. Цвікевич. – Менск, Вільня, Берлін: Вызваленне, 1921. – 191 с.

- 470.** Цвікевіч А. Да пытання аб незалежнасці / А. Цвікевіч // Беларуская мінуўшчына. – 1993. – № 5–6. – С. 10–13.
- 471.** Ціхаміраў А. В. “Віленскае пытанне” ў міжнародных адносінах 1918–1920 гг. / А. В. Ціхаміраў // Беларуский журнал международного права и международных отношений. – 2002. – № 3. – С. 37–45.
- 472.** Ціхаміраў А. В. Беларусь у сістэме міжнародных адносін перыяду пасляваеннага уладкавання Еўропы і польска-савецкай вайны (1918–1921 гг.) / А.В. Ціхаміраў. – Мінск: Экаперспектыва, 2003. – 400 с.
- 473.** Ціхаміраў А. В. Станаўленне і развіццё беларуска-украінскіх адносін у 1918—1920 гг. / А. В. Ціхаміраў // Весн. Бел. гос. ун-та. – Сер. 3. – 2005. – № 3. – С. 28 – 32.
- 474.** Чарнякевіч А. Постаці беларускага нацыянальнага руху ў Гродне 1909–1939: біяграфічны даведнік / А. Чарнякевіч / пад рэд. І.Коўкеля. – Мінск, 2003. – 341 с.
- 475.** Чырвінскі В. С., Чырвінская Н. В. Да пытання аб стварэнні беларускіх вайсковых фарміраванняў падчас Першай сусветнай вайны / В. С. Чырвінскі, Н. В. // Первая мировая война в исторических судьбах Европы : сб. материалов Междунар. науч. конф., г. Вилейка, 18 окт. 2014 г. / редкол. : В.А. Богуш (пред.) [и др.]. – Минск : Изд. центр БГУ, 2014. – С. 150–156
- 476.** Шантыр Ф. Патрэбнасць нацыянальнага жыцця для беларусаў і самаадзначэння народу / Ф. Шантыр. – Слуцк: Друк. З. Барнака, 1918. – 21 с.
- 477.** Шарэцкі С. Цярністы шлях да незалежнасці / С. Шарэцкі // Народная воля. – 1998. – 24 ліпеня. – С. 2–3.
- 478.** Шибко З. Новая и новейшая история Беларуси: важнейшие события и основные тенденции [Электронный ресурс] / З. Шибко // Русский вопрос. – 2004. – № 2. – Режим доступа: <http://www.russkiiivopros.com/index.php?pag=one&id=73&kat=5&csl=19>. – Назва з экрана
- 479.** Ширяев Е. Е. Беларусь: Русь Белая, Русь Чёрная и Литва в картах / Е. Е. Ширяев. – Мн.: Навука і тэхніка, 1991. – 119 с.

- 480.** Штейн Б. Е. «Русский вопрос» на Парижской мирной конференции (1919–1920 гг.) / Б. Е. Штейн. – М.: Госполитиздат, 1949. – 464 с.
- 481.** Шчарбакоў В. К. Кастрычніцкая рэвалюцыя на Беларусі і белапольская акупацыя / В. К. Шчарбакоў. – Мінск: Белдзяржвыд., 1930. – 128 с.
- 482.** Шчаўлінскі М. Б. Беларуская культура ў гады першай сусветнай вайны (1914–1918 гг.) / М. Б. Шчаўлінскі. – Мн.: РІВШ БДУ, 2002. – 78 с.
- 483.** Шыбека З. Нарыс гісторыі Беларусі (1917–1995 гг.) / З. Шыбека. – Мінск: Эцыклапедыкс, 2003. – 489 с.
- 484.** Яровий В. І., Мартиненко В. В. Білорусь на шляху до проголошення незалежності (грудень 1917 — березень 1918 р.) / В. І. Яровий, В. В. Мартиненко // Национально-территориальный фактор в истории Центральной и Юго-Восточной Европы в XX веке и Россия (СССР): Материалы междунар. науч. конф. Минск, 24—25 апреля 2003 г. / Редкол.: О. А. Яновский, А. П. Сальков (отв. ред.) и др. – Минск: БГУ, 2004. – С. 17–20.
- 485.** Яровий В. І., Мартиненко В. Наслідки укладення Брестського миру для Білорусі та України: втрати та здобутки сторін / В. І. Яровий, В. В. Мартиненко // Российские и славянские исследования: сб. науч. статей / Редкол.: О. А. Яновский (отв. ред.) [и др.]. – Минск: БГУ, 2004. – Вып. 1. – С. 23–27.
- 486.** Apine I. Baltkrievi Latvija. / I. Apine. – Riga, 1995;
- 487.** Bagiński H., Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1920 / H. Bagiński. – Warszawa, 1921. – 631 s.
- 488.** Deruga A. Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy 1918–1919 / A. Deruga. – Warszawa, 1989. – 331 s.
- 489.** Gimzauskas E. Baltarusiu veiksnys formuojantis lietuvos valstybej, 1915–1923 / E. Gimzauskas. Vilnius, 2003.
- 490.** Glaser S. Okupacja niemiecka na Litwie w latach 1915–1918. Stosunki prawne. / S. Glaser. – Lwów; 1929. – 191 s.

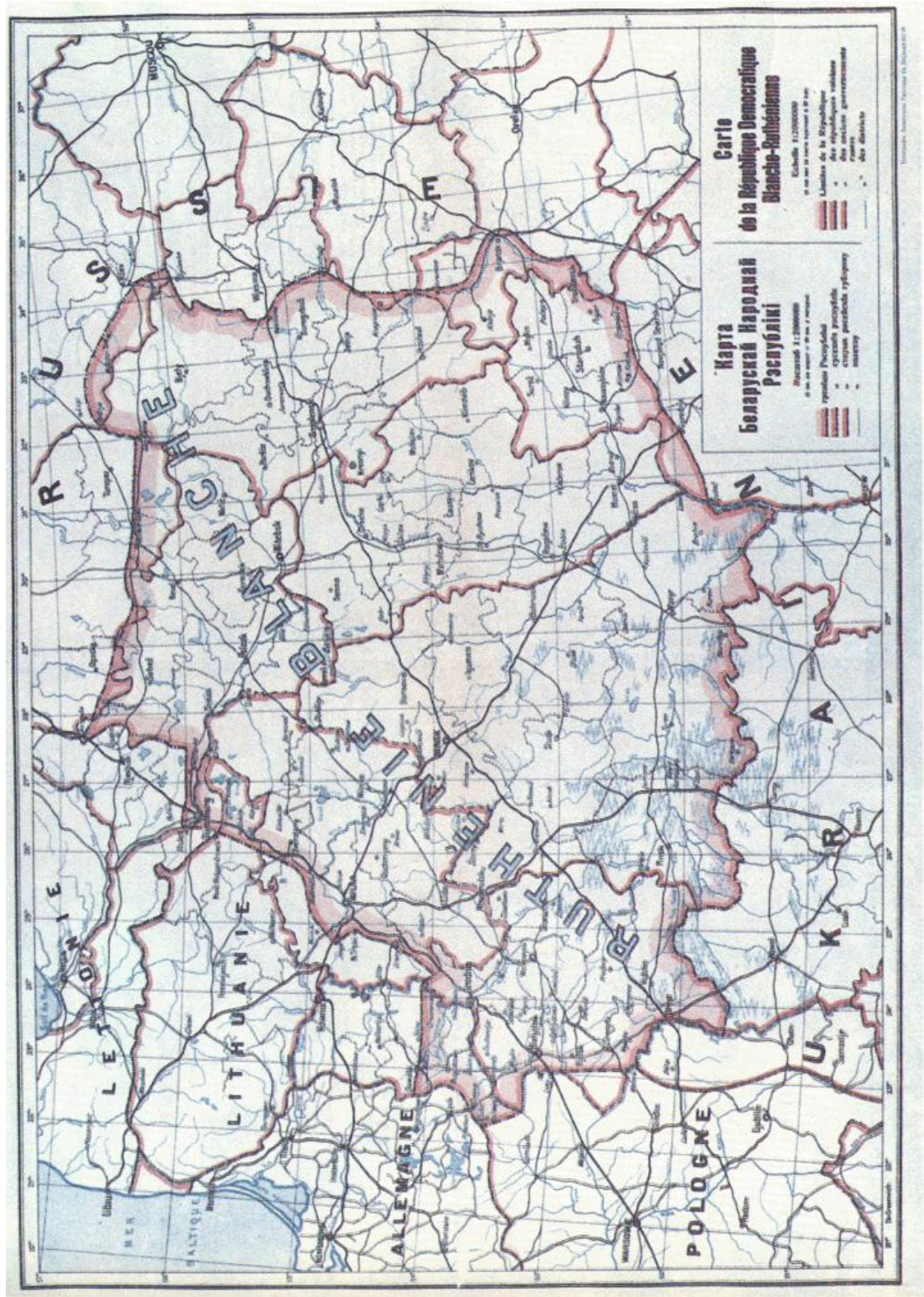
- 491.** Gomolka K. Polskie ugrupowania polityczne wobec kwestii białoruskiej 1918–1922 / K. Gomolka. – W.: Centralny ośrodek metodyczny studiów nauk politycznych, 1989. – 270 s.
- 492.** Gomolka K. Sprawa białoruska w koncepcjach narodowej demokracji w latach 1918–1922 / K. Gomolka // Polska – polacy – mniejszości narodowe. Polska myśl polityczna XIX i XX wieku. – Ossolinieum, 1992. – T. 8. – S. 255–268.
- 493.** Jurkiewicz J. Rozwój polskiej myśli politycznej w Litwie i Białorusi w latach 1905–1922 / J. Jurkiewicz. Poznań: Uniw. im A. Mickiewicza w Poznaniu, 1983.
- 494.** Kasparavichius A. «Karta białoruska» w grze dyplomatycznej Kowna i Moskwy w latach 1920–1926 / A. Kasparavichius // Białorus w XX stuleciu. W kregu kultury i polityki / pod red. D. Michaluk. Toruń: Wyd. naukowe univ. M. Kopernika, 2007.
- 495.** Kasperavičius A. Współcześni historycy litewscy o sprawie Wilna i stosunkach polsko-litewskich w latach 1918–1940 oraz zmiany w potocznej świadomości Litwinów / A. Kasperavičius // Historycy polscy, litewscy i białoruscy wobec problemów XX wieku Historiografia polska, litewska i białoruska po 1989 roku / Redakcja Krzysztof Buchowski i Wojciech Śleszyński. Białystok: Wydawnictwo PRYMAT, 2003. S. 102–113.
- 496.** Kaźmierski T. Wojskowi Polacy w Rosji w czasie rewolucji 1917–1918 / T. Kaźmierski. – Warszawa, 1935. – 150 s
- 497.** Kozicki S. Sprawa granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu / S. Kozicki. – Warszawa : Perszyński, Niklewicz i Spółka, 1921. – 176 s.
- 498.** Łastouski W. Što treba wiedać koźnomu Bielarusu. – Wilnia. – 1918. – 31 s.
- 499.** Łatyszonek O. Białoruskie formacje wojskowe. 1917 – 1923 [Електронний речуpec] / O. Latyszonek. – Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 1995. – 273 s. – Режим доступу: <http://kamunikat.org/download.php?item=170-1.pdf>. – Назва з екрана
- 500.** Łatyszonek O. Rozmowy Józefa Piłsudskiego z A. Luckiewiczem. Przyczynek do dziejów stosunków polsko-białoruskich / O. Łatyszonek // Europa orientalis. – Toruń, 1996. – S. 72–93.

- 501.** Łatyszonek O., Mironowicz E. Historia Białorusi: od połowy XVIII do końca XX wieku / Oleg. Łatyszonek, Eugeniusz Mironowicz. – Białystok, 2002. – 330 s.
- 502.** Lewandowski J. Federalizm. Litwa I Białorus w polityce obozu belwederskiego (XI.1918–IV.1920) / J. Lewandowski. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1962.
- 503.** Łossowski P. Konflikt polsko-litewski. 1918–1920 / P. Łossowski. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1996
- 504.** Łossowski P. Stosunki polsko-litewskie 1918–1920 / P. Łossowski. – Warszawa, 1966. – 411 s.
- 505.** Lukomski Y. Walka Rzeczypospolitej o kresy północno-wschodnie. 1918 – 1920 / Y. Lukomski. – Poznań: Wydawnictwo naukowe, 1994. – 182 s.
- 506.** Michaluk D. Białoruska Republika Ludowa 1918–1920. U podstaw białoruskiej państwowości / Dorota Michaluk. – Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2010. – 599 s.
- 507.** Międzynarodowe aspekty wojny polsko-bolszewickiej 1919–1920 / pod red. M. Drozdowskiego. – Warszawa : IH PAN, 1996. – 154 s.
- 508.** Miodowski A. Związki wojskowych Polaków w Rosji (1917–1918) / A. Miodowski. – Białystok, 2004. – 203 s.
- 509.** Mironowicz E. Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu piłsudczykowskiego / Eugeniusz Mironowicz. – Białystok: MZGraf s.c., 2007. – 294 s
- 510.** Stankievič Ad. Białoruski chryścijański ruch / Ad. Stankievič – Wilnia: Chryścijańska Dumka, 1939. – 272 s.
- 511.** Tajne rokowania polsko-radzieckie w 1919 r. materiały archiwalne i dokumenty / zebrała i oprac. W. Gostyńska. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo Naukowe, 1986. – 414 s.
- 512.** Wejko W. Samoobrona Litwy i Białorusi. Szkic historyczny / W. Wejko. – Wilno 1930. – 103 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

Карта Білоруської Народної Республіки

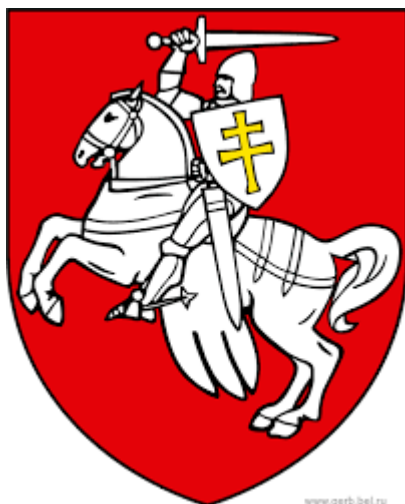

Джерело: [472, с. 63].

Додаток Б
Атрибути БНР

герб «Пагоня»

прапор

Джерело: [206].

Печатки громадських організацій та державних установ БНР

Джерело: [206; 366, с. 45].

Додаток В

Гімн Білоруської Народної Республіки

Мы выйдзем шчыльнымі радамі
На вольны родны свой прастор.
Хай воля вечна будзе з намі,
А гвалту мы дамо адпор!

Няхай жыве магутны, смелы
Наш беларускі вольны дух.
Штандар наш бел-чырвона-белы,
Пакрый сабой народны рух.

На бой! За шчасьце і за волю
Народу слаўнага свайго!
Браты, цяпелі мы даволі,
На бой – усе да аднаго!

Імя і сілу беларуса
Няхай пачуе й убачыць той,
Хто сьмее нам нясьці прымусы
І першы выкліча на бой.

Браты, да шчасьця мы падходзім:
Хай гром грыміць яшчэ мацней!
У крываваых муках мы народзім
Жыцьцё Рэспублікі сваёй!

Джерело: [366, с. 238]

Додаток Г

Дипломатичний паспорт А. Луцкевича

Ми, УРАД БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ РЭСПУБЛІКІ, іменем БЕЛАРУСКАГА НАРОДУ просімо ўсе ваенныя і цывільныя ўстановы чужаземных Дзяржаў і загадываем ўсім прыслухаючым нам ваенным і цывільным ўласьцям, каму гэты пашпарт будзе паказаны, дазволіць свабодны праезд заганіцу нашаму Старшыні Рады Народных Міністраў і Загранічных Спраў, АНТОНУ ЛУЦКЕВІЧУ, і даваць яму ў патрэбі ўсялякую дапамогу.

НАМЕСНІК СТАРШЫНІ РАДЫ
НАРОДНЫХ МІНІСТРАЎ

Аркадь Смоліч

Джерело: [366, с. 47]

Додаток Д

Постанова № 1 Народного Секретаріату Білорусі.

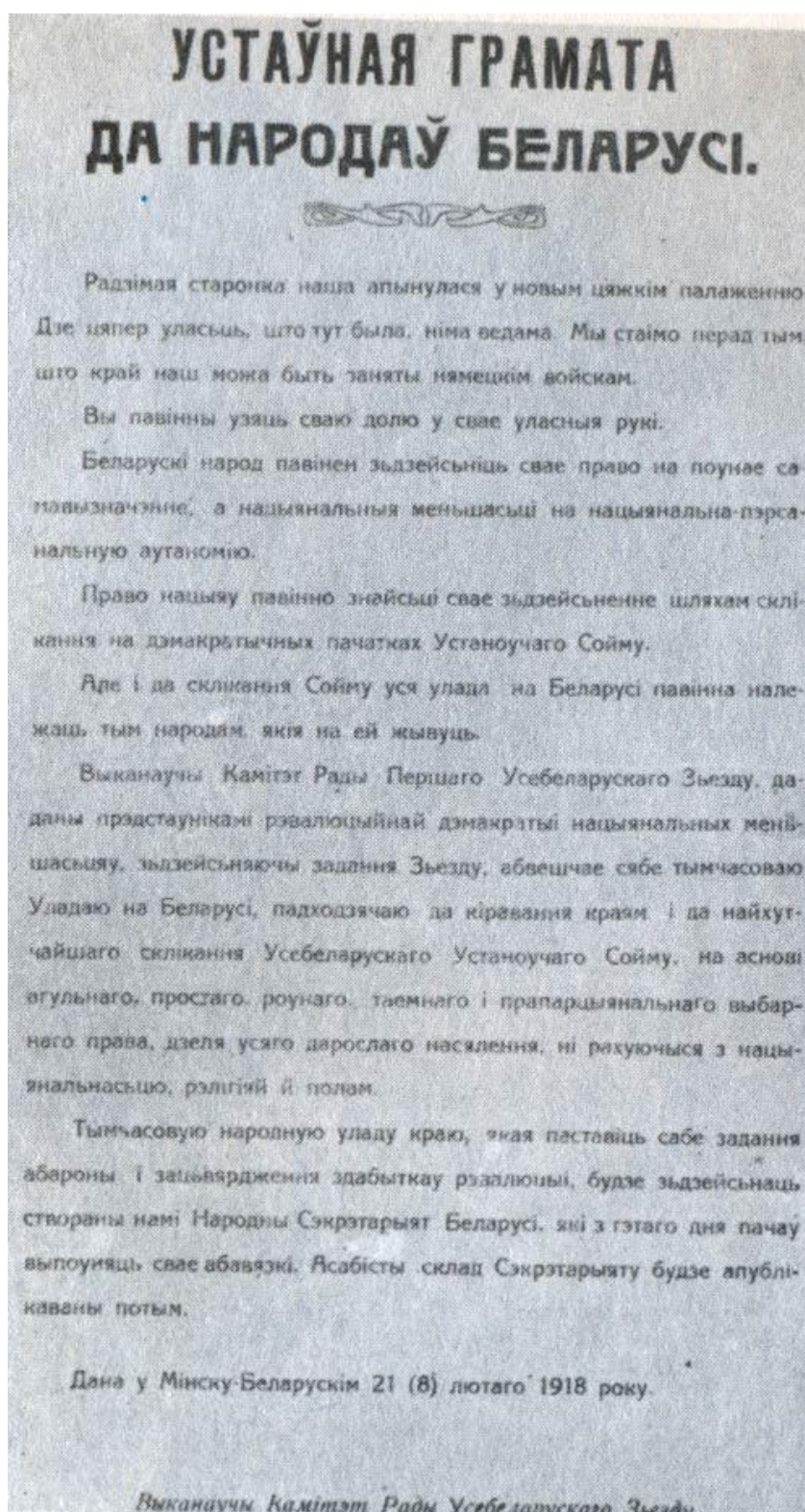
Мінськ. 21 лютого 1918 р.

Джерело: [263, с. 220].

Додаток Е

Перша Статутна грамота до народів Білорусі Виконачого комітету Ради
Всебілоруського з'їзду. Мінськ. 21 лютого 1918 р.

Джерело: [263, с. 220].

Додаток Є

Друга Статутна Грамота до народів Білорусі Виконавчого комітету Ради
 Всебілоруського з'їзду. Мінськ. 9 березня 1918 р.

У часе сусветнай вайны, што бурьць адны моцныя дзержавы і аслабанае другіе, абудзілася Беларусь да дзержаўнаго жыцця. Пасьля трох с паловаю вякоў няволі ізноў на ўвесь сьвет кажа беларускі народ аб тым, што ён жыве і будзе жыць. Вялікі Народны Збор — Усебеларускі Зьезд 5-17 сьнежня 1917 року, дбаючы аб долі Беларусі, зацьвердзіў на яе землях рэспубліканскі лад. Выпаўняючы волю Зьезду і баронючы дзержаўныя правы народу, Спаўняючы Камітэт Рады Зьезду гэтак пастанаўляе аб дзержаўным устрою Беларусі і аб правах і вольнасьцях яе грамадзян і народаў:

1. — Беларусь у рубяжох разсялення і лічбенай перавагі беларускага народу абвешчаецца Народнаю Рэспублікай.

2. — Асноўныя законы Беларускай Народнай Рэспублікі зацьвердзіць Устаноўчы Сойм Беларусі, скліканы на асновах агульнаго, роўнаго, простаго, патаемнаго і прапорцыянальнаго выборчаго права, ні зважаючы на пол, народнасьць і рэлігію.

3. — Да часу, пакуль зьбіраецца Устаноўчы Сойм Беларусі, законодаўчая ўлада у Беларускай Народнай Рэспубліцы належыць Радзе Усебеларускаго Зьезду, дапоўненай прэдстаўнікамі нацыянальных меньшасцяў Беларусі.

4. — Спаўняючая і адміністраўная ўлада у Беларускай Народнай Рэспубліцы належыць Народнаму Сэкрэтарыяту Беларусі, які назначаецца Радаю Зьезду і перад ёю трымае атвет.

5. — У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі абвешчаецца вольнасьць слова, друку, сходаў, забастовак, хаўрусьц; безумоўная вольнасьць сумленьня, нізачэпнасьць асобы і памешкання.

6. — У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі усе народы маюць права на нацыянальна-пэрсональную аўтаномію; абвешчаецца роўнае права усіх моваў народаў Беларусі.

7. — У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі права прыватнае уласнасьці на зямлю касуецца. Земля перадаецца бяз выкупу тым, хто самі на ёй працуюць. Лясы, вазеры і нутро зямлі абвешчаюцца ўласнасьцю Беларускай Народнай Рэспублікі.

8. — У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі устаўляецца найбольшы 8-і гадзіновы рабочы дзень.

Абвешчаючы усе гэтыя правы і вольнасьці грамадзян і народаў Беларускай Народнай Рэспублікі, мы, Спаўняючы Камітэт Рады З'езду, абавязуемся пільнаваць законнаго парадку жыцця у Рэспубліцы, сьцерагчы інтарэсаў усіх грамадзян і народаў Рэспублікі і захаваць правы і вольнасьці працоўнаго люду. А так сама даложым усих сілаў каб склікаць у найблі-жэйшым часі Устаноўчы Сойм Беларусі.

Усіх верных сыноў Беларускай зямлі клічам памагчы нам у цяжкой і атветнай нашай працы.

Спаўняючы Камітэт Рады І Усебеларускаго З'езду.

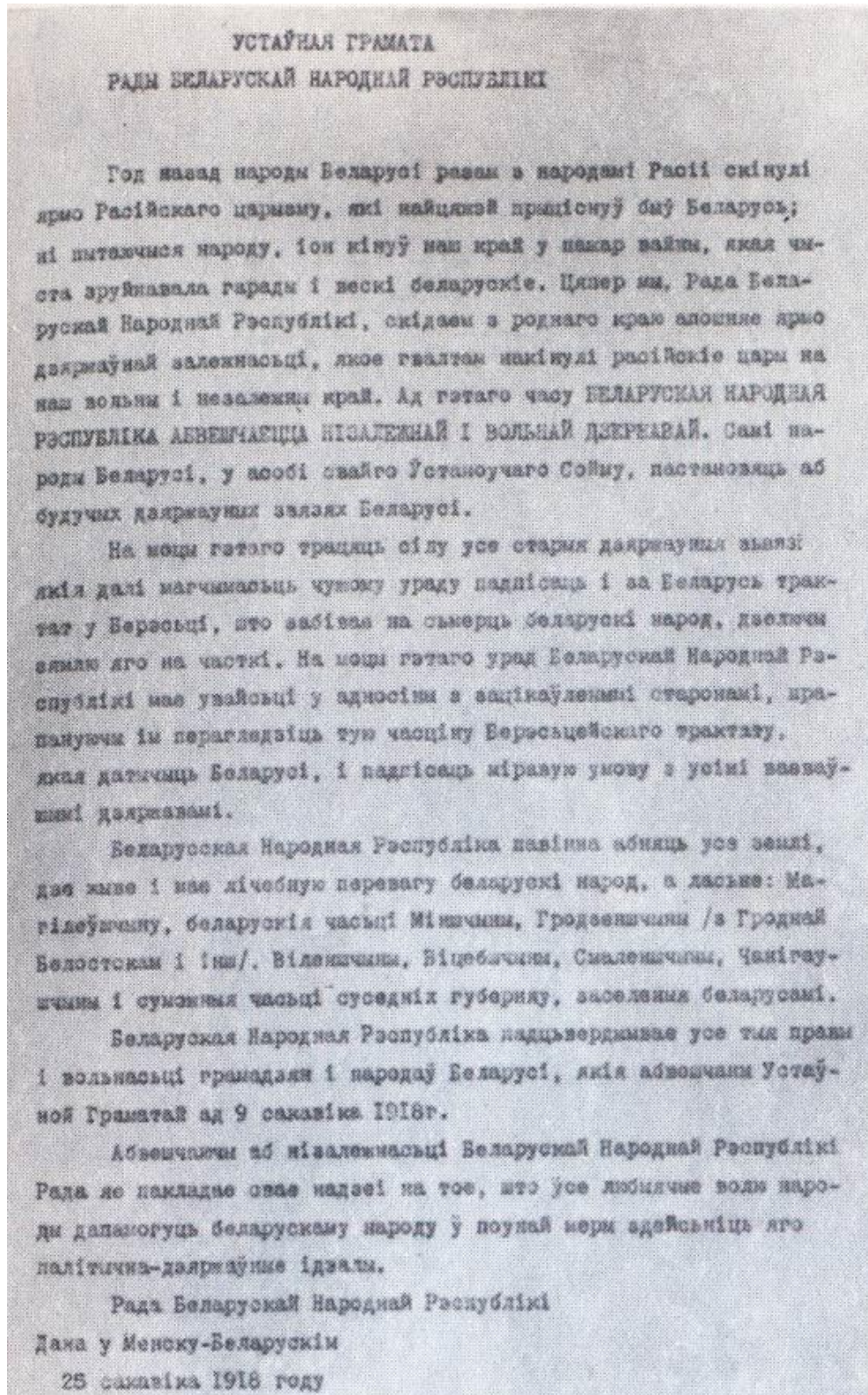
Выдана ў Мінску-Беларускім 9 сакавіка (марта) 1918 року.

Джерело: [263, с. 302–303].

Додаток Ж

Третя Статутна грамота Ради Білоруської Народної Республіки.

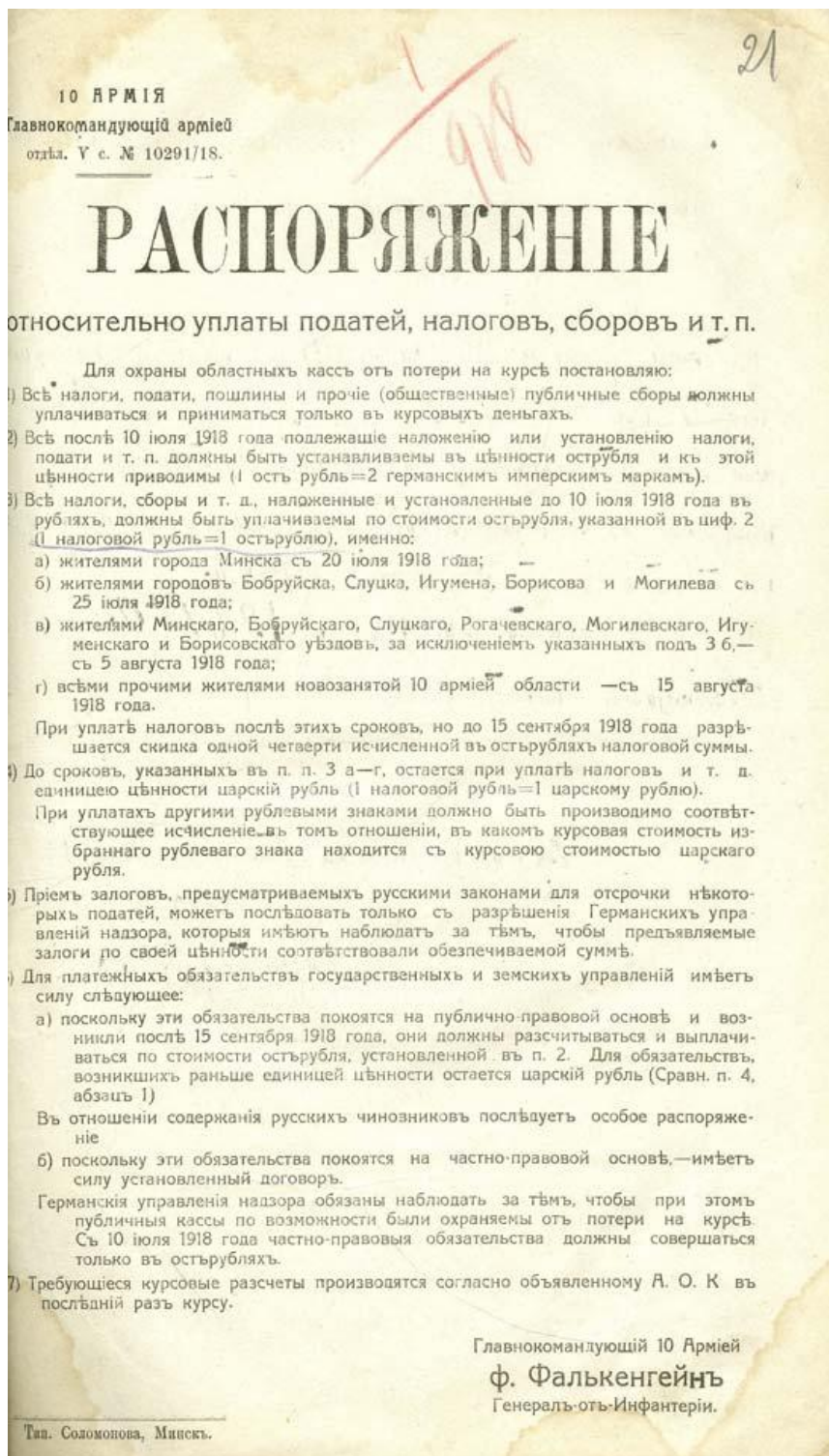
Мінськ. 25 березня 1918 р.

Джерело: [293, с. 223].

Додаток 3

Розпорядження головнокомандуючого X німецькою армією генерала від інфантерії Е. фон Фалькенхайна про сплату податей, податків і зборів на окупованій території. 1918 р.

Джерело: [76, с. 21].

Додаток И

**Склад Народного Секретаріату обраний Радою Всебілоруського з'їзду
21 лютого 1918 р.**

№ з/п	Посада	Прізвище, ім'я
1	Голова	Я. Воронко
2	Перший заступник голови	Л. Гутман
3	Другий заступник голови	К. Єзовитов
4	Секретар закордонних справ	Я. Воронко
5	Секретар внутрішніх справ	І. Макреєв
6	Секретар юстиції	Я. Бялевич
7	Секретар народної освіти	А. Смолич
8	Секретар землеробства	Т. Гриб
9	Секретар фінансів	Г. Белкінд
10	Секретар державного контролю	П. Крачевський
11	Секретар народного господарства	Ян Середа
12	Секретар єврейських справ	Л. Гутман
13	Секретар військових справ	К. Єзовитов
14	Секретар шляхів сполучення	В. Редько
15	Секретар соціальної опіки	П. Бадунова
16	Секретар великоруських справ	П. Злобін
17	Секретар пошти та телеграфу	А. Карач
18	Скарбник	В. Захарко

Складено за: [114, с. 3, 8].

Додаток К

Національний та партійний склад першого Народного Секретаріату

№ з/п	Прізвище, ім'я	Національність	Партійність
1	Я. Воронко	Білорус	БСГ
2	Л. Гутман	Єврей	ОЄСПП
3	К. Єзовитов	Білорус	БСГ
4	І. Макреєв	Українець	БСГ
5	Я. Бялевич	Білорус	Есер
6	А. Смолич	Білорус	БСГ
7	Т. Гриб	Білорус	БСГ
8	Г. Белкінд	Єврей	Есер
9	П. Крачевський	Білорус	БСГ
10	Ян Середа	Білорус	БСГ
11	В. Радько	Білорус	Есер
12	П. Бадунова	Білорус	БСГ
13	П. Злобін	Росіянин	Есер
14	А. Карач	Білорус	БСГ
15	В. Захарко	Білорус	БСГ

Складено за: [448].

Додаток Л

**Склад Народного Секретаріату БНР Й. Воронка
(зі змінами після 25 березня)**

№ з/п	Посада	Прізвище, ім'я
1	Голова	Я. Воронко
2	Секретар внутрішніх справ	К. Єзовитов
3	Секретар закордонних справ	Я. Воронко
4	Секретар юстиції	Я. Бялевич
5	Секретар народної освіти	А. Смолич
6	Секретар фінансів	П. Крачевський
7	Секретар соціальної опіки	П. Бадунова
8	Секретар пошти та телеграфу	А. Карач
9	Секретар господарства	Я. Середя
10	Секретар землеробства	Т. Гриб
11	Керівник справ НС	Л. Заяц

Складено за: [24, арк. 52].

Додаток М**Склад Народного Секретаріату БНР Р. Скірмунта
затверджений 9 липня 1918 р.**

№ з/п	Посада	Прізвище, ім'я
1	Голова	Р. Скірмунт
2	Секретар внутрішніх справ	К. Кондратович
3	Секретар закордонних справ	Р. Скірмунт
4	Секретар народної освіти	Р. Островський
5	Секретар фінансів	С. Хржановський
6	Керівник справ НС	П. Алексюк
7	Скарбник	Ф. Вярніковський

Складено за: [366, с. 275].

Додаток Н

**Склад Народного Секретаріату БНР Й. Воронка
(альтернативний уряду Р. Скірмунта)**

№ з/п	Посада	Прізвище, ім'я
1	Голова	Й. Воронко
2	Секретар внутрішніх справ	А. Овсяник
3	Секретар закордонних справ	Й. Воронко
4	Секретар народної освіти і національних справ	А. Смолич
5	Секретар фінансів і продовольства	П. Крачевський
6	Секретар народного господарства і землеробства	І. Серeda
	Секретар юстиції	Л. Заяц
7	Керівник справ Народного Секретаріату	Л. Заяц

Складено за: [25, арк. 20].

Додаток П

Склад Ради Міністрів БНР від 22 листопада 1918 р.

№ з/п	Посада	Прізвище, ім'я
1	Голова	А. Луцкевич
2	Заступник голови	А. Смоліч
3	Міністр внутрішніх справ	К. Терещенко
4	Міністр закордонних справ	А. Луцкевич
5	Міністр юстиції	О. Цвікевич
6	Міністр освіти	В. Івановський
7	Міністр землеробства	А. Смоліч
8	Управляючий фінансами	В. Захарко
9	Державний Контролер	Л. Заяц-Зайцев
10	Міністр без портфелю	Т. Гриб
11	Міністр без портфелю	Й. Воронко
12	Міністр без портфелю	Б. Захарко

Складено за: [128, арк. 302–303].

Додаток Р

Обер-Ост в системі областей, окупованих у 1915–1917 рр.

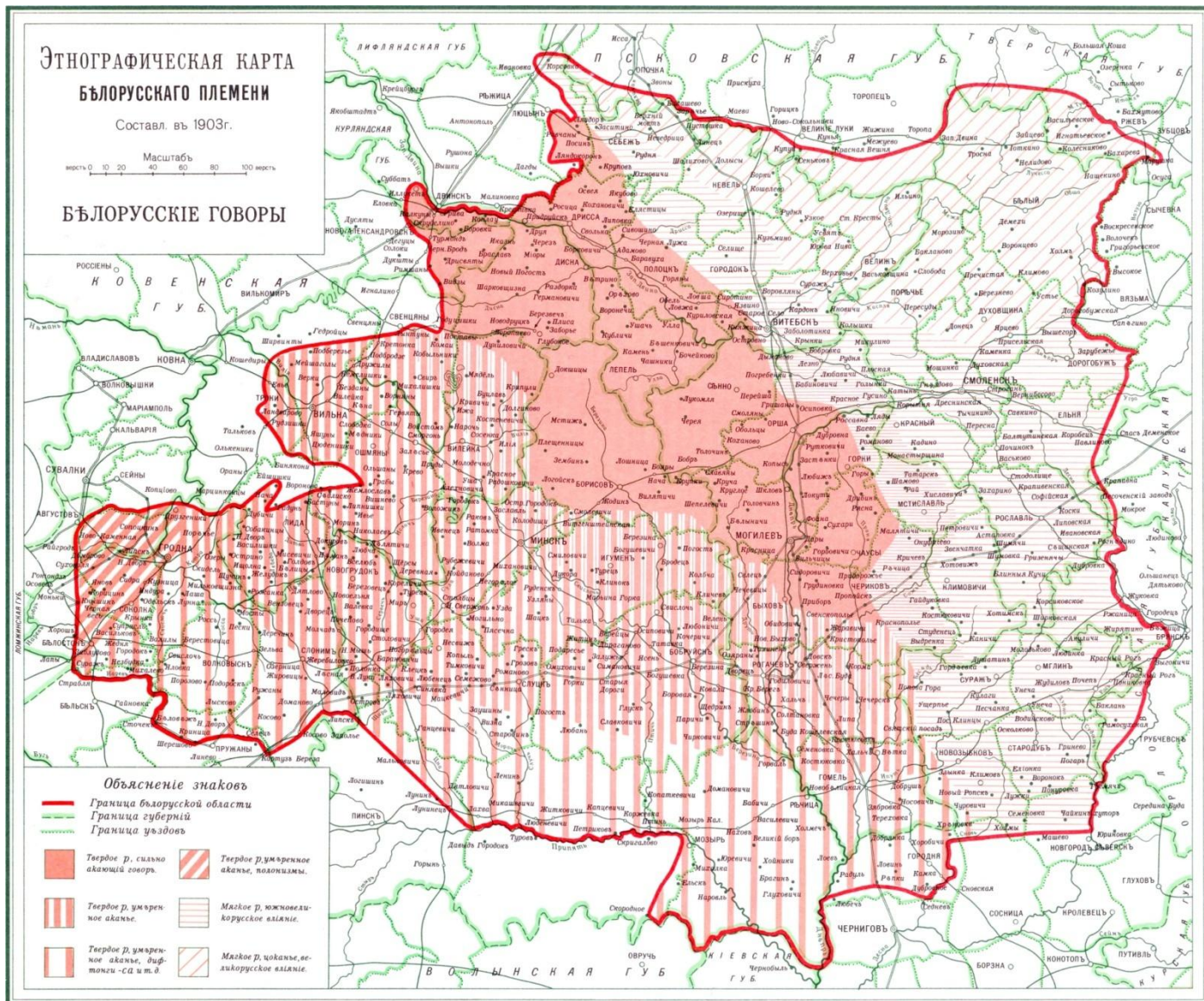
Німеччиною і Австро-Угорщиною на східному театрі воєнних дій

Джерело: [340, с. 107]

Додаток С

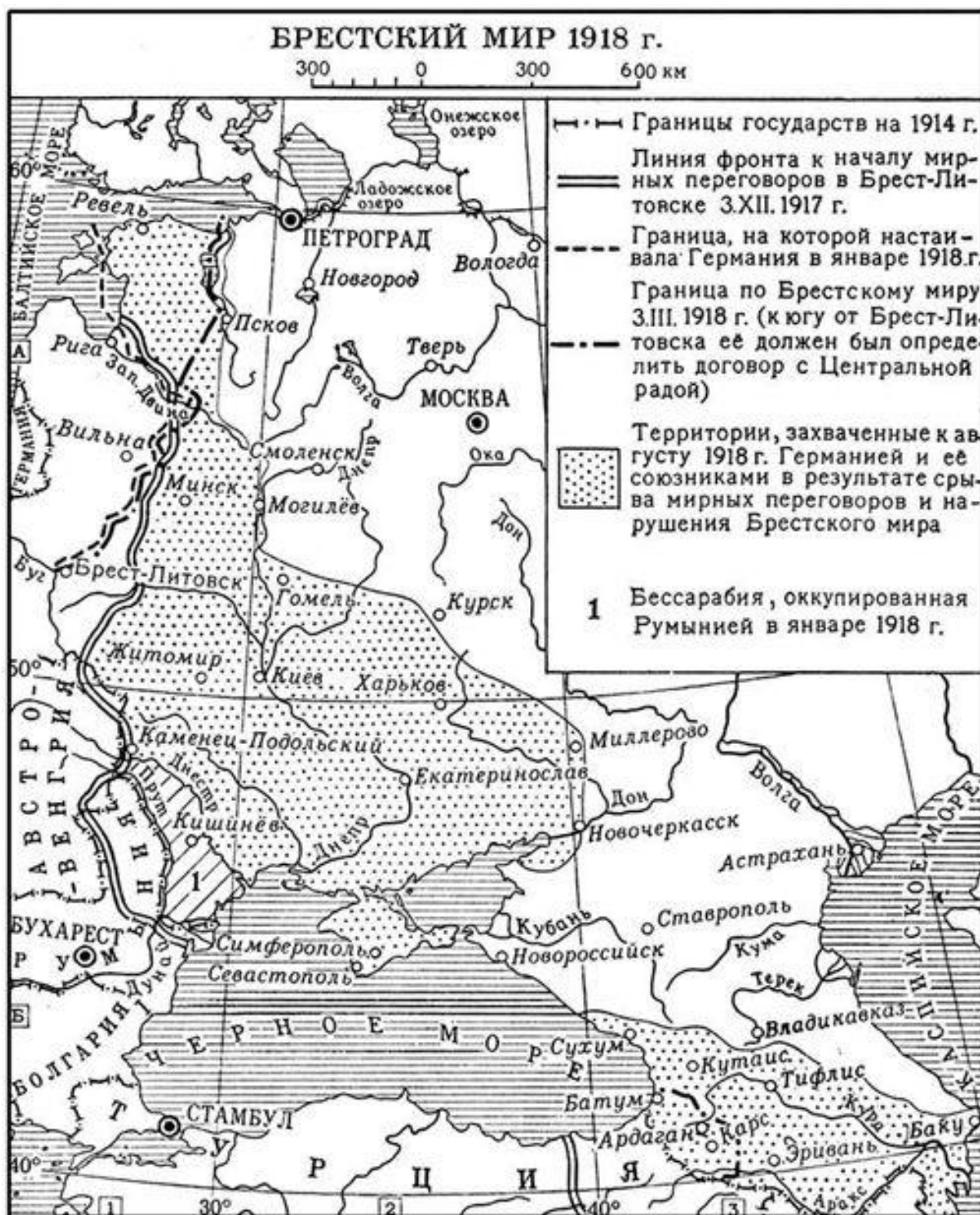
«Этнографическая карта белорусского племени» Я. Карского, 1903

Джерело: [366, с. 64]

Додаток Т.

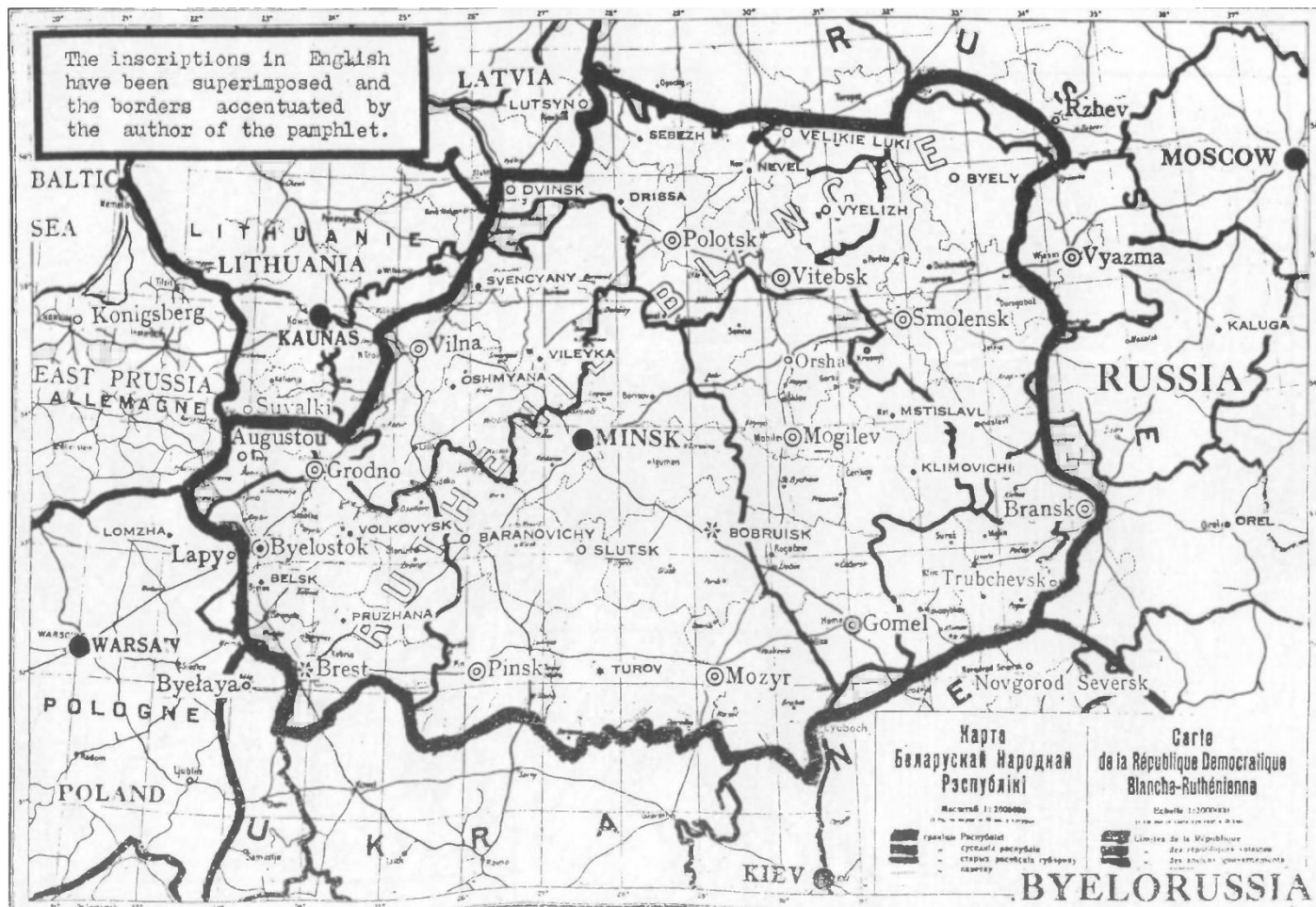
Карта-схема. Брестський мир 1918 р.

Джерело: [479, с. 51]

Додаток Ф

Карта Білоруської Народної Республіки

Джерело: [479, с. 65]